2004. VI. évfolyam, 1. szám

MODERN FILOLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

A Miskolci Egyetem közleményei
Publications of the University of Miskolc

11.

Modern Filológiai Közlemények

A Miskolci Egyetem Modern Filológiai Intézetének
kiadványa

Főszerkesztő

Klaudy Kinga

Főszerkesztő-helyettes

Bodnár Ildikó

E-mail: nyecseti@gold.uni-miskolc.hu

Az irodalomtudományi rész szerkesztője

Szele Bálint

E-mail: bolszele@gold.uni-miskolc.hu

Szerkesztőbizottság

Dobos Csilla, Fülöp Zsuzsa,
Salánki Ágnes, Simigné Fenyő Sarolta,
Urbán Anikó, Váradi Tamás

Tudományos tanácsadó testület

Bókay Antal (Pécs), Földes Csaba (Veszprém),
Gömöri György (Cambridge), Kabdebó Tamás (Maynooth),
Kocsány Piroska (Debrecen), Szépe György (Pécs),
Takács Ferenc (Budapest)

ISSN 1585-0439

2004. VI. évfolyam, 1. szám

MODERN FILOLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

Papers in Modern Philology
(with an English Summary)

Tanulmányok a nyelvtudomány, az irodalomtudomány és társtudományaik köréből

Scholastica

E szám lektorálásában részt vettek:

Bodnár Ildikó, Ferencz Győző, Christophe Hohwald,
Dukkon Ágnes, Gósy Mária, Kiefer ferenc, Földes Csaba,
Klaudy Kinga, Pléh Csaba, Szathmári István

Angol rezümé és korrektúra
Szele Bálint, Károly Krisztina

Magyar korrektúra
Gspann Veronika

Megvásárolható vagy megrendelhető:

Takács Zoltánné
Miskolci Egyetem, Bölcsészettudományi Kar,
Modern Filológiai Intézet
Miskolc-Egyetemváros 3515
Tel: 06 46 565 000, 06 46 565 111/17-66
E-mail: nyebeata@silver.uni-miskolc.hu

Tipográfia, tördelés: Regál Grafikai Stúdió
Készült a SycoPress Kiadó digitális nyomdájában Budapesten, 2004-ben
Felelős vezető: Berczelly István

Tartalom

Nyelvtudomány

Koutny Ilona
Hungarian Greetings and Forms of Address in a Cross-Cultural Approach 5

Navracsics Judit
Kapcsolatok a kétnyelvű mentális lexikonban 21

Irodalomtudomány

Körömi Gabriella
Sciences et misogynie. Quelques remarques sur la misogynie de la littérature française de la seconde moitié du XIXe siècle 33

Sógor Zsolt
Beckett: Poet of Failure 43

Hajnády Zoltán
A Pétervár-mítosz az orosz irodalomban 62

Kisebbségi nyelvhasználat – szociolingvisztika

Kegyesné Szekeres Erika
A társadalmi nemekről az asszociatív nyelvi viselkedés tükrében 74

Nyelvész portrék

Konczosné Szombathelyi Márta
Tudósportré Révai Miklósról (1750–1807) 96

Recenziók

Simigné Fenyő Sarolta
Cs. Jónás Erzsébet: Kontrasztív szövegszemantikai vizsgálatok. Csehov-drámák magyar fordításai 103

Sajgál Mónika
Zsuzsanna Iványi–András Kertész (Hrsg.): Gesprächsforschung (Tendenzen und Perspektiven) 108

Józsa Judit
Fóris Ágota (szerk.): Magyar–olasz műszaki-tudományos szótár 116

Könyvszemle

Zöldhelyi Zsuzsa
Hollós Attila: Csopey László élete és művei 121

Teski Tibor
Ajtay-Horváth Magda (szerk.): Endeavours. Papers in Applied Linguistics, Literature, Civilization and Methodology 123

English Summaries 127

Szerkesztési útmutató az MFK munkatársai számára 130

A szerkesztőségbe beérkezett újabb folyóiratok és könyvek ... 133

Hungarian Greetings and Forms of Address in a Cross-Cultural Approach

Koutny Ilona

Introduction

We communicate, consciously or unconsciously, throughout our lives. We transmit information or express our feelings or attitudes toward situations and other people. Verbal communication is accompanied by or sometimes even replaced by nonverbal communication. Greetings embrace the social interaction of communication, and the act of addressing draws attention to and establishes the relation between the interlocutors.

Which linguistic form is chosen by the speaker in a given social interaction depends on the relation and difference between the interlocutors. These forms, often marked on the lexical and/or grammatical level, are determined by current social settings and norms. Two main categories are often distinguished: the polite or formal addressing forms designated by **V** and the familiar or informal forms designated by **T** introduced by Brown and Gilman (1960) from the initials of the Latin *Vos* and *Tu*. They characterized the relation of interlocutors in the framework of power and solidarity. Power can mean not only social status, but also physical strength, wealth, age, sex, skin color, etc. The power semantics is nonreciprocal: the superior says T and receives V. Between persons of roughly equivalent power, the V address became reciprocal in upper classes historically and T in lower classes. The solidarity semantics is based on symmetric relation between power equals (due to likemindedness, similar behavior or dispositions as political membership or similar profession) and frequent contacts. Solidarity is gaining supremacy with increased social mobility (Brown and Gilman 1960). The spread of T-forms can be observed more and more nowadays.

Levels of formality or politeness are culture bound. Researchers on many different languages have shown that the power–solidarity semantics is not always sufficient to describe the norms of politeness (e.g. Braun 1984, Haase 1994). The category of respect was introduced with several values (e.g. Schubert 1986, Haase 1994). If the partners have a similar respect value one towards the other, their forms of politeness are symmetrical (solidarity), and if they manifest a big social distance, their use of forms of politeness is asymmetrical (power relation). It is well known that Asian languages have a rich system of addressing people, including honorifics, but European languages such as French, German, Italian, or Polish can do with the two main forms, the formal (V) and informal (T). The reciprocal V is traditionally considered as the expression of politeness and the reciprocal T that of solidarity (Wardhaugh 1992).

Where is the place of Hungarian? This paper tries to present the ways of greeting and addressing people in different settings in Hungarian, pointing out particulars due also to political and social changes in recent years. Parallel to the forms of address the relation of interlocutors is also marked by the verb conjugation and the pronouns used with them. These last are often referred to as bound forms of address, and the non-bound forms – nouns and pronouns beyond the syntactic structure – as free forms. The phenomena will be analyzed in a cross-cultural framework (comparing Hungarian primarily with Polish) in different contexts (among friends, in the workplace, in advertising etc.). A short e-mail inquiry concerning usage helped my work: 32 questionnaires were filled in by 12 women and 20 men, all high school graduates, aged between 32-72 (30-39: 3+1; 40-49: 3+5; 50-59:6+8; 60-72:0+6).

The abbreviations used are: H: Hungarian, P: Polish, E: American English, F: French, G: German in Germany.

Greetings

Greetings are an important part of social contacts; they signal recognition of the other person, readiness to start an interaction or the end of the interaction (Deme et al. 1987). They have some standard forms depending on the time, whether the participants are meeting or leave-taking, and the relation of the interlocutors. Greetings are accompanied normally by gestures or facial expressions.

Formal and informal greetings can be distinguished in E, F, G and P. The formal greetings in these languages are at the same time neutral, they can be used in informal contacts as well (in the workplace, with friends, in the family etc.), e.g. the Polish *Dzień dobry* 'Good day' is the most frequent and general greeting, it works in every case (Zgółkowie 1993, Marcjanik 1997), but *Cześć* 'Hi' is marked as only informal. As for Hungarian, the forms are rather distinct, *Jó napot* can not substitute for *Szia* in the case of friends or children.

The familiar forms *Szia, Cześć, Salut* are less sensitive to the time and the situation (such as the beginning or ending of a meeting) in all the languages mentioned (see Table 1). It can be observed that even the polite forms *Jó napot, Dzień dobry, Bonjour* or *Guten Tag* are more and more used as a general greeting regardless of the actual time (e.g. in the evening, especially in telephone calls). In English, especially in American English, *Good morning* and *Good afternoon* give way to *Hello*. In Table 1, time is signaled without giving precise hours because there are differences in the usage of the treated languages. The details of time distinction would exceed our paper, for this same reason, we have to limit ourselves to the principal forms of greeting.

Table 1

Hungarian greetings in comparison with Polish, German, French and English

Formal forms at the beginning of meeting

Language	**Time**					
	morning	**a.m.**	**noon**	**p.m.**	**evening**	**night**
HUN	Jó reggelt		Jó napot		Jó estét	
POL			Dzień dobry		Dobry wieczór	
GER	Guten Morgen		Guten Tag		Guten Abend	
FR	Bonjour		Bonsoir			
ENG	Good morning		Hello	Good afternoon	Good evening	

Formal forms at the end of meeting

Language	**Time**					
	morning	**a.m.**	**noon**	**p.m.**	**evening**	**night**
HUN			Viszontlátásra			Jó éjszakát
POL			Do widzenia/zobaczenia			Dobranoc
GER			Auf Wiedersehen			Gute Nacht
FR			Au revoir			Bonne nuit
ENG			Good-bye, Bye-bye			Good night

Familiar forms

Language	**at the beginning**	**at the end**
HUN	Szia, Szervusz, Heló	Szia, Szervusz, Heló
POL	Cześć, Witaj	Cześć, Na razie, Pa
GER	Hallo	Tschüss
FR	Salut	A bientôt
ENG	Hi	See you, Bye

To add a *kívánok* 'I wish' to *Jó napot* and similar expressions is more polite. In French, the polite *Bon après-midi* and *Bonne soirrée* have appeared on the analogy of *Bonne nuit* at leaving. The informal forms have a plural *Sziasztok, Szervusztok, Helótok* for the case of greeting several persons. This goes back to the original meaning and use of the Latin word *servus* 'servant', so *Szervusztok* means 'your (plural) servant', and this affixation spread over to the other two forms (*Szia* which comes from *Szervusz* and *Heló* borrowed from English, but also used upon leaving). The farewell *Pa,* usually informal in Polish, sounds affected in Hungarian between adult women, it is used normally to little children with a wave of hand.

These Hungarian greetings are usually reciprocal between adults. In contrast to the other languages under investigation, there is a non-reciprocal form *(Kezét) csókolom* 'I kiss your hand' or in everyday speech *Kezicsókolom* used by children to adults and by polite older men to women. This form has survived from an earlier time, but not the act: children no longer kiss the hand of an adult and even men do not do this in contrast to a polite Polish man who may kiss a woman's hand, but rarely says *Całuję rączki.* My small-scale inquiry shows that men over 50 use this greeting rather for all women, but younger men do it only in the case of well-known or respected older women. Some women under 50 use this greeting with elderly persons.

Adults return an informal *Szervusz* to children's greetings and women answer with a formal greeting such as *Jó napot* to the men's *(Kezét) csókolom.* The adult–child relation manifests a power relation. The situation can change however, when the children grow up, into reciprocal formal greeting or in the case of friendly relations, into the reciprocal informal greeting. The transition is not always simple, it can cause problems for a youngster, e.g. an adolescent girl who still says *(Kezét) csókolom* to her neighbor, receives a *Jó napot* or even the same *(Kezét) csókolom* from him in return, because he considers her a young lady already.

As regards the accompanying greeting acts in Hungary, a handshake is common between men, it can happen between a man and a woman and is very rare between women (mainly when introducing themselves at the beginning of a contact). They rather kiss each other twice (in Poland 3 times and in France even more) in the case of close relationship, but not in every day contacts. The kisses are more popular among the youth. A nod of the head with or without a smile and a waving with the hand can accompany and even replace the verbal greeting when the partners are at a certain physical distance from one an other.

Addressing people

Addressing someone can fulfill several functions, such as drawing and maintaining the attention of the interlocutor, establishing the relation between them, and an emotive function with diminutive forms (*Jancsika, drága kisfiam!* 'Little John, my dear son'). The free form of address can stand alone

(*Tanár úr! Mit gondol a könyvről?* 'Mister teacher! What do you think about the book?'). Pronouns or nouns joined to the conjugated verbs are bound forms (*Mit gondol a könyvről a tanár úr?* 'What does think the mister teacher about the book?'). Both the free and bound forms can be avoided in Hungarian in case of incertitude about the relation between the interlocutors because of the morphological mark of number and person in the verb ending.

These two forms are referred to as *verbal touch 1* and *2* by Fülei-Szántó (1994). The first verbal touch according to him initiates the interaction between the interlocutors, and belongs to the domain of linguistic politeness, or it is a form of linguistic respect (Kiss 1995) and is influenced by sociological factors. The form used depends on the social position (profession, culture, prestige, rank), age, sex and the grade of intimacy of the interlocutors.

In order to point out the differences I shall use four categories instead of the binary formal/informal, and apply terms borrowed from Hall (1966) to distinguish the distance between interlocutors. These categories are based on the relation between interlocutors which appears not only in the physical distance between them, but in the forms of politeness as well. The first two categories can be considered rather formal and the last two rather informal:

- *public relation*: when the interlocutors do not know each other or the relation is official, e.g. in the street, in a store, in an office, or speaker before an audience;
- *social relation*: mostly official relation between people who know each other only superficially as client and administrator in an office, at the doctor, in the local shop, etc.;
- *personal relation*: between persons who know each other well, but their relation is not intimate, such as acquaintances, good neighbors or colleagues;
- *intimate relation*: between family members and close friends, even close co-workers.

In Table 2, by means of simple names, only the main forms of address for adults (first for women, then in the next row for men) are presented with regard to their relation comparing them to some other languages, and some more detailed illustration is given in Table 3 where sex and age as well are taken into consideration beyond the level of intimacy, but social position is disregarded. This last one can produce non-reciprocal addresses and depends on the current conditions of the interlocutors.

Table 2

Hungarian forms of address between adults compared to the usage of other languages

Language	Relation			
	public	**social**	**personal**	**intimate**
HUN	Asszonyom, Hölgyem Uram	? Kovács úr	Mária, Marika Péter, Peti	Marika, Mária Péter, Peti
POL	Proszę pani Proszę pana	Panie Kowalski Pani Kowalska	Pani Mario/ Marysiu Panie Piotrze/ Piotrusiu	Maria, Mario, Marysiu Piotr, Piotrze, Piotrusiu
GER	Meine Dame*	Frau/Fräulein* Mein Herr* Schmied	Frau/Fräulein* Schmied Herr Schmied	Marie Peter
FR	Madame/ Mademoiselle Monsieur	Madame/ Mlle Grand Monsieur Grand	Marie Pierre	Marie Pierre
ENG	Ma'am/ Miss* Sir, Mister*	Mrs./Ms./ Miss Smith Mister Smith	Mary Mary Peter	Mary Mary Peter

(first the forms used for women, then for men; the forms with* are rarely used)

The comparative table is arbitrary to some extent because it gives only the appropriate forms whose frequency is different in the usage of the given languages, e.g. the combination of *mister* and family name: *Frau/Herr Schmid* is very frequent in German, *Madame/Monsieur Grand* in French and *Mrs/Mister Smith* in English are less used, and the Polish *Pani/Pan Witczak* occurs rarely. The current French usage inquires more and more the family name to be added to *Madame/Monsieur*, if it is known. P uses the forms *Proszę Pani/Pana* even in personal relations.

The addresses *Uram* and *Asszonyom/Hölgyem* contain a possessive ending; they mean 'my sir' and 'my lady' as do the contracted forms of French *Monsieur* and *Madame*. The *úr* 'mister' and other forms of address are put after the family name. The normal order in Hungarian names is: family name + personal name (that's why this term is applied and not the first name). The personal name can appear with a possessive ending in intimate relations (*Marikám, Petikém*).

Table 3

Hungarian forms of address with respect to age differences and sex
(< means that the first one is much younger, > means that the first one is much older)

	Relation			
Person/ age	**public**	**social**	**personal**	**intimate**
child – adult	Néni Bácsi	Kovács néni Kovács bácsi	Mária/ Marika néni Péter bácsi	Marika néni Péter bácsi
child – child	Kislány Kisfiú	Kovács Kovács	Marika Péter/Peti	Marika Péter/Peti
adult – child	Kislány Kisfiú	Marika Péter/Peti	Marika Péter/Peti	Marika Péter/Peti
adult–adult w/man – w	<Asszonyom/ Hölgyem/Néni	Kovács/ Mária néni	Mária/ Marika néni	Marika (néni)
	= Asszonyom/ Hölgyem	Kovácsné?/ Mária	Mária/ Marika	Marika/Mária
	> Hölgyem/ Kisasszony? Fiatalasszony	Mária	Mária/ Marika	Marika/ Mária
adult–adult w/man – w	< Uram/Bácsi	Kovács bácsi	Péter bácsi	Péter/Peti (bácsi)
	= Uram	Kovács úr	Péter	Péter/Peti
	>Fiatalember/ Uram	Péter	Péter	Péter/Peti

These forms have seen a revival after the change of regime (Koutny 2000a), since they were banished during the 40 years preceding 1989, in contrast to Poland where the equivalent forms *Pan, Pani* were used permanently in spite of the effort of the authorities to spread *towarzysz(ka)* 'comrade' (its use was being limited to party members) and *obywatel(ka)* 'citizen' with the 2nd person plural of the verb according to the Russian model. In Hungary, they persisted with some professions such as *tanár úr* 'mister teacher', *doktor úr* 'mister doctor' or *ügyvéd úr* 'mister lawyer', but officially *elvtárs* and for women *elvtársnő* 'comrade' had to be used disregarding party membership. *Úr* was considered as a remnant of the bourgeois way of thinking, so it was customary to use it only e.g. with a craftsman. People tried to avoid the use of *elvtárs(nő)* 'comrade'; therefore some other forms of address as *kollé-*

ga(nő) or *kartárs(nő)* 'colleague' became more common (see also Fülei-Szántó 1994, Balázs 1994).

The rehabilitation of *úr* occurred without problems, but the use of the appropriate feminine address causes difficulties: *Asszonyom* or *Hölgyem* do work alone, although they sound more official than their equivalents in the other languages. The combination with the family name sounds strange, so *Kovács asszony* is not really used (the combination with profession is already used in some cases such as *miniszter asszony* 'Madame minister' 'pani minister' or *elnök asszony* 'Madame president'). The form *Kovácsné* 'wife of Kovács' is not really polite and it can not be used in the case of an unmarried woman or a woman who has not assumed the name of her husband. *Kisasszony* 'miss' could not really be revived (just as P *panna* and G *Fräulein* are disappearing due to the efforts of feminists). So we are still waiting for the birth of an adequate form for the female sex.

People try to avoid the forms of address in this case or they use the whole name as *Kovács Mária* in a social relation (in a meeting, parliamentary discussion) and addressing by the personal name is gaining more popularity (it is not bound to the T-form of the verb unlike in German or Polish). A *kedves* 'dear' added before or after the personal name: *Kedves Mária* or *Mária kedves* makes it less informal. The small corpus shows cases when the address for man is *Kovács úr* and *Mária* for woman in the same context, or *Kovács bácsi* and *Mária néni*. This causes the male and female addressing forms asymmetric.

The forms *néni* and *bácsi,* a little bit similar to the Polish *ciocia* 'aunt' and *wujek* 'uncle', are generally used for older people. The use in Polish is limited to family members and close friends of the family. Although these forms are familiar in Hungarian as well, they are sometimes used even in social and public relations because of the lack of well established alternative forms of address such as *Pan(i)* in Polish or *Monsieur/Madame* in French, and they are standard in the case of a child addressing an adult. The older generation uses the forms *néni/bácsi* more and the younger one does it only in close relations. The simple personal name is more popular.

If an older person addresses a young woman or man, the *Kisasszony* or *Fiatalasszony* 'young lady' or *Fiatalember* 'young man' can be used (G has the similar forms *Junge Frau* and *Junger Mann*, E *young man*). For girls and boys, the *Kislány* 'little girl' and *Kisfiú* 'little boy' are common. The choice between the forms of address used is a delicate matter, and once more a problem arises in the case of girls: an adolescent is no more a *Kislány,* but not yet a *Fiatalasszony* which can be used for married women and the *Nagylány* 'big girl' appropriate for a girl of 16, is strange for a young lady of 20. This is another case in which it is often preferred to avoid the form of address.

A rather large proportion of those questioned remarked that they avoid the address forms in public or social contacts, they use *Elnézést/Bocsánat* 'Excuse me' or with young persons even the short form *Bocs* and *Ne haragudj* 'Don't be angry'. Often the greeting takes the place of the address

form. This avoidance is more common when there is uncertainty about how to address the person, as in the case of women and young persons.

Sometimes the formal *maga* or the informal *te* personal pronouns with the interjection *hé* 'hey' assume the role of addressing, such as *hé maga/te*, but this is not polite. We have to mention that the forms of address used between persons of similar age are valid only from a certain age, between young people *Asszonyom* and *Uram* are not customary. It is difficult to determine the limit of youth (maybe 25-30 years?); it depends on social position as well, but it tends to shift towards a later age.

Among the languages dealt with, only Polish has a vocative case in the forms of address, but it is not always used consistently (Zgółkowie 1993). The next question to be mentioned regarding forms of address is calling somebody by a pet name or diminutive form of the personal name. Polish likes diminutives very much, and often only this form of the personal name is used, alone or with *Pan(i)* (*Jarek* instead of *Jarosław*, *Zbyszek* instead of *Zbigniew*, *Asia* instead of *Joanna*, *Ela* instead of *Elżbieta*, etc). Hungarians are often called by the diminutive forms of their personal names when they can be called by the personal name at all, but not quite so exclusively as Poles.

The forms of address for representatives of both sexes which did not fit into the table are added (only Polish has a common form for this!):HUN: *Hölgyeim és uraim*; POL: *Panie i panowie* or simply *Państwo*; GER: *Meine Damen und Herren*; FR: *Mesdames et Messieurs*; ENG: *Ladies and Gentlemen.*

Social status and addressing people

Special social status often involves a hierarchical relation between the interlocutors, therefore it creates a formal social interaction and requires unequal forms of address: the interlocutor lower in the hierarchy has to use the marker of social status for the other, but the interlocutor higher in the hierarchy chooses mostly the form corresponding to the age, sex and level of acquaintance (social or personal columns in Table 3), e.g.:

Table 4

Forms of address in different social status

patient to doctor:	*doktor úr / doktornő* or *főorvos úr / főorvosnő* 'Mr./Mrs. Doctor (in chief)'
and in turn e.g.:	*Kovács/Marika néni, Kovácsné, Marika* *Kovács/János/Jancsi bácsi, János*
patient to doctor:	*tanár úr / tanárnő* or *professzor úr/asszony, dékán úr/asszony* 'Mr./Mrs. Teacher/Professor/Dean'

patient to doctor:	*doktor úr / doktornő* or *főorvos úr / főorvosnő* 'Mr./Mrs. Doctor (in chief)'
and in turn e.g.:	*Kovács/Marika néni, Kovácsné, Marika* *Kovács/János/Jancsi bácsi, János*
patient to doctor:	*tanár úr / tanárnő* or *professzor úr/asszony, dékán úr/asszony* 'Mr./Mrs. Teacher/Professor/Dean'
and in turn e.g.:	*Kovács Mária, Mária, Marika* *Kovács János, János, Jancsi*
subordinate to the director:	*igazgató úr / igazgatónő* 'Mr./Mrs. Director'
and in turn e.g	*Kovács/Marika néni, Kovácsné, Marika*
client to lawyer:	*ügyvéd úr / ügyvédnő* 'Mr./Mrs. Lawyer"
and in turn e.g.:	*(Kedves) asszonyom, Mária* *(Kedves) uram, Kovács úr, János*

The feminine form of different professions is generally derived from the masculine form by adding *nő* 'woman' used in forms of address as well. In some cases the separate *asszony* '(married) woman' appears in the address (*professzor asszony* or *miniszter asszony,* but only *tanárnő*). To assign the profession to somebody no feminine form is needed, the masculine form is at the same time the neutral one, and the feminine form can be used without any pejorative sense: *A barátnőm / Kati tanár(nő).* 'My girlfriend / Cathy is a teacher(woman).'

German women demand the use of feminine forms such as *Lehrerin* or *Linguistin*, but Polish women do not like it and prefer the masculine form with 'Mrs': *Pani doktor/dyrektor/inżynier* (Zgółkowie 1993, Bamburowicz 1997). It seems to me, that Hungarian women have far fewer problems with the sexism of their language, because Hungarian lacks the grammatical gender and uses only the expression of natural sex when it is necessary.

Academic titles are not so rigorously used in Hungarian as in Polish where *magister* 'master' and *doctor* have to be added to the forms of address such as *Pan(i) magister, Panie doktorze.* The first one does not exist in the Hungarian academic nomenclature, the second does exist, however it is used only in the case of physicians and jurists. Professors are titled as *Professzor úr/asszony,* in P *Pan(i) Professor* 'Mr/Mrs professor'.

So the free forms of address can be names, names with *úr/bácsi/néni*, family membership (*apa* 'dad', *anya* 'mom', *öcsi* 'younger brother', *hugi* 'younger sister'), profession or function (for a complete list see Fülei-Szántó 1994 for Hungarian, and Tomiczek 1983 for Polish).

T/V-forms and verbal conjugation

The usual distinction of T/V-forms involves the personal pronouns and verbal conjugation, and correlates with the free forms of address. Therefore the choice depends on the social position (profession, culture, prestige, rank), age, sex and the level of acquaintance of the interlocutors. In addition, belonging to the same group (association, workplace, political party) – which constitutes a kind of solidarity – is an important factor.

In Table 5 an overview of these forms is given in the languages under discussion, as well as the Hungarian usage details in Table 6. Hungarian has two pronouns for formal use: *maga* and the more official *ön*. The personal pronouns are usually not used (because the verbal endings are unequivocal), except if they are emphasized or the sentence can be misunderstood, so the 3rd person pronouns are more often used than the 2nd person ones.

Hungarian uses the 3rd person singular of the verb for the formal interrelation, just like Polish does, but the Polish pronoun-like *pan(i)* cannot be omitted. The Hungarian "bound forms" can be omitted: *Hova megy (maga)? Dokąd pan(i) idzie?* 'Where do you go?'

Not only the mentioned personal pronouns can appear in the role of bound form of address, but also some nouns used for free addressing, such as *tanár úr, bácsi, néni*. In Polish the bound forms constitute a kind of respectful form of address in the family as well (*Dokąt tata idzie?* 'Where is dad going?' instead of the direct T-form *Dokąd idziesz, tatuś?*). The Polish use is different from all other Slavic languages, where the pl2 pronoun is used for the V-form (Schubert 1984).

The use of pronouns is not always reciprocal, *maga* is more familiar in social or personal relations than *ön* if there is no big status difference between the interlocutors or if it is used by the person of higher status, but it seems impolite used by the person of lower status. This is the pronoun for insults too: *Maga marha!* 'You idiot!'. Of course, the lack of respect is expressed often by the T-form.

The T-form has a plural version: (*ti*) + pl2 and the V-form as well: (*önök/ maguk*) + pl3, Polish has similar distinctions: (*wy*) + pl2 and *państwo* + pl2/ pl3 (pl2 is more familiar). German and French can distinguish only the T-forms in number.

Table 5

T/V forms in Hungarian compared to other languages

Language	Relation			
	public	**social**	**personal**	**intimate**
HUN	(ön) +sg3	(ön) +sg3	(maga) +sg3, (te) +sg2	(te) +sg2
POL	pan(i) +sg3	pan(i) +sg3	pan(i) +sg3	(ty) +sg2
GER	Sie +pl3	Sie +pl3	Sie +pl3	du +sg2
FR	vous +pl2	vous +pl2	vous +pl2	tu + sg2
ENG	no distinction on the level of conjugation and pronouns			

Table 6

The Hungarian use of T/V-forms between people of different ages
(the 4 columns are for public, social, personal and intimate relations, V' is for a special polite form)

Person	Child				Youth				Adult (middle aged)				Older person			
	PU	**S**	**PE**	**I**	**PU**	**S**	**PE**	**I**	**PU**	**S**	**PE**	**I**	**PU**	**S**	**PE**	**I**
Child	T	T	T	T	T?	T?	T	T'	V'	V'	T	V'	V'	V'	V'	T
Youth	T	T	T	T	T?	T?	T	T	V	V'	T	V'	V'	V'	V'	T
Adult	T	T	T	T	V	V	V?	T	V	V	V	T	V	V	V'	T
Older	T	T	T	T	T?	T?	T	T	V	V	V	T	V	V	V	T

The limit between age groups is a delicate problem (I determined them here arbitrarily: youth: 16-25 years, older people: over 50) and the choice of T/V-forms has many problems (for the interlocutors as well!), mainly at the borders of age groups, the question-marked forms are not sure, the choice can depend on the situation, personality, etc. and they are changing nowadays. There is a difference between the usage with the same sex and the opposite sex which could not be illustrated in Table 6. Within the same sex the informal form is more often used. The adding of the personal name in the forms of address can make the V-form more informal.

The T-forms are spreading more and more among young people (and the upper age limit for being considered young is postponed!) even in public and social contacts. Television – which is a determining factor for behavior in society – manifests the prevalence of T-forms between reporters, and reporter and participants of conversation (Domonkosi 1999).

Hungarian has a non-reciprocal form of formal addressing, let us call it V': *tetszik* + Infinitive 'like + Inf', e.g. *Mit tetszett tegnap olvasni?* 'What did you like to read yesterday?' 'Co podobało się wczoraj czytać?' used by children to adults or by polite older men to women. Adults use the T-form with children and women, the V-form (mainly with *maga*) with men in return. In the first case there is an unequal situation appearing in verbal form as in the greeting.

In choosing the T-form, belonging to the same group, association, workplace, i.e. solidarity takes priority over intimacy in Hungarian culture (cp. Deme et al. 1987 and Reményi 1994). Reményi carried out a study in a big company and a second one at the English Department of the University ELTE. The first results (from 1990) show a clear priority of T-forms between women (their choice is influenced only by age and sex) and a tendency towards T-forms between men (but they are more sensitive to acquired characteristics, education and rank), while the results at the university show even more solidarity, the T-form is the norm between interlocutors of the same sex:

Table 7

Distribution of T-usage in a company and at a university department

		male to male	female to female	female to male
Company	T-form	58%	84,2%	8,2%
	V-form	42%	15,8%	91,8%
University	T-form	95%	100%	55%
Department	V-form	5%	0%	45%

This greater usage of T-forms at the university is due to the less rigid hierarchy and the solidarity of colleagues as a group (opposed to the students). The reciprocal use of T-forms between young teachers and students is frequent in Hungary, but very rare in Poland. In Polish universities hierarchy seems to be more important than solidarity: V-forms and titles are more often used. The V-form can prevail between colleagues in an office or other workplace as well.

Advertising

Another domain of interest is the use of T/V-forms in advertising. In this case the receiver of the message is often not a concrete person with given age, sex and social position, but generally everybody. Hungarian advertisements address people with the formal and polite V-form or with a general impersonal form (although IKEA makes an exception). Only when the tar-

get group is youth is the T-form used (Domonkosi found that already 39% of ads are in T-form).

Polish advertisements address people with the T-form, which is in contrast to real language use, where the V-forms are more widespread, supposedly due to the influence of English speaking advertisements and the clumsy nature of repeated use of *pan(i)*. A recent study (Matłoka 1998) makes clear the differences between Hungarian and Polish advertisements and the reaction of customers. Hungarians are against the use of T-forms, but one half of Poles accept these familiar forms of address).

Conclusions

According to the presented material a clear correlation is manifested between greetings, forms of address and verbal conjugation in the languages under investigation, but there are also differences. The four-fold distinction (public, social, personal and intimate relations) I've introduced to describe the social interaction in terms of politeness seems to be better able to point out the details between the different forms in different languages. The peculiarities of Hungarian are as follows.

Hungarian greetings are more sensitive to T/V distinction than the other languages.

Formal, free and even bound forms of address are more often avoided in Hungarian than in Polish or German because they sound too official, and the verbal endings allow this. The other cause is the lack of an adequate free V-form of address with a name for women, and this results in avoidance as well as in asymmetry of address forms. Often a more informal form of address is used with women than with men in the same social settings.

Young people are using the T-forms more and more (even in social relations, e.g. in shops, restaurants) in Hungary than in Poland or Germany, although there has been a clear shift towards informal ways of interrelating during the last few decades in all the languages mentioned.

A special non-reciprocal V' – not available in the other languages compared – appears consistently in greetings, forms of address and verbal conjugation; its use is nearly compulsory for children towards adults in the case of non-intimate relationship and optional for polite use by men to women.

So, age and sex differences are determining factors in interactions much more in Hungarian than in the other languages examined. This could be considered as a step towards the Asian cultures. But these forms are loosing importance to some extent nowadays.

The T-form with or without the personal name and the appropriate greetings also expresses the intimacy of the relation between family members and friends, as well as the solidarity of members of the same community in Hungarian. Solidarity can prevail over intimacy, and this last property

makes it different from Polish or German. The V-forms express a neutral, distant or hierarchical relation.

The strict opposition of T/V forms as informal/formal is also discussed by Wierzbicka (1991), who considers that courtesy and the expression of respect for the addressee (titles or a kiss on a lady's hand) are commonly combined in Polish with cordiality and affection, and the use of *pan(i)* with the diminutive of the personal name confirms this as well. The asymmetrical forms are not always expressions of power, but of courtesy as the Hungarian forms of greeting and address are manifested in male-female relations.

The questions dealt with here belong to the pragmatic side of language, to the linguistic culture, Oksaar (1988, 1992) calls them *culturemes* and considers them to be culturally bound units – having verbal and non verbal sides. She speaks about *interactional competence* in language use. When teaching a foreign language at a high level, these *culturemes* have to be taught in order to give the students a usable knowledge (Koutny 1994). Hungarian pragmatics has begun to be investigated only in recent years (e.g. Koutny 2000, Szili 2000); therefore there are still many problematic questions.

References

Balázs G. 1994. Normaváltás napjaink megszólításformáiban (az *elvtárs/úr* kapcsán). In: Kemény G., Kardos T. (eds.) *A magyar nyelvi norma érvényesülése napjaink nyelvhasználatában.* Linguistica A, Studia et Dissertationes 16. Budapest: MTA Nyelvtud. Int.

Bamburowicz, A. 1997. Wstyd być kobietą? 'Is it a shame to be a woman?' In: *Wieczór Wroclawia.* 11–13.04.1997.

Braun, F. 1984. Die Leistungsfähigkeit der von Brown/Gilman und Brown/Ford eingeführten anredetheoretischen Kategorien bei der praktischen Analyse von Anredesystemen. In: Winter, W. (ed.) *Anredeverhalten.* Tübingen: Narr. 41–72.

Brown, R., Gilman, A. 1960. The Pronouns of Power and Solidarity. In: Seboek, Th. (ed.) *Style in Language.* New York – London: Wiley. 253–276.

Deme L., Grétsy L., Wacha I. (szerk). 1987. *Nyelvi illemtan.* Budapest: Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó.

Domonkosi Á. 1999. A nyelvi viselkedés mintái a televízióban. *Nyr* 123/3.

Fülei-Szántó E. 1994. *A verbális érintés.* Linguistica Series C Relationes, 7. Budapest: Institutum Linguisticum Academiae Scientiarum Hungaricae.

Hall, E. T. 1966. *Rejtett dimenziók.* Budapest: Háttér Kiadó.

Haase, M. 1998. 2nd ed. *Respekt. Die Grammatikalisierung von Höflichkeit.* München: Lincom Europa.

Kiss J. 1995. A nyelvi tiszteletadás In: *Társadalom és nyelvhasználat.* Szociolingvisztikai alapfogalmak. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 268–278.

Koutny I. 1994. Nyelvi és kulturális kommunikáció az idegen nyelven In: Szőllősy

S.A. et al (szerk.) *4. Országos Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia*. Budapest: BME. 558–564.

Koutny I. 2000a. Linguistic Reflection of Culture of the Time of Transition in Hungary and Poland. In: Brendel J. (ed.): *Culture of the Time of Transformation* – II International Congress: The Cultural Identity of Central-Eastern Europe. Poznań 1999. 88–96.

Koutny I. 2000b. Magyar és lengyel udvariassági fordulatok összevetése a lexikográfus szemével. In: Bańczerowski, J. (ed.) 2000: *Polono-Hungarica 8.* Budapest: ELTE. 268–279.

Marcjanik, M. 1997. *Polska grzeczność językowa* 'Polish linguistic politeness'. Kielce: Wyższa Szkoła Pedagogiczna.

Matłoka, D. 1998. *A hirdetések nyelve a sajtóban* 'The language of advertisements in journals'. MA thesis at the Inst. of Ling. UAM, Poznań.

Oksaar, E. 1988. *Kulturemtheorie*. Ein Beitrag zur Sprachverwendungsforschung. Hamburg: Joachim Jungius-Gesellschaft der Wissenschaften.

Oksaar, E. 1992. Intercultural Communication in Multilingual Settings. In: *International Journal of Applied Linguistics*. Vol. 2. Nr 1. 3–16.

Reményi A. Á. 1994. Influences and Values: A Sociolinguistic Study in the Hungarian System of Addresses. In: *Studies in Applied Linguistics*. Vol. 1. 85–109.

Reményi A. Á. 1994. Know Thyself: Basic Addressing Patterns at the English Linguistics Department. In: *The Even Yearbook* 1994. Budapest: Dept. of English Ling. ELTE. 137–146.

Schubert, K. 1986. Gleiche und Ungleiche. Eine Untersuchung zum polnischen Anredeverhalten. In: *SAIS Arbeitsberichte*. Heft 9. 51–75.

Szili K. 2000. Az udvariasság elméletéről, megjelenésmódjairól a magyar nyelvben. In: *Hungarológia* 2000/1–2. 261–82.

Tomiczek, E. 1983. *System adresatywny współczesnego języka polskiego i niemeckiego.* Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu.

Wardhaugh, R. 1992. *An Introduction to Sociolinguistics*. 2nd ed. Oxford: Blackwell. Chapter 11: Solidarity and politeness.

Wierzbicka, A. 1991. *Cross-Cultural Pragmatics*. The Semantic of Human Interaction. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.

Zgółkowie, H. T. 1993. *Językowy savoir-vivre*. Praktyczny poradnik posługiwania się polszczyzną w sytuacjach oficjalnych i towarzyskich. Poznań: Kantor Wydawniczy SAWW.

Kapcsolatok a kétnyelvű mentális lexikonban

Navracsics Judit

Bevezetés

A mentális lexikon az egyén „szótára", benne tároljuk az elraktározott aktív és passzív lexikai egységeket, amelyek egymás között kapcsolatokat hoznak létre. A mentális lexikon rendezettségének, szervezettségének kutatása során a mentális lexikon kiépítésekor létrejövő kapcsolatokat térképezzük fel. Több felfogás ismert a mentális lexikon működésére vonatkozóan (vö. Gósy 1999). A legelterjedtebb és legszélesebb körben elfogadott nézet (pókhálóelmélet) szerint az egyes szemantikai egységek többféle kapcsolatot is létesíthetnek és tarthatnak fenn. A mentális lexikon információt tartalmaz a tárolt egység fonológiai formájáról, a jelentéséről, a szintaktikai környezetről, a grammatikai szabályokról, a konnotációról és kollokációról, és a más egységekhez fűződő szemantikai, grammatikai viszonyairól (Fillmore 1971, Aitchinson 1987). Ha szemantikai alapon vizsgáljuk a mentális lexikon szervezettségét, paradigmatikus, szintagmatikus és asszociatív kapcsolatokat fedezhetünk fel az egyes lexikai egységek között. A paradigmatikus kapcsolatok a felcserélhetőségen alapszanak (szinonímia, antonímia, meronímia) (Jackson 2000). A saussure-i értelemben vett szintagmatikus kapcsolatok szóösszetételekre utalnak, amelyek olyan viszonyokat hoznak létre egymás között, amelyek a nyelv lineáris voltán alapulnak (Saussure 1997). Így, a főnévhez adott melléknév, a melléknévhez kapcsolt főnév, az igéhez adott határozószó szintagmatikus jellegű kapcsolatra utal. Az asszociatív viszonyok Saussure szerint azok a kapcsolatok, amelyek az emlékezetben csoportokká alakulnak, és amelyeken belül különböző viszonyok uralkodnak. Mivel a paradigmatikus viszonyoknak külön csoportot hozunk létre, így Saussuretől eltérően az asszociatív viszonyokhoz csak azokat a kapcsolatokat soroljuk, amelyek esetében nem áll fenn paradigmatikus vagy szintagmatikus viszony, kapcsolódásuk véletlenszerű, ad hoc jellegű.

A jelenlegi felfogás szerint a mentális lexikon nyelvspecifikus, azaz az egyén nyelvének struktúrája nagymértékben meghatározza a lexikon rendezettségét.

A mentális lexikonban – bizonyos feltételezések szerint – két szótár épül ki: a fonetikusan és a vizuálisan kódolt lexémák szótára (Lengyel 1996). Mások úgy vélik, hogy csak egy szótár létezik, de a keresés, azonosítás és lehívás módja a nyelvi forma modalitásától függően változik.

Különösen érdekes a többnyelvű mentális lexikon kutatása, hiszen ez esetben nem csak az egy nyelven belüli szemantikai rendezőelvű kapcsolatokra világíthatunk rá, hanem a nyelvek között átterjedő kapcsolatokra is (Bialystok 1998). A különböző nyelvek más és más dolgot tesznek expli-

citté, és különböző lexikalizációs mintájuk van. A makrotervezés nyelvtől független, a mikrotervezés nyelvspecifikus (Green 1993). A kétnyelvűek esetében a két nyelv egyes szavainak kapcsolata egyénenként különböző, attól függően, hogy az egyén miként sajátította el őket, mennyire ismeri őket, szemantikailag mennyire hasonlóak a szavak egymáshoz (Singleton 1999).

A két- vagy többnyelvű egyén sohasem tudja kikapcsolni a másik nyelvét vagy nyelveit, következésképpen a mentális lexikonban meglévő kapcsolatok átnyúlhatnak a nyelvek határain is. Amennyiben kiegyensúlyozottan használja az egyén mindkét nyelvét, a szemantikai tartalom nyelvtől függetlenül aktiválódik. Ezt támasztják alá de Groot (1993) vizsgálatai is. Lambert és munkatársai (1958) arra a következtetésre jutottak, hogy a szó típusától is függ, hogy miként tároljuk. A konkrét szavakat elsősorban összetett, míg az absztrakt fogalmakat inkább koordinált módon raktározzuk. Más esetben, Kroll (1993) szerint az is fontos tényező, hogy a két nyelv között lexikai szintű kapcsolatok fellelhetők-e. Ezen feltételezések alapján megkérdőjelezhetjük a mentális lexikon nyelvspecifikus voltát (vö. Gósy 1999: 129) a kétnyelvűek esetében.

A jelen vizsgálatban azokat az eredményeket elemzem, amelyeket kétnyelvű egyénekkel folytatott szóasszociációs teszt során kaptam. Célom annak kiderítése, hogy

(i) milyen kapcsolatok fedezhetők fel a tárolt egységek között a kétnyelvű mentális lexikonban;
(ii) van-e összefüggés a kétnyelvűvé válás időpontja és a mentális lexikon rendezettsége között;
(iii) determinált-e a kapcsolat a szófaj alapján.

Hipotéziseim a következők voltak:

1. A kétnyelvű mentális lexikonban – hasonlóan az egynyelvű működéséhez – elsősorban a szemantikai elv érvényesül, az is nyelvek felett átívelő: közös szemantikai reprezentáció feltételezhető, a nyelvenkénti lexikai szeparáltság nem bizonyítja a lexikon nyelvspecifikus voltát.

2. A mentális lexikon rendezettségében különbség mutatkozik meg a kétnyelvűvé válás időpontja tekintetében.

3. A lexikai egység szófaja meghatározza a szó kapcsolatát más egységekkel.

A kísérletben részt vevő személyek és a vizsgálati módszerek bemutatása

77 személy vett részt a kísérletben, közülük 55 születésétől kezdve kétnyelvű, 22 később vált kétnyelvűvé. Mindenkinek az egyik nyelve a magyar, a másik a következőképpen oszlik meg: angol (19), cseh (2), francia (1), hor-

vát (7), lengyel (2), német (18), olasz (2), orosz (9), román (6), szerb (5), szlovák (6). Átlagéletkoruk: 30 év, a legfiatalabb 8, a legidősebb 80 éves.

A kísérletben részt vevők azt a feladatot kapták, hogy adjanak egyesével azonnali választ 188 magyar hívószóra. A nyelvet nem határoztuk meg, sőt felhívtuk a figyelmet arra, hogy azt a szót mondják, amelyik legelőször jut eszükbe, függetlenül a nyelvtől. A magyar hívószavakat a Baló (1983) és Jagusztinné (1985): *Magyar verbális asszociációk I. II.* című könyvből vettük.

A válaszokat magnetofonra rögzítettük, majd számítógépre vittük. A válaszokat kategorizáltuk aszerint, hogy milyen kapcsolatot véltünk felfedezni a hívószó és a válasz között. A résztvevőket kétnyelvűvé válásuk ideje szerint két csoportra osztottuk. Az egyik csoportot azok a személyek alkották, akik születésüktől fogva kétnyelvűek, a másikat azok, akik később váltak kétnyelvűvé. Az összes adatot (14 476 válasz) a személyek második nyelvének nyelvcsaládokba való illesztése szerint csoportosítottuk annak érdekében, hogy lássuk, vajon a hasonló struktúrájú nyelvek képviselőinek válaszai között van-e korreláció. Így 3 nagyobb csoportot kaptunk: germán (angol, német: összesen 6956 válasz), szláv (cseh, horvát, lengyel, orosz, szerb, szlovák: összesen 5828 válasz), újlatin (francia, olasz, román: összesen: 1692 válasz). A csoportosított válaszokat is egybevetettük.

A kapott adatokat vizsgáltuk független mintás t-próbával, chi-négyzet próbával, ANOVA varianciaanalízissel, és megnéztük a korrelációs tendenciákat.

Eredmények

A válaszokat a hívószó és a válaszok között felfedezhető kapcsolatok alapján 4 kategóriába osztottuk: paradigmatikus, szintagmatikus, asszociatív és nincs válasz. A paradigmatikus kapcsolatok kategóriába kerültek azok a válaszok, amelyek szinonim, antonim jelentéstartalmú szavak, a hívószónak különböző morfológiai módosulásai, a hívószó másik nyelvből lehívott lexikai ekvivalense. Szintagmatikus kapcsolatot mutatnak fel az olyan válaszok, amelyek a hívószóval különböző alárendelő szerkezetű vagy predikatív szintagmát alkotnak. Asszociatívoknak tartom azokat a válaszokat, amelyeknél nyelvilogikai elv nem érvényesül a lexikai lehívás során, a válaszok véletlenszerűek. Ebbe a kategóriába soroltam a fonetikai hasonlóság alapján lehívott válaszokat is, hiszen feltételezhetően a válaszadót az akusztikai képsor késztette a hozzá hasonló hangzású szó lehívására. Az alábbi diagram a kapcsolatok százalékos megoszlását mutatja:

1. ábra

Kapcsolatok a mentális lexikonban

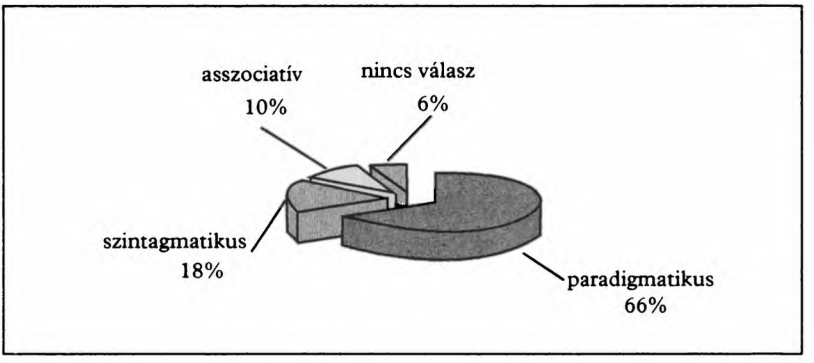

Az összes adat vizsgálatakor legnagyobb arányban a paradigmatikus válaszok fordultak elő. A további kapcsolatok csökkenő sorrendben: szintagmatikus, asszociatív és nincs válasz.

Ha az egyes nyelvcsoportokban fellelhető válaszokat hasonlítjuk össze akár egymással, akár a teljes válaszlista kategóriáival, nem találunk számottevő különbséget.

1. táblázat

Kapcsolatok nyelvcsoportonként

kapcsolatok	**germán**	**szláv**	**újlatin**	**összes**
paradigmatikus	66% (4607)	67% (3884)	59% (998)	66%
szintagmatikus	18% (1252)	15% (870)	22% (370)	18%
asszociatív	11% (759)	13% (757)	11% (191)	10%
nincs válasz	5% (338)	5% (317)	8% (133)	6%

A korrelációs tendenciák és a kategóriák átlagarányai nyelvcsoporttól függetlenül hasonlónak tűnnek. Minden esetben a paradigmatikus kategóriájú válaszból van a legtöbb, ezt követi a szintagmatikus, majd az asszociatív és legvégül a nincs válasz. Legszorosabb (ellentétes irányú) összefüggés a paradigmatikus és szintagmatikus kategóriájú válaszok mennyisége között van mindhárom nyelvcsoportban. Minél több a paradigmatikus kapcsolatot felmutató válasz, annál kevesebb a szintagmatikus.

2. ábra

A kapcsolatok százalékos aránya nyelvcsoportonként

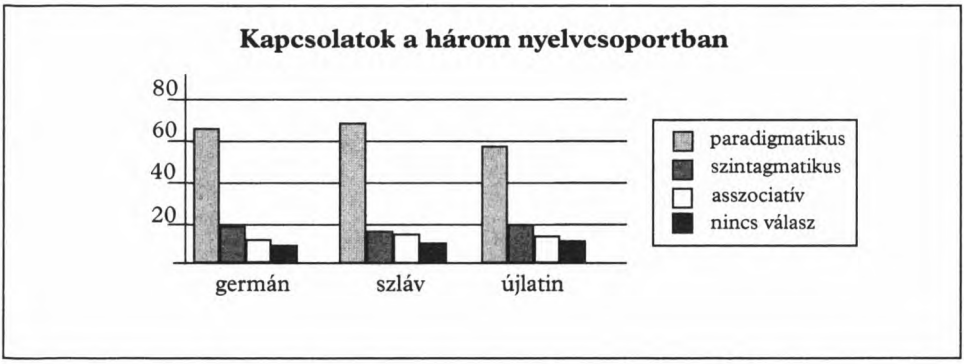

Az ANOVA varianciaanalízis nem mutatott ki szignifikáns különbséget a nyelvcsoportok azonos kategóriái között.

Mivel a germán nyelvcsoportban viszonylag nagy számú adatközlő szerepelt, ezért az ő eredményeiket nyelvenként is össze tudtuk vetni statisztikai eszközökkel. A t-próba segítségével azt állapítottuk meg, hogy van különbség nyelvtől függően az adatok között: míg a magyar–angol kétnyelvűek inkább paradigmatikus kapcsolatot felmutató válaszokat adtak ($t = 2{,}208$; $df = 35$; $p = 0{,}034$), addig a magyar–német kétnyelvűek válaszaiban nagyobb mértékben fordult elő szintagmatikus kapcsolat ($t = -3{,}071$; $df = 35$; $p = 0{,}005$).

A újlatin nyelvcsoportba tartozó adatokat a Pearson korrelációs tesztnek alávetve (a korrelációs együttható -0,921, $p < 0{,}01$) megállapítottuk, hogy a szintagmatikus és a paradigmatikus válaszok korrelációja negatív: amennyivel nő a paradigmatikus, annyival csökken a szintagmatikus ugyanannál a kísérleti személynél.

A szláv nyelvcsoportba tartozók adataiban szintén ellentétes irányú korreláció fedezhető fel a szintagmatikus/paradigmatikus, asszociatív/paradigmatikus és a nincs válasz/paradigmatikus kategóriájú válaszokban, mindig a paradigmatikus javára. Pozitív a korreláció azonban az asszociatív és szintagmatikus válaszok között. Ez azt jelenti, hogy minél több a szintagmatikus válasz, annál gyakoribb az asszociatív is.

A kétnyelvűvé válás időpontja szerinti csoportosítás szerinti adatokat független mintás t-próbának vetettük alá. Arra voltunk kíváncsiak, hogy van-e különbség a válaszkategóriák között attól függően, hogy mikor vált kétnyelvűvé az egyén. Szignifikáns különbség mutatkozott a paradigmatikus kategóriában a születéstől fogva kétnyelvűek javára ($t = 2{,}358$; $df = 75$; $p = 0{,}021$). Ugyanakkor szintén szignifikáns különbség mutatkozott a szintagmatikus kategóriában a késői kétnyelvűek javára ($t = -2{,}017$; $df = 75$; $p = 0{,}047$).

Szófaj szerint csoportosítottuk a hívószavakat és megvizsgáltuk, hogy meghatározó-e a hívószó szófaja a rá adott válaszok tükrében.

3. ábra

A kapcsolatok megoszlása a hívószó szófaja szerint

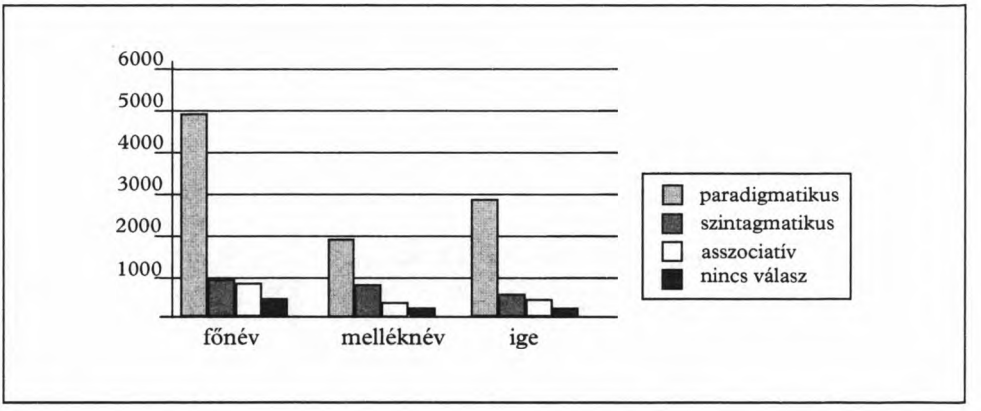

A 3. sz. ábráról leolvasható, hogy mind a főnevekre, mind a melléknevekre, mind pedig az igékre adott válaszok többsége a hívószóval paradigmatikus kapcsolatot mutat fel. Itt is hasonló a tendencia, mint a fentiekben, tehát a sorrend a szintagmatikus, asszociatív és nincs válasz. Az elvégzett chi-négyzet próba szignifikáns összefüggést mutatott ki a szófajok és a rájuk adott válaszok kategóriái között. Az azonban megállapítható, hogy a melléknevekre lényegesen nagyobb arányban kaptunk szintagmatikus választ, mint a főneveknél és az igéknél. Ugyanakkor a melléknevek hívtak le legkisebb számú asszociatív választ.

2. táblázat

Kapcsolatok szófajonként

kapcsolatok	**főnév**	**melléknév**	**ige**
paradigmatikus	67%	62%	60%
szintagmatikus	14%	25%	19%
asszociatív	13%	8%	14%
nincs válasz	6%	5%	7%

A válaszokat megvizsgáltuk abból a szempontból is, hogy milyen arányban hívtak le a másik nyelvből válaszokat a kísérleti személyek. Az összes válasz 22%-ánál történt meg a lexikai lehívás a kétnyelvű másik nyelvéből. A két nyelv közötti váltások nem köthetők egy bizonyos fajta tárolási mechanizmushoz, mind a paradigmatikus, mind a szintagmatikus, mind pedig az asszociatív kapcsolat kimutatható a válaszok kategorizálásakor. A másik nyelv szavait a születéstől kétnyelvűek 49%-a, a későbbiek 51%-a hívta le.

A szófaj szerinti váltások arányait a következő táblázatban ismertetjük. A leggyakoribb váltás a főneveknél történt, ott a paradigmatikus válaszok 5%-ában váltottak a másik nyelvre a születéstől fogva kétnyelvűek, 6%-ában a későiek. Viszonylag nagy számú váltást tapasztaltunk az igei hívószavaknál – szintén a paradigmatikus kapcsolatoknál – mindkét típusú kétnyelvűeknél: a születéstől fogva kétnyelvűek 2,6%-ban, a későiek 1,8%-ban váltottak. A mellékneveknél is a paradigmatikus kategória esetében történt 2, illetve 1,7%-os váltás. Legkisebb számú váltás az ige hívószóra adott szintagmatikus kapcsolatot felmutató válasznál volt tapasztalható a születéstől fogva kétnyelvűeknél. Amint az alábbi táblázatból kiderül, a szintagmatikus és az asszociatív kapcsolatoknál igen csekély mértékben fordult elő váltás. A százalékos arányokból itt is látható, hogy nincs számottevő különbség a születéstől fogva és a később kétnyelvűvé vált egyének másik nyelvből történő lehívási mechanizmusában.

3. táblázat

Másik nyelvből történő lehívás szófajonként és kapcsolatonként

Szófaj	Kapcsolat	Kétnyelvű típusa	Váltás %-ban
Főnév	Paradigmatikus	születéstől	5
		késői	6
	Szintagmatikus	születéstől	0,1
		késői	0,6
	Asszociatív	születéstől	0,5
		késői	0,7
Melléknév	Paradigmatikus	születéstől	2
		késői	1,7
	Szintagmatikus	születéstől	0,1
		késői	0,5
	Asszociatív	születéstől	0,2
		késői	0,2
Ige	Paradigmatikus	születéstől	2,6
		késői	1,8
	Szintagmatikus	születéstől	0,05
		késői	0,5
	Asszociatív	születéstől	0,1
		késői	0,2

Diszkusszió

A mentális lexikonban tárolt lexikai egységek között a legszorosabb a paradigmatikus kapcsolat. A hasonló vagy ellentétes jelentés, a rész–egész viszony és az azonos szemantikai mező a fő rendező elv, ami nyelvcsoporttól független. Bármelyik típusú kétnyelvűség esetében az összes adat tükrében ezt az eredményt kaptuk. Ettől azonban lehetnek egyéni eltérések. A paradigmatikus kapcsolatot mutató válaszok csökkenő sorrendbe rendezésekor azt tapasztaltuk, hogy az első 15 kísérleti személy mindegyike a születéstől fogva kétnyelvűek csoportjába tartozik. A magyar–angol és a magyar–német kétnyelvűek adatait különvéve és egymással statisztikai eszközökkel összehasonlítva megállapítottuk, hogy a magyar–angol válaszok inkább paradigmatikusak, míg a magyar–németeké többnyire szintagmatikusak.

A paradigmatikus kapcsolat a következő jelentésviszonyokat tükrözi:

- Azonos szemantikai mező: pl. *emlékezni – memory, ablak – ajtó, szomjas – hungry, éhes – tortellini, keserű – Unicum, fiú – dievca, hosszú – krátki, reggel – vecer, éhes – Wendy's cheeseburger, hely – Zagreb, kérdezni – repondre, ágy – schlafen, tolvaj – prison.*
- Szinonim jelentés: pl. *kedves – aranyos, bemegy – belép, elmegy – eltávozik, enni – táplálkozni, fiatal – zöldfülű, szék – ülőalkalmatosság.*
- Lexikai ekvivalencia: *szabad – free, ablak – window/Fenster, érteni – rozumet, hely – mesto, aludni – spavati, egyszerű – jednostavan.*
- Rész–egész viszony: pl. *négyzet – corner, oldal – book.*
- Antonim jelentés: pl. *állni – ülni, elmegy – visszajön, egyszerű – bonyolult, öreg – young, lassú – fast, fut – walk, város – village.*

A paradigmatikus válaszok tehát jellemzőek a születéstől kétnyelvűekké válókra. Az eredmények azt igazolják, hogy a szimultán kétnyelvűek számára a fogalmi egész a fontos, és a szemantikai tartalom alapján tárolják az információt.

A szintagmatikus kapcsolatban alárendelő vagy predikatív szókapcsolatokat alkotunk a hívószóval. Néhány példa a kísérleti személyek által adott szintagmatikus kapcsolatot felmutató válaszokra:

- Jelzői szerkezet: *ablak – tiszta, baj – nagy, kéz – dolgos, vendég – szívesen látott, savanyú – Gurke, szín – kalte und warme, hosszú – út, férfi – magas, víz – sekély, zene – gyönyörű, négyzet – квадратный метр.*
- Határozói szerkezet: *aludni – hosszú ideig, dolgozik – szívesen, elmegy – boltba, élni – örökké, sétálni – valakivel, érteni – világosan, bemegy – szobába, lát – kontaktlencsével, élni – boldogan.*
- Tárgyi szerkezet: *kíván – cukrot, érteni – valamit, ház – építjük, állni – a nehézségeket, nézni – filmet, keres – mennyit?, enni – jó ennivalót, érteni – egymást, érteni – nyelvet.*
- Predikatív szerkezet: *lámpa – világít, egyszerű – a minta, fiatal – a kislány, papír – Papier ist geduldig, megy – vonat, drága – un hotel, erős – un boxeur, hangos – un chanteur, lámpa – лампа горит.*

A szintagmatikus kapcsolatot mutató válaszok csökkenő sorrendbe rendezésekor az első 15 kísérleti személy közül 8 tartozott a születéstől kétnyelvűek csoportjába, 7 személy pedig később vált kétnyelvűvé. A 15 személy között összesen 1 magyar–angol volt (születéstől kezdve kétnyelvű), viszont 7 magyar–német, akik közül 4 születéstől kezdve, 3 pedig később vált kétnyelvűvé. A újlatin nyelvcsaládba tartozó nyelvek képviselői a többi nyelvcsoporthoz képest jóval nagyobb arányban adtak szintagmatikus kapcsolatot felmutató választ. Közülük csak a magyar–román kétnyelvűek között volt olyan, aki születéstől kezdve kétnyelvű. A magyar–francia, magyar–olasz kétnyelvűek mindannyian késői kétnyelvűek. A szláv nyelvcsoportba tartozók többsége késői kétnyelvű. Ennek ellenére az első 15 leggyakrabban szintagmatikus kapcsolatot felmutató választ adók között összesen egy-egy magyar–orosz, magyar–cseh, magyar–lengyel, magyar–szerb személy volt. Noha a újlatin és a szláv nyelvcsoportba tartozó kétnyelvűek válaszai között arányaiban több a szintagmatikus jellegű, azok számszerűen nem múlták felül a paradigmatikus válaszokat. Az azonban meglepő, hogy a leggyakrabban szintagmatikus válaszokat adók között nem a késői, hanem a születéstől kezdve kétnyelvűek voltak többségben. Ennek ellenére a különbség szignifikáns a késői kétnyelvűek javára a szintagmatikus kategóriában, hiszen a csökkenő sorrendbe állított adatok második felében egyre gyakrabban jelentkeznek a késői kétnyelvűek (kisebb számú szintagmatikus válasz, de nagyobb számú kísérleti személy). A újlatin és a szláv csoportoknál pozitív korreláció jelentkezett a szintagmatikus és asszociatív válaszok között: minél több a szintagmatikus válasz, annál több az asszociatív is.

Az asszociatív válaszok között szignifikáns különbség nem mutatkozott a különböző nyelvcsoportok válaszai között. Általában kis számban jelentek meg a fonetikai alapú asszociációk, viszont voltak olyan egyének, akik gyakran adtak ilyen válaszokat. Néhány példa az asszociatív válaszokra:

- pszichológiailag magyarázható: *harag – pokol, apa – támasz, lámpa – romantika, öröm – szülinap, ágy – fiú, gyerek – kincs, tér – LGT;*
- érzelem-, véleménynyilvánítás: *talál – szerencsés, kenyér – mindenkinek legyen, megbocsát – soha, aludni – jó, iskola – hülyeség, zöld – nyugtat;*
- teljesen váratlanszerű válasz: *élet – legyen házam, szem – por, vendég – igazság, víz – karate, csoport – alma, hang – seb;*
- hasonló hangzás keltette asszociatív válasz: *egészség – egér, falu – fal, segít – segg, termelés – természet, tolvaj – toll, rész – részeg, hegy – Hegyi Ágnes, rész – részletes, orosz – oroszlán, egyszerű – másszor, egyszerű – többször, ígér – egér, jog – jóga, orosz – rossz, szőnyeg – szúnyog, fut – foot 'láb', hold – hold* (ang. 'tart'), *tér – tear* (ang. 'könny'), *vaj – wire* (ang. 'drót'), *drága – dragon* (ang. 'sárkány'), *öröm – a room* (ang. 'szoba').

Összefüggés fedezhető fel azonban az asszociatív és a nincs válaszok között az egyéneknél. Azok a kísérleti személyek, akiknél viszonylag gyakran fordultak elő asszociatív válaszok, több hívószóra nem adtak választ.

A mentális lexikonban a leggyakrabban, leggyorsabban elérhető kapcsolat

a paradigmatikus, amely a nyelvelsajátítás során szemantikai alapon tárolt lexikai egységek kapcsolata. A kétnyelvű elsőnyelv elsajátítás során mindkét nyelvből kap inputot a gyermek, így a lexikonja mindkét nyelvben egyszerre épül ki. Számára a fogalmi egész a fontos, a lexikai egységeket nyelvtől függetlenül, szemantikai, logikai alapon köti össze. Bizonyos esetekben – a szavak jóval kisebb hányadánál – szintagmákat alkotunk a tároláskor. Mivel szignifikáns a különbség a kétnyelvű második nyelv elsajátítás csoportjába tartozó egyének és a kétnyelvű első nyelv elsajátítók között a szintagmatikus kapcsolatok javára, úgy tűnik, hogy a később kétnyelvűvé válók eltérő tárolási mechanizmust alkalmaznak. Számukra fontos a kontextus. Nyelvi-logikai értelemben véve csupán erről a két kapcsolatról beszélhetünk. Létezik azonban az asszociatív kapcsolat is, amely vagy a hasonló hangzás miatt jön létre, vagy pedig nem nyelvi, hanem inkább pszichikai jellegű. Az is feltételezhető, hogy a hívószó és a válasz között nincs semmiféle kapcsolat. Ezt vagy az olyan válaszok támasztják alá, amelyek semmiféle kapcsolatot nem mutatnak fel a hívószóval, vagy pedig nem is kapunk választ.

A tárolás módja függ a szófajtól. A kísérletben szereplő szófajok mindegyike (főnév, melléknév és ige) arányaiban több paradigmatikus kapcsolatot épít ki, mégis elmondhatjuk, hogy a többi kapcsolat gyakoriságának megjelenése függ a szófajtól. A főnevekre adott válaszokban számíthatunk főnevekre (paradigmatikus kapcsolat), melléknevekre és igékre (szintagmatikus). A várható 1/3 – 2/3 arány helyett azonban a paradigmatikus kapcsolat áll az első helyen. Ha a hívószó melléknév, a válaszban várhatunk mellléknevet (paradigmatikus), illetve főnevet (szintagmatikus). Itt már nagyobb az esélye a paradigmatikus kapcsolatnak (50%), de az 50%-nál is nagyobb gyakorisággal fordul elő ez a kapcsolat. Meg kell azonban jegyezni, hogy ez az a szófaj, amelynél a legkisebb a különbség a paradigmatikus és a szintagmatikus kapcsolatok számában, itt találjuk a legnagyobb arányú szintagmatikus kapcsolatot felmutató választ, annak ellenére, hogy itt a legcsekélyebb az esély az elvárhatóság alapján. Az igéknél elvárható a válaszban az ige (paradigmatikus), a főnév és a határozószó (szintagmatikus). Hasonlóan a főnevekhez, itt is a paradigmatikus kapcsolat győz, de a különbség jóval kisebb a két kapcsolat között.

A két nyelv közötti kapcsolatot vizsgáljuk a másik nyelvből lehívott válaszok elemzésével. Ennek vizsgálatakor Kroll (1993) szerint az is fontos tényező a hívószóra adott válaszoknál, hogy milyen a második nyelvi kompetencia minősége, és hogy a két nyelv között lexikai szintű kapcsolatok fellelhetők-e. Szinte semmi különbség nem mutatkozott a jelen adatokban aközött, hogy születéstől fogva kétnyelvű vagy pedig később vált kétnyelvűvé az illető. Ez azt igazolja, hogy a nyelvi kompetencia minősége hasonló a két nyelvben, tehát azok a kétnyelvűek, akik később kerültek a másik nyelvükkel kapcsolatba, ugyanolyan kétnyelvűnek tekinthetők, mint azok, akik születésüktől fogva kiegyensúlyozott kétnyelvűként nőttek fel. Az viszont kimutatható, hogy az egymással paradigmatikus kapcsolatban álló lexikai egységeket egymáshoz nagyon közel tárolják. Ezért jogosnak érezzük, hogy a lexikai ekvivalenciákat interlingvális szinonimáknak tekintsük.

Következtetések

1. A mentális lexikonban a tárolt lexikai egységek között túlnyomó többségben vannak a paradigmatikus kapcsolatok. A logikai szemantikai elvet követi gyakoriságban a szintagmatikus kapcsolatot felmutató tárolás. Nem tekinthetjük nyelvi kapcsolatnak az asszociatív kapcsolatot. Itt elsősorban pszichikai okai vannak a lehívásnak, kisebb mértékben esetleg a hangzás keltette benyomásnak. Szoros korreláció mutatható ki az egyéneknél az asszociatív kapcsolatú válaszok és a nincs válasz között.
2. Megállapítható, hogy a kétnyelvűvé válás módja, annak ideje befolyásolja a lexikon kiépülését. Azok a személyek, akik egyszerre sajátították el a két nyelvet, lényegesen nagyobb mértékben tárolják a szavakat paradigmatikusan, mint szintagmatikusan. A később kétnyelvűvé válók többsége is a paradigmatikus tárolást részesíti előnyben, azonban közöttük több az egyéni eltérés, arányaiban több az olyan tárolási mechanizmus, amely szintagmatikus kapcsolatról árulkodik.
3. A tárolás módját erősen meghatározza a lexikai egység szófaja: noha a paradigmatikus kapcsolat mindhárom szófajnál meghatározó, a szintagmatikus kapcsolat különböző mértékben jelentkezik: legintenzívebben a melléknévnél, ezt követi az igénél, végül a főnévnél.
4. A kétnyelvű mentális lexikon egységes voltát bizonyítja, hogy a paradigmatikus kapcsolatokban nagyobb százalékban történik meg a másik nyelvből való lehívás, mint az egyéb kapcsolatokban. Mivel a másik típusú kapcsolatokban lényegesen kisebb számban történik meg – ez azonban nem magyarázható a nyelvi kompetencia hiányával –, feltételezhető, hogy a szintagmák szintjén már jobban nyelvhez kötött a két lexikai egység kapcsolata. Így bizonyítható a közös szemantikai konceptuális reprezentáció és annak a nyelvspecifikus lexikai megvalósítása.

Irodalom

Aitchinson, J. 1987. *Words in the Mind.* Oxford: Blackwell.

Balló L. 1983. *Magyar verbális asszociációk 1.* Szeged: JGYTF.

Bialystok, E. 1998. Beyond binary options: effects of two languages on the bilingual mind. *Studia Anglica Posnaniensia XXXIII.* 47–60.

de Groot, A. 1993. Mixed-Type Effects in Bilingual Processing Tasks: Support for a Mixed-Representational System. In: Schreuder és Weltens (szerk.) *The Bilingual Lexicon.* Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 27–53.

de Saussure, F. 1997. *Bevezetés az általános nyelvészetbe.* Budapest: Corvina.

Fillmore, C.J. 1971. Types of lexical information. In: Steinberg, D.D. és Jakobovits, L.A. (szerk.) *Semantics: An Interdisciplinary Reader in Philosphy, Linguistics, and Psychology.* Cambridge: CUP. 79–124.

Gósy M. 1999. *Pszicholingvisztika.* Budapest: Corvina.

Green, D. 1993. Towards a model of L2 comprehension and production In: Schreuder, R. and Weltens, B. (eds.) *The Bilingual Lexicon.* Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins.

Jackson, H. és Amvela, E.Z. 2000. *Words, Meaning and Vocabulary.* London and New York: Cassell.

Jagusztinné Ujvári K. 1985. *Magyar verbális asszociációk 2.* Szeged: JGYTF.

Kroll, J. 1993. Accessing Conceptual Representations for Words in a Second Language. In: Schreuder és Weltens (szerk.) *The Bilingual Lexicon.* Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins. 53–83.

Lambert, V.E., Havelka, J. and Crosby, C. 1958. The Influence of Language Acquisition Context on Bilingualism. *Journal of Abnormal and Social Psychology* 56. 239–244.

Lengyel Zs. 1996. *Bevezetés a pszicholingvisztikába.* Veszprém: VE.

Singleton, D. 1999. *Exploring the Second Language Mental Lexicon.* Cambridge: CUP.

Dobos Csilla (szerk.)

MISKOLCI NYELVI MOZAIK

Alkalmazott Nyelvészeti és Nyelvpedagógiai Tanulmányok

megjelenik a

A XV. MAGYAR ALKALMAZOTT NYELVÉSZETI KONGRESSZUS

alkalmából

Miskolci Egyetem, Bölcsészettudományi Kar,

Modern Filológiai Intézet

Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék

2005

Sciences et misogynie. Quelques remarques sur la misogynie de la littérature française de la seconde moitié du XIXe siècle

Körömi Gabriella

La littérature française de la seconde moitié du XIXe siècle est marquée par une misogynie sans précédent. Certes, les événements historiques, ainsi que les conditions socio-culturelles de l'époque, ne font que renforcer l'expression de l'agressivité masculine, s'affirmant aux dépens de la femme. Nombre de romanciers, de Flaubert à Mirbeau, des frères Goncourt à Zola, sont marqués par un complexe de la femme. Inconscient chez certains auteurs, ce complexe reste plus dévoilé, ou tourné en une haine implacable chez d'autres, il est alors hautement déclaré. C'est à cette époque-là que la femme fatale devient le principal mythe littéraire en France. Dans la floraison de ce mythe, outre l'archétype biblique connu, l'influence d'une période incertaine, ainsi que l'apport des sciences, ne sont pas négligeables.

La présente étude se propose comme objectif la présentation de l'atmosphère de la période donnée et l'examen des principales théories misogynes scientifiques ou philosophiques. Nous cherchons à exposer les idées des penseurs étrangers qui influencent les romanciers français de l'époque. Un tel examen a d'autant plus d'intérêt que, malgré la richesse de la critique sur la misogynie et sur la femme fatale, ces aspects de la question paraissent souvent négligés.

Avant d'aborder l'essentiel de cette problématique, il n'est pas inutile de rappeler ce qu'on entend par l'expression de « femme fatale ». Nous évoquons aussi les changements survenus dans la conception d'amour des auteurs contemporains. Dans notre analyse nous devons nous borner à étudier les ouvrages théoriques : l'examen des oeuvres littéraires proprement dites, permettant une illustration explicite des idées analysées, n'entre pas dans le cadre de cet article.

Nous pouvons constater que, dans la deuxième moitié du XIXe siècle, la femme passe pour le principal objet représenté de la littérature française. Impassible chez les symbolistes, vulgaire chez les naturalistes, perverse chez les décadents, elle est toujours la Femme fatale. Dottin-Orsini, spécialiste du mythe de la femme fatale, la définit de la façon suivante: « Elle est bien sûr, avant toutes choses, la femme *fatale-à-l'homme*, incarnant le destin de l'humanité masculine sacrifiée sur l'autel de l'espèce » (Dottin-Orsini 1993: 17). Cette définition, comme nous le verrons dans ce qui suit, s'inspire directement de la philosophie pessimiste de Schopenhauer.

La femme fatale fascine toujours par sa beauté, soit naturelle, soit artificielle. Elle arrive à séduire l'homme par son caractère mystérieux, par son ambiguïté physique ou morale. C'est pour cette raison qu'elle réussit à

exciter l'imagination de l'homme. Ce sphinx symbolise le désir de s'évader, contrairement à la femme des romans naturalistes, qui paraît banale, voire brutale. Cette image de la femme néfaste renvoie explicitement à l'archétype biblique de la première femme, utilisée par le Diable pour détourner l'homme de la voie désignée par Dieu.

Que l'existence de la femme soit ravalée au rang du besoin sexuel, comme chez les naturalistes, ou qu'elle soit déterminée par les raffineries perverses, comme chez les décadents, elle provoque toujours l'attirance et la répulsion de l'homme. L'identité masculine, se sentant menacée par l'éternel féminin, s'exprime dans de nombreux romans. Par la représentation de ce sujet d'actualité, les auteurs s'efforcent d'éveiller chez leurs lecteurs masculins le sentiment d'identification. Ces romans, que nous pourrions qualifier à juste titre de romans d'éducation modernes, les mettent en garde contre ce monstre ambigu qu'est la femme.

Dans la deuxième moitié du siècle, on assiste à une étrange métamorphose. L'amour cesse d'être une valeur positive pour devenir la source principale des souffrances, des tourments de l'homme. La femme angélique, célébrée encore par la génération romantique, se transforme en la goule perverse des années 1880–1890. Peu nombreux sont ceux qui essaient d'analyser ce changement à l'époque. Le premier en date, bien avant les décadents névrosés, Michelet constate que le véritable fléau de l'époque est lié à la femme et à l'amour: « Chaque siècle se caractérise par sa grande maladie [...] le XIXe est frappé aux deux pôles de la vie nerveuse, dans l'idée et dans l'amour, chez l'homme au cerveau énervé, vacillant, paralytique, chez la femme à la matrice douloureusement ulcérée. Ce siècle sera nommé celui des maladies de la matrice,– autrement dit, de la misère et de l'abandon de la femme, de son désespoir » (Michelet 1985: 42).

Une vingtaine d'années après *L'amour* c'est Bourget qui révèle l'essence du discrédit frappant l'amour et la femme. Il a établi une descendance directe entre le mal du siècle des romantiques et le mal d'aimer pessimiste :

> Cette impuissance d'aimer, que Dumas racontait et montrait si audacieusement, c'était bien là le mal du siècle, tel que l'avaient ressenti Chateaubriand et Saint-Beuve, Benjamin Constant et Gautier... Mais, chez Dumas, c'était le mal du siècle à la date de nos jours. Les jeunes gens de ses comédies si nouvelles, c'était l'auteur, c'était nous tous. Cette femme, surtout, cette impudique au fond des yeux de laquelle passe un éclair de cruauté, que l'homme sent si redoutable même quand elle lui sourit avec sa bouche tentante, nous l'avons vue hier s'accouder sur le velours rouge d'une loge, nous le rencontrerons demain dans un salon ou dans un coin d'une exposition d'art. (Bourget 1993: 247)

Dans cette interprétation, l'impossibilité d'aimer de la fin du siècle ne serait que la continuation directe, la survie actualisée du mal du siècle, enracinée donc dans le passé romantique français.

Bourget puise dans la théorie schopenhauerienne quand il constate que l'amour n'est qu'une illusion:

> Aimer une femme, c'est surtout aimer le rêve que le coeur a su former à l'occasion de cette femme. Il arrive pourtant que ce coeur n'a plus la force de former ce rêve, et que c'en est fini pour lui d'aimer entièrement. (Bourget 1993: 248)

Les extraits, cités ci-dessus, tendent à montrer à quel point la conception de l'amour, dans la littérature française, s'est transformée en une trentaine d'années.

La voie est ouverte par Baudelaire qui fait de l'érotisme un objet de poésie; c'est par là qu'il choqua le public contemporain. (Cette nouveauté scandaleuse peut expliquer pourquoi on redécouvre l'oeuvre de Baudelaire justement dans les années 1880.) Dans *Les Fleurs du mal* il exprime à la fois la beauté et l'épouvante du désir sexuel. Cette image binaire de la passion amoureuse entraîne avec soi l'opposition de « la femme madone » à la femme diabolique. La « femme madone », cette figure éthérée est idéalisée, tandis que la femme diabolique est présentée comme une sorte de paradis artificiel, ayant un attrait démoniaque, dangereux pour l'homme. Dans la poésie baudelairienne, ces deux types de femmes représentent encore les deux faces de l'éternel féminin issu de la tradition chrétienne. Lentement, c'est la « femme Satan » qui l'emporte dans la littérature française.

Parallèlement à cette évolution, un autre changement se produit imperceptiblement, d'une oeuvre à l'autre, d'un auteur à l'autre. Le sens de la notion « femme fatale » se modifie. Désormais on désigne par là non seulement la femme irrésistible, envoyée par le destin pour perdre les hommes qui l'approchent, mais on commence à l'identifier à la femme méchante, ou seulement mauvaise, pour finir par la confondre avec la femme expérimentée, avec la jeune fille, avec la dépravée, avec la « trop belle »... Vers la fin du siècle la femme fatale égale la femme tout court, ainsi elle devient intemporelle.

Cette idée est due à la sélection naturelle de Darwin, selon laquelle le mâle assure la variété, tandis que la femelle offre l'espèce. Cette théorie est illustrée par de nombreux romans qui suggèrent que malgré l'extrême variété des types de femmes, la Femme est toujours la même.

Regardons maintenant de plus près le cadre intellectuel de la période en question, qui favorise l'expansion de la misogynie et du mythe de la femme fatale en France.

La pensée scientiste, inspirée par la doctrine philosophique positiviste d'Auguste Comte, devient une sorte de religion vers les années 1860. Cette philosophie inspire toute une génération dégoûtée des excès du romantisme. L'esprit scientifique, l'analyse critique, envahissent tous les domaines de la connaissance humaine, y compris la littérature. Le courant réaliste, et plus encore, le naturalisme, se proposent comme objectif principal d'examiner le monde selon les principes du pragmatisme. Zola, à l'instar du physi-

ologiste Claude Bernard, élabore la théorie du roman expérimental, dans lequel il établit une équivalence entre la science et la littérature.

Parallèlement à la toute-puissance des sciences de la nature, se renforce la foi absolue dans le progrès, qui permettrait la prospérité de la race, et, par là, l'entendement humain. Certains savants, comme par exemple Darwin (*De l'origine des espèces,* 1859), Edison (télégraphe en 1858, phonographe en 1878), Charcot (ses cours à la Salpêtrière, 1873–1884), Pasteur (mettant au point le vaccin contre la rage en 1885) et Eiffel (élevant sa tour en 1887-89) provoquent l'admiration du grand public. Le savant, devenu une sorte de figure mythique, fait son entrée triomphale dans la littérature : nombre d'explorateurs chez Jules Verne, le docteur Pascal de Zola ou Edison de Villiers de L'Isle-Adam, en font témoignage.

En dépit de l'essor scientifique, le climat intellectuel des dernières décennies du siècle, marqué par la défaite de 1870 (et les remises en cause qu'elle a provoquées), ainsi que par la Commune, fait témoignage de l'ébranlement de l'ordre social et de ses certitudes. Le bel édifice de l'esprit scientiste commence à craquer, on voit vaciller toutes les valeurs morales et esthétiques. Certains auteurs essayent d'échapper à la réalité décevante, au scientisme régnant, qui ne donnent pas de place aux aspirations spirituelles, métaphysiques. De nouveaux maîtres apparaissent: Mallarmé, L'Isle-Adam et Baudelaire (on redécouvre justement celui-ci à cette époque-là). La nouvelle génération des hommes de lettres, entrant en lice vers 1880–90, rompt avec l'esthétique naturaliste et se lance à la quête des nouvelles voies. Symbolistes et décadents refusent unanimement le naturalisme, borné au concret ou au vulgaire, ainsi que le scientisme positiviste, concentré sur ce qui est prouvé, sur ce qui est utilitaire. Dès lors il n'y a plus d'écoles littéraires proprement dites; les allers et retours d'une idée à une autre ne passent pas pour des exceptions.

L'incertitude générale atteint son point culminant à la Belle Époque où elle se voit doublée de la crainte d'une éventuelle fin du monde. Beaucoup sont persuadés de vivre le crépuscule de la civilisation humaine. À la désillusion universelle, à la lassitude morale, à l'incapacité de s'adapter à la réalité s'ajoute un nouveau mal, la névrose. Elle est tellement à la mode, surtout dans les milieux parisiens, qu'elle devient l'attribut primordial de l'esprit fin de siècle.

Ce sont les décadents qui ont la vision la plus noire du sort de l'humanité, considérée comme traversant son déclin définitif. Les décadents, marqués par le pessimisme de Schopenhauer, repoussent avec dédain la réalité matérielle. Au cours de leur quête d'un idéal, ils s'adonnent avec frénésie aux tentatives les plus diverses: exotisme, égotisme aristocratique, drogues, misogynie, expériences sexuelles de tous ordres, religiosité, occultisme, esthétisme, exploration de la névrose, de l'hystérie et de la folie, recherche du morbide, tentations suicidaires, obsession de la mort... Ces moyens d'expression de l'aspiration vers les ailleurs sont en même temps voués à défier la société contemporaine. Ils prouvent la coexistence de l'appel de l'idéal et de la nostalgie de la fange à cette fin de siècle.

Paul Bourget, déjà en 1883, à propos d'Alexandre Dumas fils, décrit avec une clairvoyance exceptionnelle cet état d'esprit ambiant: « Comme ils se multiplient, les symptômes de pessimisme dans notre Europe occidentale, écoeurée de raffinements, malade de civilisation, impuissante à étreindre ses chimères, et si tourmentée » (Bourget 1993: 247).

Cette inquiétude métaphysique, ce refus de l'esprit scientiste et des valeurs rationalistes sont reflétés non seulement dans la littérature décadente, mais également dans la poésie symboliste.

Bien que la pensée philosophique de l'époque ne puisse aucunement être enfermée dans un système unique, tant elle est favorable aux tentatives de toutes sortes, l'influence dominante, comme nous l'avons remarqué ci-dessus, reste celle d'Arthur Schopenhauer[1].

Le succès de Schopenhauer en France est dû premièrement au fait que sa philosophie pessimiste s'accorde parfaitement à l'esprit de l'époque. La vie, dans son interprétation, n'est qu'une suite de souffrances, d'affres et de tourments des désirs; l'homme y est nécessairement trompé, il meurt mais avant il doit encore supporter la présence des autres, ce qui est souvent pire que mourir. La vie, dit-il, est comparable aux mouvements d'une balançoire: tantôt l'ennui, tantôt la souffrance, l'on n'a pas le choix. Sa théorie connaît trois moyens pour échapper à ce cercle vicieux: la contemplation esthétique (stade esthétique), la morale de la pitié (stade éthique) et l'ascèse, c'est-à-dire le refus des désirs, le renoncement au monde (stade métaphysique) aboutissant au nirvana. Cette théorie particulièrement pessimiste, dont les idées concernant la femme et l'amour seront traitées en détail dans ce qui suit, fournit une justification philosophique à tous ceux qui vont à la recherche des ailleurs, à tous ceux qui sont perturbés par l'atmosphère inquiétante de l'époque.

La popularité de ces idées en France peut être expliquée aussi par le passé romantique: Schopenhauer théorise, insère dans un système cohérent les désillusions chantées par les grands poètes romantiques, comme Byron, Heine, ou Vigny. De plus, il parle aux hommes d'eux-mêmes, il présente l'homme comme un être dont l'existence est déterminée par les sentiments et les désirs.

Cette esquisse tracée du climat intellectuel de la France démontre que la seconde moitié du siècle se caractérise par une extrême diversité. De plus, elle paraît le trait le plus frappant de l'époque, et par là, de la littérature contemporaine également.

Par delà l'extrême diversité des tendances littéraires, par delà la divergence des voies individuelles des auteurs, l'on trouve un point commun dans les oeuvres littéraires de l'époque, notamment la présence d'une misogynie de plus en plus importante. Dans cette époque incertaine, pessimiste, dans cette atmosphère de fin du siècle, de fin du monde, l'amour ne signifie plus un refuge, l'homme n'y trouve qu'un nouveau déséquilibre, une nouvelle menace angoissante. La raison en est très simple. Vers les dernières décennies du siècle, en conséquence des anciennes structures

brisées et des changements sociaux survenus, on est contraint de repenser le rapport entre les deux sexes. Cette remise en cause de l'inégalité des sexes est le résultat de l'ère nouvelle qui conçoit la liberté et l'autonomie de l'individu. Les femmes commencent à prendre conscience de leur infériorité, consacrée jusqu'alors par la société; c'est la période de la reprise des mouvements féministes. Nous pouvons affirmer, avec Dijkstra, que ce qui éveille la peur dans l'homme devant l'autre sexe, c'est l'insistance avec laquelle la femme moderne exige l'égalité, la liberté et la vie active. (Dijkstra 1992) Issue du mythe de la femme fatale romantique, la misogynie se manifeste à la fin du siècle comme l'expression par excellence de l'inquiétude générale. Comme l'a formulé Dottin-Orsini: « Plus encore que la haine du féminin, c'est l'angoisse du masculin et la peur générale de la sexualité que traduisent ces fantasmes misogynes » (Dottin-Orsini 1991: 23).

Cette peur générale du féminin s'intègre parfaitement au malaise ambiant et explique pourquoi le mot misogynie devient usuel justement à cette époque-là : avant le XIXe siècle, il était très rare en France. Le mot, emprunté au grec « misogunia », composé du verbe « misein » (haïr) et du substantif « gunê » (femme) signifie « l'hostilité envers les femmes ».

Le renforcement de la conception misogyne, conformément à l'esprit positiviste des années 1870, doit beaucoup aux théories scientifiques et philosophiques. La science fournit des arguments à ceux qui veulent justifier l'infériorité des femmes, à ceux qui essaient de prouver que l'inégalité des deux sexes relève d'une simple loi de la nature.

Bien que ni Charles Darwin, ni Herbert Spencer n'accordent trop d'importance à la question des sexes, ce sont leurs idées qui jettent les bases d'une misogynie « scientifique ».

La sélection naturelle de Darwin, complétée par la sélection sexuelle, privilégie l'homme. « Le cerveau de l'homme est absolument parlant, plus grand que celui de la femme[...] » - constate-t-il, d'où en découle logiquement que « Ce qui établit la distinction principale dans la puissance intellectuelle des deux sexes, c'est que l'homme atteint, dans tout ce qu'il entreprend, un point auquel la femme ne peut arriver, quelle que soit, d'ailleurs la nature de l'entreprise[...] » (Darwin 1981: 608 et 616). La supériorité de l'homme reste immuable, affirme Darwin, car selon les lois de l'hérédité, les progrès ne se transmettent que de sexe à sexe, par conséquent les femmes resteront toujours inférieures aux hommes. La position que la femme occupe par la conformation de son crâne est donc une position intermédiaire entre l'homme et l'enfant. (Cette idée est reprise par les craniologues, comme par exemple Karl Vogt.)

C'est Darwin également qui crée un autre cliché de l'infériorité féminine, devenue vite un poncif littéraire, notamment la singerie des femmes : « On admet généralement que chez la femme les facultés d'intuition, de perception rapide, et peut-être d'imitation, sont plus fortement développées que chez l'homme [...] » (Darwin 1981: 616). Ce talent d'imitation de la femme devient une caractéristique inhérente à la femme, ce qui peut

expliquer le nombre élevé des actrices, ces imitatrices professionnelles, mises en scène dans la littérature.

Herbert Spencer, dont les ouvrages influencent plusieurs écrivains français, entre autres Maupassant, s'inspire directement de ces idées de Darwin. Dans sa conception, la différence du cerveau des deux sexes est encore doublée d'une différence de développement. « [...] l'arrêt de l'évolution individuelle est un peu plus précoce chez la femme que chez l'homme[...] » – affirme Spencer (Spencer 1878: 403). C'est la conséquence du fait que la femme est prise par son rôle dans l'espèce : sa fonction de perpétuer la race humaine lui interdit de développer son moi et son cerveau. Elle ne peut donc s'améliorer que grâce à une éducation soigneuse. Cette idée de Spencer sera reprise par beaucoup de romanciers français qui assigneront ce rôle éducatif au mari de la femme. À titre d'exemple, on ne cite que Michelet dont *L'amour* et *La femme* furent lus, à l'époque, par plusieurs générations. Michelet semble hésiter entre une vision mystique de la femme et une misogynie dévoilée. Dans *L'amour* il insiste sur la responsabilité de l'homme dans le développement intellectuel de sa femme:

> Il faut vouloir ce qu'elle veut, et la prendre au mot, la refaire, la renouveler, *la créer*. Délivrez-la de son néant, de tout ce qui l'empêche d'être, de ses mauvais précédents, de ses misères de famille et d'éducation. C'est son intérêt d'ailleurs, c'est l'intérêt de votre amour. (Michelet 1985: 75)

En dépit de l'influence indéniable de Spencer et de Darwin en France, le penseur qui marque de son empreinte la littérature contemporaine, c'est Schopenhauer, considéré comme le prophète des romanciers français de la fin du siècle. Nous avons déjà esquissé la théorie pessimiste de Schopenhauer, regardons maintenant comment il envisage la femme et l'amour.

Au centre de sa théorie nous trouvons le besoin sexuel qu'il détermine comme l'essence même de l'être humain. Selon Schopenhauer, tous les malheurs de l'homme viennent de la violence de ce désir, de son incapacité de vivre seul. Pourtant ce désir n'est qu'un pur mirage, pareillement aux autres désirs: « Toute inclination tendre, quelques airs éthérés qu'elle affecte, plonge, en réalité, toutes ses racines dans l'instinct naturel des sexes; et même elle n'est pas autre chose que cet instinct spécialisé, déterminé et tout à fait individualisé » (Schopenhauer 1979: 85). L'amour est donc le masque de l'instinct sexuel. Il est voué à cacher le piège tendu par la nature, lequel piège apparaît tout de suite après la satisfaction. L'homme s'aperçoit vite qu'il est trompé:

> [...]tant que nous l'avons [l'amour] devant nous et que nous le regardons comme à venir, il nous apparaît comme un paradis de délices; mais lorsqu' il est passé et qu'il est donc vu de dos, il apparaît comme quelque chose de dérisoire et d'insignifiant, voire de répugnant. (Schopenhauer 1995: 58)

Cette idée revient comme un leitmotiv dans les textes de fin de siècle. La satisfaction chez l'homme est nécessairement suivie de la déception, du désenchantement, voire du dégoût. C'est uniquement l'espèce qui profite de l'amour, mais l'homme, en général, n'en a pas conscience.

Deux solutions s'imposent pour satisfaire le besoin sexuel : la prostituée et le mariage. Le philosophe allemand ne conseille franchement aucune de ces deux solutions, car chacune désigne un danger pour l'homme. La prostituée qui peut le satisfaire en lui laissant sa liberté, menace la santé de l'homme. Le mariage, en revanche, lui enlève toute sa liberté. Le mariage d'amour est nécessairement de courte durée, il se transforme vite en un huis clos, en une cohabitation lugubre. « Se marier, c'est faire tout son possible pour se faire prendre en horreur par quelqu'un. » -déclare le philosophe (Schopenhauer 1979: 58). Une seule solution s'impose alors à Schopenhauer, notamment le ménage à trois qui, outre ses nombreux avantages sur le plan de la vie sexuelle des partenaires, est capable de faire échec au génie de l'espèce. La femme, dans la conception schopenhauerienne, n'a été créée que pour la propagation de l'espèce. Elle n'est donc rien d'autre, nous le répétons encore une fois, que la complice de la nature, un instrument fatal entre ses mains. C'est ainsi que la notion de la fatalité s'allie à la femme.

Quand Schopenhauer parle de la femme et des différences des deux sexes, la misogynie l'emporte. Dans sa doctrine, la femme est un être nettement inférieur par rapport à l'homme ; ayant une raison débile, elle est située entre l'homme et l'enfant. Ce qui la rend apte à élever les enfants, c'est justement sa propre puérilité. Comme Darwin, le philosophe allemand souligne, lui aussi, l'instinct d'imitation des femmes. Contrairement à la constatation généralisante de Darwin, citée ci-dessus, dans laquelle il conclut sans justifier, Schopenhauer tente d'expliquer cet instinct des femmes, et notamment par le génie de l'espèce: « La nature porte les femmes à chercher en toutes choses un moyen de conquérir l'homme, et l'intérêt qu'elles semblent prendre aux choses extérieures est toujours une feinte, un détour, c'est-à-dire pure coquetterie et pure singerie » (Schopenhauer 1979: 136). D'où en découle que la femme est incapable de sentir la beauté d'un objet d'art. Le manque d'un sentiment esthétique chez la femme implique nécessairement son incapacité de toute création artistique.

Pour que la nature atteigne son objectif, elle a doté sa complice d'une beauté éphémère grâce à laquelle elle réussit à séduire l'homme. Pourtant la femme, selon Schopenhauer, n'est pas le beau sexe, elle n'a aucun lien avec la Beauté esthétique:

> Il a fallu que l'intelligence de l'homme fût obscurcie par l'amour pour qu' il ait appelé beau ce sexe de petite taille, aux épaules étroites, aux larges hanches et aux jambes courtes; toute sa beauté en effet réside dans l'instinct de l'amour. Au lieu de le nommer beau, il eût été plus juste de l'appeler inesthétique. (Schopenhauer 1979: 136)

C'est le seul point où ses adeptes romanciers contredisent leur maître. Schopenhauer déclare que la femme est un être dominé par ses sentiments : au lieu de réfléchir elle aime ou déteste, elle pleure ou rit. C'est elle qui empêche l'homme de soumettre la volonté à l'intelligence, car le désir satisfait fait toujours naître d'autres désirs qui contribuent à perpétuer les souffrances de la vie. Séduit par les charmes de la femme et le mirage de l'amour, l'homme est incapable de briser la continuité monotone de la vie et d'atteindre au stade métaphysique, c'est-à-dire au nirvana. Le nirvana est l'affranchissement total du « vouloir vivre » qui signifierait la fin de l'espèce, donc celle du monde.

Nous nous sommes attardés assez longuement sur la doctrine misogyne de Schopenhauer. La raison en est très simple: c'est dans cette conception pessimiste de l'amour et de la femme que puisent le plus souvent les romanciers français qui voient dans le pessimisme du philosophe allemand l'expression de la crise du sujet. Nombre d'auteurs français de l'époque sont marqués par cette philosophie: Gourmont, Laforgue, Bourget, mais avant tout Flaubert et Maupassant. Flaubert, avant la traduction des oeuvres de Schopenhauer en français, formule des idées analogues. Sa misogynie, son refus de la procréation, peuvent être interprétés comme la protestation de la Pensée pure contre la matrice. Maupassant, considéré par les critiques comme le plus grand admirateur du philosophe allemand en France, complète la conception schopenhauerienne. Selon lui, pour tromper la nature à son tour, il faut trouver les raffineries de l'amour: c'est le seul moyen pour échapper au piège qu'elle tend à l'homme.

L'influence des penseurs étrangers, mentionnés dans les pages précédentes, contribuent au renforcement d'une atmosphère misogyne existant en France, déjà avant la connaissance de leurs oeuvres. L'infériorité du deuxième sexe, ainsi que l'image de la femme fatale dont l'homme a été, est et sera toujours la victime, sont propagées déjà par la mythologie judéo-chrétienne ; la Bible n'en est pas exempte, elle non plus. Les Pères de l'Église, se voyant justifiés par les mythes de la création et de la chute, prêchent la supériorité de l'homme, créé, contrairement à la femme, à sa propre image par Dieu. Durant de longs siècles, l'infériorité de la femme est devenue un fait incontestable, jamais remis en question, même par les femmes. Dans la seconde moitié du XIXe siècle, et surtout à la Belle Époque, c'est cette misogynie universelle qui se renforce.

En guise de conclusion nous pouvons affirmer que, ce qui est neuf dans la misogynie de la fin du siècle, c'est le soutien offert par les théories scientifiques et philosophiques, et le pessimisme amer qui s'allie au mépris atavique de la femme. Cette double influence assigne un caractère particulier, inhérent à la misogynie de l'époque.

Notes

[1] Bien que les oeuvres, à savoir les oeuvres intégrales, de Schopenhauer soient traduites relativement tard en français (*Essai sur le libre arbitre* en 1877, traduit par Salomon Reinach, *Dissertation sur la quadruple racine du principe de raison suffisante* en 1882 et son oeuvre majeure *Le monde comme volonté et comme représentation* en 1886, traduits tous les deux par J.-A. Cantacuzène), sa philosophie est vite connue et fort répandue en France, grâce aux vulgarisateurs (comme par exemple Caro) et aux traductions des extraits de ses oeuvres (on a traduit des pages de Schopenhauer dès les années 1850).

Références

Bourget, P. 1993. Alexandre Dumas fils in *Essais de psychologie contemporaine,* Coll. Tel, Paris: Gallimard.

Darwin, Ch. 1981. *La descendance de l'homme et la sélection sexuelle,* Bruxelles: Éditions Complexe, t. II (traduit par Edmond Barbier).

Dijkstra, B. 1992. *Les idoles de la perversité. Figures de la femme fatale dans la culture fin de siècle,* Paris: Seuil, (traduit par Josée Kamoun).

Dottin-Orsini, M. 1993. *Cette femme qu'ils disent fatale,* Paris: Éditions Grasset Fasquelle.

Dottin-Orsini, M. 1991. Misogynies fin de siècle, *Magazine littéraire,* mai N° 288 pp. 23–24.

Michelet, J. 1985. *L'amour, Oeuvres complètes,* Paris: Flammarion, tome XVIII.

Schopenhauer, A, 1995. Extraits des Manuscrits, *Magazine littéraire,* janvier N° 328, p. 58 (traduit par François-Xavier Chenet)

Schopenhauer, A. 1979. *Pensées et fragments,* Coll. Ressources, Paris-Genève: Slatkine Reprints, (réimpression de l'édition de Paris 1892, traduit par Jean Bourdeau).

Spencer, H. 1878. *Introduction à la science sociale,* Paris: Germer Baillière et Cie, 3e édition.

Beckett: Poet of Failure

Sógor Zsolt

"There is, to my mind, no point in pretending that Beckett is a great poet" (Pilling 1976: 180), the critic John Pilling states. I agree. The question then logically is whether it is worth paying attention to Beckett's poetry at all. Pilling's answer is a hardly surprising yes as: "any form that has led Beckett to cover his tracks so carefully ... deserves serious consideration as a potential clarifier of his more serious work in other genres" (Pilling 1976: 159). Not only that, their very existence proves, to quote Pilling yet again, that "Beckett was fascinated by the poetic form for twenty years" (Pilling 1976: 181). Though this latter restriction, "for twenty years", reminds that Beckett wrote his poems mainly in his youth, the poetic form has a larger weight in his *oeuvre* than is usually presumed. True, probably no one thinks of Beckett primarily as a poet, yet poetic form has a lot to do with all his works, especially with his late prose.

Roger Little, when trying to collect what works he should dwell on in an essay on Beckett's poetry, is very informative on the difficulty of separating the poems from other works:

> It is probably the critical compulsion to classify by genre ..., which impinges most insidiously and nefariously on our understanding of what constitutes Beckett's poetry. It is manifestly not restricted to his poems, yet old habits die hard. (Little 1994: 186)

Indeed, old habits died hard also in Beckett himself; influenced by Dante, by troubadour poetry, by romantics, he seems to have felt the need, at least in the earlier years of his writing career, to write poems in a more or less traditional form.

It is widely agreed upon that the main prose works, at least from *Murphy* up to *How It Is*, have their line of development and step by step eliminate the characteristics of traditional prose forms (that of the novel, notably, though the genre of *How It Is* or *Texts for Nothing* is perhaps not that easy to define) in seeking the possibility of letting "the voice" itself, who or whatever it is, speak at last. Somewhat less attention is paid, however, to how these works also become more and more poetic and how they, probably necessarily as often there is not much more to concentrate on, focus more and more on form, on sounding, on their own words proper. By paying attention to this latter process it is also possible to find a genuine place for the late prose works in the Beckett world, even if perhaps their artistic value,

but surely their success, is not comparable to that of the most well-known novels or plays.

Nevertheless texts like *Worstward Ho, For to End Yet Again and Other Fizzles* or "Lessness", among others, are the end-products of an extraordinarily conscious writing career, therefore they are rightfully expected to reflect what end Beckett's writing had throughout been approaching. The plays, by their nature, could take over from the novels character, action, and in general a consciousness of other features than just language. (Although, most naturally, Beckett found the way to occasionally kill off characters from the stage, too, replacing them by a mouth or the tape-recorder.) The prose works, then, may be said to have taken over the task originally assigned to poems; to present a language that not only has, with the words of *Ohio Impromptu*, the "profoundest of mind" as its origin, but also approaches a sounding-conscious style, poetic in leaving behind all bonds of prose writing. Behind these processes a common reason may be discovered; the failure of conventional forms to contain what was being said.

The point is, after all, the common significance of form and content; the fact that, as Beckett will also argue, in great works of art form simply cannot be separated from content, as one is the other as well. H. Porter Abbott quotes critics who, close to one extreme, do not turn much attention to *what* Beckett writes; Brendan Behan, for instance, claims that "I don't know what his plays are about... but I do know I enjoy them" (Abbott 1973: 2). Susan Sontag advises "to show *how it is what it is* ... rather than to show *what it means*", and John Fletcher states that "Beckett's extraordinary power cannot lie in what he says, and so it must lie in the way he says it" (Abbott 1973: 2, 3).

Abbott himself presents Beckett as a more careful writer, and does so fairly convincingly:

> Beckett is not solely concerned with the *way* he says what he says. If he is a "formalist", he is nonetheless involved in what can still be described as an imitation of life; and it is the life that finally determines the way he composes. (Abbott 1973: 3)

This argument reflects what will be seen later in connection with his poems; namely that Beckett was considerably conscious of external reality as well, even while he was sinking deeper and deeper into his internal world. Though as a mature artist he seems to have chosen the inside realm to be preoccupied with, some references to his outside world can be discovered in practically all his works. For all this, Beckett's aim is, it seems to me, to arrive as close to a poetic, often musical style as possible – as long as words are used, some meaning and referentiality will inevitably be attached to them anyway.

In his critical writings Beckett was very early certain of what the ideal form of a literary work should be and how crucial the harmony, the consubstantiality of form and content was. His *Dante ... Bruno. Vico ... Joyce*

presents Giambattista Vico, one of Joyce's favourite philosophers, as someone who "implicitly at least, distinguishes between writing and direct expression. In such direct expression, form and content are inseparable" (Cohn 1984: 25).

The word "implicitly" suggests that Vico's alleged opinion was probably formulated in Beckett's mind, only to underpin the assumption that Beckett is here voicing his own aesthetic views. The inseparable nature of form and content is notable, especially as Beckett went on emphasising it. The essay being the foreword of a book that set out to defend Joyce's *Work in Progress (Finnegans Wake)*, Beckett soon turns towards Joyce and the public not outright enthusiastic about Joyce's work:

> Here is direct expression – pages and pages of it. And if you don't understand it, Ladies and Gentlemen, it is because you are too decadent to receive it. You are not satisfied unless form is so strictly divorced from content that you can comprehend the one almost without bothering to read the other. (Cohn 1984: 26)

The glaring self-confidence of this passage shows how firm Beckett's views were with respect to form and content, which is of course even more strongly manifested in the much quoted passage of the same essay emphasising the sameness of form and content in *Work in Progress*:

> Here form *is* content, content *is* form. You complain that this stuff is not written in English. It is not written at all. It is not to be read – or rather it is not only to be read. It is to be looked at and listened to. His writing is not *about* something; *it is that something itself.* (Cohn 1984: 27)

"To be looked at and listened to" – sister arts appear as objectives. The idea of regarding music as the final aim of all arts is of course by no means original; Walter Pater's often cited 'Giorgione' essay from *The Renaissance* already states that great art necessarily aspires to achieve the condition of music. Joyce, also influenced by Pater, made unrivalled attempts to push the English language to its limits and make it approach musicality in *Ulysses* (especially 'The Sirens' episode) and *Finnegans Wake*. Beckett naturally had an intimate knowledge of these texts, thus necessarily saw that the referentiality of words seemed impossible to abolish. Nevertheless, he did have in mind nearing the other art forms as his aim, even if an unrealistic one. That he felt some kind of envy towards art forms that did not have to struggle with words is shown by Lawrence E. Harvey's citation of a dialogue with Beckett, where "He admitted to use words where words are illegitimate. "At that level you break up words to diminish shame. Painting and music have so much better a chance" (Harvey 1970: 249).

Proust, another of Beckett's early critical pieces also has its say concerning form and content, now Proust is made to say what Beckett thinks:

> For Proust the quality of language is more important than any system of ethics or aesthetics. Indeed he makes no attempt to dissociate form from content. The one is a concentration of the other, the revelation of the world. (Beckett 1931: 67)

Beckett then goes on to analyse the role of music in Proust's works ("A book could be written on the significance of music in the work of Proust" [Beckett 1931: 70]), leaning basically on Schopenhauer's views, who, Beckett declares,

> rejects the Leibnizian view of music as 'occult arithmetic', and in his aesthetics separates it from the other arts, which can only produce the Idea with its concomitant phenomena, whereas music is the Idea itself. (Beckett 1931: 70, 71)

Beckett's aesthetic views reflect the same wish as his major works: to escape from, or rather to circumvent the tyranny of words. The theatre and "television plays" of course offered a vague solution: *Act Without Words I–II*, *Breath*, or *Quad* could do away with words – yet even these works existed primarily in words. *Words and Music* is a more characteristic attempt to present how words and music live together in the creative mind, how they try to say the same even if being always, by their nature, in conflict with each other. It also shows how speech approaches musicality by the soft humming of the voice that becomes more and more poetic as it is approaching the depths of its source. The end cannot be anything else but failure, signalled by the ending deep sigh of *Words*; the again and again attempted accompaniment or replacement of music, resulting in a poem-like, rhythmically broken group of words seems the best that speech can achieve.

If the final aim is poetry, the source of Beckett's writing was poetry, too. At least poetry in its traditional form had a much more prestigious place for a long while than in the period of his great literary success and after. Examining Beckett's poetry, at least its milestones, and see what attempts he made to achieve his aesthetic goals can thus indeed lead to a better understanding of his work. Also, it might be revealing to make an attempt and see why his poems could not gain more appreciation, why he needed to quit poetry to find the place for a poetic voice in his later dramatic and prose works.

Beckett's poems – Whoroscope and Echo's Bones

Whoroscope, Beckett's first separately published work from 1930, deserves attention mainly because it includes everything that Beckett was to give up later on. "It is certainly one of Beckett's least effective works in any medium" (Pilling 1976: 159, 160), though displaying some characteristics of the

author: enormous background knowledge, exceptional intelligence, the weakness for puns, the use of parody suffused with his idiosyncratic humour. Knowledge may just be the problem, as the poem is "a clear instance of an *embarras d'intelligence*: it is too clever for its own good" (Little 1994: 187). Also, as mentioned above, it is highly different from what later proved to be Beckett's own voice; Descartes' inner monologue based on the data of his life, stuffed with wordplays and put in the coat of parody results in empty wittiness rather than artistic achievement.

The same argument might hold for most of the poems of the separate collection bearing the title *Echo's Bones*. Beckett still turns towards the outside world and shares his, or his narrator's, reflections on it. I am not saying, of course, that this itself results in bad poetry, only that this was clearly far from Beckett's real voice. Yet these poems point forward in some respects. A number of them have speakers walking or riding a bicycle – two modes of progress, of the journey motive, that will often turn up later, as in *Mercier and Camier* or *Molloy*, for example. These "peripatetic poems ... make up most of the 1935 collection" (Little 1994: 189), sharing a number of characteristics besides the journey theme; Beckett uses Dante, the Provençal tradition, to be honest, uses them perhaps too heavily. No wonder, though, the troubadour themes; love and suffering, served his aims perfectly, and so did Dante's underworld and love for Beatrice. (The admiration of Walther von der Vogelweide's poetry, for example, was so long-lasting that 'Walther' turns up even in the 1976 narrative play, 'That Time'.)

The bulk of the volume is given by a series of poems: 'Enueg' I and II, 'Sanies' I and II and 'Serena' I–III, which all meet Beckett's requirements in presenting his important subjects. Love, both human and holy, is dragged down into a mundane, rather painful sarcasm, as, for instance, in 'Serena III': "Jesus Christ Son of God Saviour His Finger / girls taken strippin that's the idea" (Beckett 1984: 25). Dante and Beatrice appear countless times as models for love, though again in rather unusual circumstances (in 'Sanies II' a picture shows them at a brothel where "the mackerel are at billiards there they are crying the scores / the Barfrau makes a big impression with her mighty bottom / Dante and blissful Beatrice are there" [Beckett 1984: 19]). Altogether, however, these poems are saved from being mere exercises in downgrading by the most often farcical tone combined with conscious phonetic planning.

Even Harvey, who analyses all the poems with apparent benevolence, fills most of the pages in the case of the above poems with either explaining the precise background references or emphasising the importance of their sounding. In 'Sanies II', for instance, he writes:

> consonants and vowels echo and cluster, rhythms and words become onomatopoetic, and the whip and crack of the lashes come through in the choice and arrangement of sound sooner than at the level of meaning. (Harvey 1970: 105)

Some poems, nevertheless, point forward to the changes to come not only by single motives and sounding but also by their attempt at the harmony of content and form. 'Alba' is also built upon all the themes that are present in the other poems, yet it becomes a much more impressive synthesis of the "Provençal form, ..., Dante and Beatrice, ... adultery, and Beckett's own mediation on the nature of art and mystical reality" (Pilling 1976: 166). This latter ingredient, the meditation on the nature of art and reality is clearly the plus that had so far been missing. (The development, as I maintain it is one, did not take place chronologically, 'Alba' was published the earliest of all these poems in 1931.) In addition to the certain basis; Alba is the name of a certain Provençal form again while of course referring to the dawn that separates the lovers as well, we have here the first signs of turning towards art itself. The pondering of the speaker becomes simultaneous with the writing of the poem at the end: "only I and then the sheet / and bulk dead". The last words are telling – "the bulk is not apprehended again as 'dead' until a similar clarity returns in the later prose" (Pilling 1976: 166).

That the poem in fact "happens" while being written (or read, of course) is also proven by the way music appears in it. The first section announces that music is to arrive, then the second one actually produces it with musical words melting into one another, partly due to the lack of punctuation, with breeze-like alliterations of 's'-s and the rhythmic repetition of noun phrases:

> Before morning you shall be here
> And Dante and the Logos and all strata and mysteries
> And the branded moon
> Beyond the white plane of music
> That you shall establish here before morning
>
> Grave suave singing silk
> Stoop to the black firmament of areca
> Rain on the bamboos flower of smoke alley of windows
> (Beckett 1984: 15)

The source of the music is actually a Chinese lute; Harvey's footnote explains that the word 'areca' refers to the wood of this instrument. Yet, Harvey goes on to argue, "the essential musicality of the passage" together with its "quality images and general sense ... are available ... without 'inside information'" (Harvey 1970: 102). As the musical instrument becomes the source of art, the musicality of the words makes the poem itself the product of the lute, thus preparing the closing lines with the "bulk dead" and making the poem compact, self-conscious and self-contained.

A perhaps even better example is the opening poem of the volume, 'The Vulture', which is the first poem to deal with Beckett's lifelong obsession; the paradoxical relation of the imagined world and the creator's self, of subject and object, of internal and external, of 'I' and 'other':

dragging his hunger through the sky
of my skull shell of sky and earth

stooping to the prone who must
soon take up their life and walk

mocked by a tissue that will not serve
till hunger earth and sky be offal (Beckett 1984: 9)

The poem is in total harmony with itself, again carrying out what it is saying, to my mind even more impressively, though with less musicality, than 'Alba' did. "The circular structure that begins and ends with need in a closed universe reflects, or better, incarnates the theme: frustration of the poetic urge to make something out of words" (Harvey 1970: 115). The first lines of the three sections start with participles (especially the past participle is ambiguous), there is no punctuation – despite the quite traditional syntax there is some light vagueness around. The flowing words do not reveal at first glance which words are in close connection with each other, also, the row of monosyllabic words provides a broken rhythm that turns attention to the sound and away from the meaning: "through the sky / of my skull shell of sky and earth", let alone the repetition of sounds ('s', 'sh' and 'l' mainly) that give a lulling monotony to the words.

The recipe for more successful poems might have been, then, to turn inside and create poems that are self-referential, preferably with much emphasis on musicality. There are more problems, however, with this simplistic summary. The doubt concerning the viability of such closed, inward-looking poems will be treated later, the more immediate concern is Beckett's own intentions with respect to what his writings should contain. As cited above, Abbott insisted that Beckett did include the outside world in his works and this, at least at this early stage of Beckett's career, is easily verifiable. I mentioned in the case of 'Alba' that the development of the poems was not chronological. 'Ooftish', composed three years after the publication of *Echo's Bones*, shows once again, behind the irony veil, Beckett's indignation and sadness felt not only over the senseless Christian expectation of sacrifice but also over "the whole misery" of life:

offer it up plank it down
Golgotha was only the potegg
cancer angina it is all one to us
cough up your T.B. don't be stingy
no trifle is too trifling not even a thrombus
anything venereal is especially welcome
that old toga in the mothballs
don't be sentimental you won't be wanting it again
send it along we'll put it in the pot with the rest
with your love requited and unrequited
the things taken too late the things taken too soon

...
so parcel up the whole issue and send it along
the whole misery diagnosed undiagnosed misdiagnosed
...
it all boils down to blood of lamb (Beckett 1984: 31)

This poem is, in my opinion, a good example of Beckett's failure as a poet and not because there is no merit in it. It presents somebody who is troubled by the state of the world, the state of people, by his own thinking much connected to religious fables and symbols. This is, however, not enough to go beyond painful irony, to create a unity of exceptional strength. When the unity was created to a much larger degree, as in 'Alba' and 'The Vulture', there was no place for overt merciless irony and the openly expressed concern for the world and its inhabitants. If at this stage Beckett vacillated, he must have felt the need to take his own advice eventually:

> the only possible spiritual development is in the sense of depth. The artistic tendency is not expansive, but a contraction. And art is the apotheosis of solitude. (Beckett 1931: 46, 47)

No doubt, it must have seemed a painful way. In order to make progress towards that apotheosis it was necessary to leave behind much emotion and have a sharp change that would irreversibly appoint the way to follow. The most radical change was to leave behind the mother tongue, to change the language of composition; to start writing in French.

The French poems

Turning to French has naturally a number of reasons. Beckett himself was not very informative in this respect, either, though Ann Beer collected some of his casual remarks: namely that "in French it is easier to write without style", that he disliked in English that there was "a lack of brakes", or the incredibly revealing comment "more exciting [to write in French]" (Beer 1994: 214). The reason I mentioned above, the need to change and turn inwards, to get nearer to musicality, to dispose of as much reference as possible – while seems the most important one to me – can be placed on a long list of other reasons. The anecdote of Beckett answering "Au contraire" ('on the contrary', but notably in French) to the question "Mr. Beckett, are you an Englishman?" throws much light on cultural reasons for example. As an Irishman, he was bound to feel the problem of having and not having his own language at the same time in English, while Paris could easily seem to be his artistic home much rather than any place in Ireland or England. In the end it became home for him indeed, as French had actually become the "home language" for his academic work much earlier.

One needs to keep in mind, though, that "Beckett first became aware of the inadequacy of English in exploring the poetic medium, long before his problems in the novelistic medium confirmed this" (Pilling 1976: 171). French itself seems to justify the explanation that Beckett wanted to pay more attention to how his writing sounds, as it is "a language more inherently musical, with more echoic power and a syntax that allows experiment without destroying form" (Pilling 1976: 171). It is also worth taking note of, though at first sight it might seem too much practical, that the French poems are much shorter from the start, ending up in the 'Mirlitonnades', which rarely consist of more than four or five lines and fifteen-twenty words.

The change of language in the poems took place with *Poèmes 1937–1939*. In the *Collected Poems* two of the twelve have their English versions, right the first one ("elles viennent" – "they come") is said by the endnotes to have been "originally written in English and translated into French by the author before 1946" (Beckett 1984: 33). Truly Beckettian, the first French poem is in fact an English one. Yet the poem may be regarded as French in its own right:

elles viennent
autres et pareilles
avec chacune c'est autre et c'est pareil
avec chacune l'absence d'amour est autre
avec chacune l'absence d'amour est pareille

they come
different and the same
with each it is different and the same
with each the absence of love is different
with each the absence of love is the same
(Beckett 1984: 40, 41)

The theme is nothing new; love again, as it had been present in many of the English poems already. 'Cascando', for instance, an English poem from 1936, ponders on the paradox nature of love ("I and all the others that will love you / if they love you / unless they love you" [Beckett 1984: 30]) and leaves much doubt on whose love it is about, yet, it cannot but be touching, sentimental. This is, again, not necessarily a mistake, of course, only it cannot be Beckett at his best. The five-line-long French-English poem appears to me much more compact, allowing a row of interpretations, and not only based on human emotions.

> "Elles," qualified only by "autres" and "pareilles" are general to the point of nonexistence; the act, also "autre" and "pareil," is infected with the same sense of unreality; and what is finally seen to be "autre" and "pareille" is absence itself! (Harvey 1970: 185)

Unlike Harvey, Pilling claims that Beckett finds himself here "between the world of sexual satisfaction and the world of spiritual satisfaction" (Pilling 1976: 172). "Elles" can indeed refer to a number of grammatically feminine persons or things, perhaps even to French and English (*la* langue, though, true, *le* langage) themselves. Anyhow, the poem is a "first approach to the central experience of the entire group of twelve, the withdrawal from the macrocosm into the microcosm of the mind" (Harvey 1970: 184). This withdrawal is, in my opinion, the most important characteristic of these poems; they reflect the gradual acceptance of the need to leave the external world behind. Some of these twelve poems do not yet go to great lengths, it is mainly the fact that they are in French and they are much more compressed than the English poems had been, that establishes their heightened distance.

Other poems, on the other hand, bring completely new and highly important elements. 'La Mouche' ('The Fly') presents the poet cut off from the world (or the world cut off from him) by the windowpane, while a fly is struggling to escape on the window. He could interfere theoretically, but actually is unable to, his "first impulse, to crush it, is superseded by the realisation that only God would solve his problems thus" (Pilling 1976: 174). The next poem, the sixth one, makes us hear the music of indifference which cannot be approached, the poet would only like to cover the voices of heart, time, air and fire in order to stop hearing himself while being silent ("que je ne m'entende plus / me taire"). These themes are actually identical with those in Beckett's later works – the development so insecure in the English poems is now really on its way. Around half of these poems show Beckett very close to his mature voice, compressed, rhythmical, provided with a sort of summary in the last one (with John Pilling's translation):

jusque dans la caverne ciel et sol
et une à une les vielles voix
d'outre-tombe
et lentement la même lumière...

et les mêmes lois
que naguère
... (Beckett 1984: 53)

even in the cavern the sky and earth
and one by one the ancient voices
from beyond the grave
and slowly the same light ...

and the same laws
as not so long ago
... (Pilling 1976: 177)

"The ancient voices" might be understood as the poems themselves but they can be the same as the voice haunting, say, the *Unnamable* or any other "hero" just as much. What seems to be certain, however, is that the voice here does speak in French, the playful sounding of "ciel et sol", for example, cannot be given back by "earth and sky", though this really seems to be the only legitimate translation. The sounds have real importance; the shape of the "ancient voices" is presented probably as realistically as possible in "les vielles voix", where not only the crucial alliteration but also the fluidity of the phrase and the distant rhyme with "lois" add their shades. One should note again that French "afforded him ... an inspired simplicity, a glimpse of imagining the unimaginable, through the rotation of simple sounds" (Ricks 1995: 47).

All in all these poems seem to be the best Beckett could achieve, together with the following *Six Poèmes 1947-49*. The only significant difference is of course in the date, the five or so years following the Second World War are known as Beckett's most productive period, when he wrote his trilogy, *Waiting for Godot* and *Texts for Nothing*, among other works. In this sense the achievement of the 1937-1939 poems is more significant, as they prove to be the very first harbingers of Beckett's real voice to come. The after-war poems provide a summary with all the merits mentioned so far, the only important difference being that three of them have English versions, interesting since there are noteworthy differences between the variants. The two versions of the fourth poem, for example, go like this:

je suis ce cours de sable qui glisse
entre le galet et la dune
la pluie d'été pleut sur ma vie
sur moi ma vie qui me fuit me poursuit
et finira le jour de son commencement

cher instant je te vois
dans ce rideau de brume qui recule
où je n'aurai plus à fouler ces longs seuils mouvants
et vivrai le temps d'une porte
qui s'ouvre et se referme

my way is in the sand flowing
between the shingle and the dune
the summer rain rains on my life
on me my life harrying fleeing
to its beginning to its end

my peace is there in the receding mist
when I may cease from treading these long shifting thresholds
and live the space of a door
that opens and shuts (Beckett 1984: 58, 59)

Here right the first line, "Je suis ce cours de sable qui glisse" has the seemingly untranslatable ambiguity in French, as "je suis" can mean both 'I am' and 'I follow'. The interplay of the two is given to some degree in the English version: "my way is in the sand flowing", yet this is an inevitable loss. The more surprising translation occurs in the second section where the five French lines turn into four English ones. The literal meaning of the first three lines is approximately: 'dear moment I see you / in this curtain of retreating mist / where I would no more have to tread these long moving thresholds'. The end is apparently close to this, though the Keatsian "I may cease" brings some difference, but it seems clear that Beckett was not satisfied with the addressing of the moment and the image of the mist-curtain. He is likely to have felt it too sentimental in English, though he left it as it was in French, the "colder", emotionally less burdened language for him. More interesting perhaps, he changed "le temps d'une porte" (the time of a door) to "the space of a door", thus unifying time and space after all.

As above with "jusque dans la caverne ciel et sol", one feels in the case of these poems, too, that their real language is French. The example just mentioned proves that Beckett was trying to modify the English versions so that they have the same atmosphere as the French originals, yet, one must agree with John Pilling that the "poems are extremely direct in manner, with a pathos that occasionally, in English, strikes one as exquisite and sentimental. The French is more emotionally neutral" (Pilling 1976: 178). The first part of the fifth poem, "que-ferais je sans ce monde ..." sounds a touch too sentimental indeed:

> what would I do without this world faceless incurious
> where to be lasts but an instant where every instant
> spills in the void the ignorance of having been
> without this wave where in the end
> body and shadow together are engulfed
> what would I do without this silence where the murmurs die
> the pantings the frenzies towards succour towards love
> without this sky that soars
> above its ballast dust (Beckett 1984: 61)

The French version does appear to be colder, more acquiescing than yearning; 'sans' with its density gives more resignation than 'without', its repeated 's' sounds are harder than the English 'w'-s, which otherwise provide almost as rich an alliteration chain. Only almost though, as not only does 'sans' appear two more times (and at an important place, too, the end of the first line goes: "sans visage sans questions", contributing to the rhythm much better than "faceless incurious"), but it also alliterates with the demonstrative pronouns 'ce' and 'cette'. A loss is bound to occur in the last two lines of the above part; the original version contains a homophonic pun, one of Beckett's preoccupations: "sans ce ciel qui s'élève / sur la poussière de ses lests", where "ses lests", meaning 'its ballast', sounds the same as

"céleste", celestial. Also the vowel parallels of "ce ciel qui s'élève" – "poussière de ses lests" provide a better closure to the section.

The second part of the poem answers the 'what would I do' questions, and becomes cold enough also in English:

> what would I do what I did yesterday and the day before
> peering out of my deadlight looking for another
> wandering like me eddying far from all the living
> in a convulsive space
> among the voices voiceless
> that throng my hiddenness (Beckett 1984: 61)

Yet, the French version emphasises loneliness more; its second line contains the word "seul" (alone), and the last two lines declare that the speaker is locked up with the voices: "sans voix parmi les voix / enfermées avec moi". Again the simple, stern rhyme of 'voix – moi' deserves attention, 'less' and 'ness' can be no match for it. (Interesting though, 'Lessness' will be the English translation for 'Sans' later on.)

The value of the poem, to my mind, lies in its ambiguity, its uncertainty. Already the first part raises doubts: though at first sight it seems to be the sentimental sad song of somebody not wishing to leave this world, who is sorry for the brevity of life; what this world and this life actually becomes less and less straightforward. "This wave", "this silence", "this sky that soars" lead farther and farther from external reality – the poem in fact builds its own dimness line by line. The first part leaves us in nothingness for a moment, in the break, and then the second one takes us again inside of a "convulsive space", which 'The Vulture' has already shown. "Enfermées avec moi" – "my hiddenness"; the I speaking can be Beckett, an unidentified speaker, *the* voice or, as I tend to believe, the poem itself, whose voice is not its own, yet it speaks with it, and which is locked up with other voices that are, in the basic Beckett-paradox, in fact identical with it.

All seems the very best, then; the poems are self-constructing, parading all the phenomena that contributed to Beckett's world, content and form are in harmony, gradually strengthening each other, in fact becoming identical. Yet I started with the rough statement that Beckett is not a great poet. There is no contradiction as a matter of fact, all the merits that I listed above are merits within Beckett's own world; in a closed, grey world of dust. The poems achieve an exceptional compactness, their sound is often simply beautiful, at times so musical that musicality becomes actually what the poem is about. Yet all these advantages are the limits at the same time: a poetry like this exists virtually for its own sake, monotonously. Being "among the voices voiceless" in a "convulsive space" is the main theme reformulated in different forms. As the poems became less and less based on content, on poetic traditions and topics in general such as love and death, and concentrated rather on their own birth, ephemeral existence and passing away, they became actually the pure illustration of the fact that they ex-

ist. They may be beautiful, even successful poems with Beckettian aims and yet they produce a failure, a dead-end. If Beckett achieved his aim in making his poems self-contained, ephemeral, he practically lost the poetic style as there was no poem left to contain it any more.

It is only guessing on my part, of course, that Beckett felt so, too, and practically stopped writing poetry after these French poems for this reason, with the exception of some also very short late attempts. Yet the *Mirlitonnades*, "written spasmodically on scraps of paper. Nothing dated" (Beckett 1984: 176) seem also to reflect the dead-end. One example, a sigh longing for the end, may suffice to verify this point:

imagine si ceci
un jour ceci
un beau jour
imagine
si un jour
un beau jour ceci
cessait
imagine

just think if all this
one day all this
one fine day
just think
if one day
one fine day all this
stopped
just think (Kevin Perryman's translation,
Ricks 1995: 48)

No surprise, the French version is richer in sound-effects; the key words of the poem, "ceci" and "cessait", with an untranslatable nearly identical pronunciation, embody the final disappearance. The two-line solution would be: "imagine si ceci / un jour cessait", ceasing to exist is, however, not so simple a task. The poem is actually just the difference between this two-line version and the final form: "ce" has to try two more times to be followed by "ssait" until it finally succeeds. (If it succeeds at all, for that matter, characteristically enough the only word appearing after "all this" has gone is "imagine".) True, these few lines can be made to tell a lot, nevertheless a poem like this necessarily remains a smaller-scale achievement than a carefully constructed prose or dramatic piece, perhaps exactly because it manages to cease too early, thus not being able to represent the real effort, the real pain. Also, to put it very mundanely once again, Beckett's objectives could lead nowhere else within poetry any more, there was place for playing around with sounds, dwelling on homophones, finding telling puns but not much more.

"His poetry is, in fact, fundamentally lyric in impulse, as is perhaps inevitable given the prevailingly romantic poets he studied at Trinity" (Pilling 1976: 182). Eventually, Beckett could take this lyric impulse over to his dramatic and prose writing, and turn back towards the poetry he had enjoyed in his translations of, if not romantics, but such poets as Rimbaud, Appolinaire or Eluard. Beckett went further on his way but no more needed the mask of poems as poems, his poetry existed regardless of genres and found a much more convenient place in his drama and prose.

Instances of poetry in prose: towards the harmony of content and form

Naturally Beckett's prose had its own progress as well. On the post-war French poems Harvey writes: "In short, the 1946-48 poems are the culmination of a poetic evolution toward the pure lyric. Almost every word carries an effective charge and a power to expand poetically beyond itself" (Harvey 1970: 223). About *The Unnamable* and *Texts for Nothing* Abbott says: "Without story, without people, without things, without space and time, the books become their words and syntax" (Abbott 1973: 131). The two combined, we have books becoming words that "expand poetically beyond" themselves; a writing that leaves behind the prose character, but as it cannot become real poetry, it becomes words with poetic charge. Such words building up texts seem to be the end-product of the combination of emptying out prose and of stripping poetry into sheer sounds.

At his best, these sounds reflect what he is writing about – this is exactly the point when he is not writing about something, but, as he described *Finnegans Wake*, he is writing that something itself. I must be content with some short examples to illustrate my point. *How It Is*, for instance, pours at us words in "paragraphs", without punctuation, thus without sentences. It is only the breaks between the sections that stop the flow of words. As the sections are not of equal length, as a matter of fact they vary considerably from three words to seven-eight lines, the text gains a panting character, as if somebody were trying to speak but forced to stop every now and then for air. The words themselves, no surprise, say exactly the same already in the second section, then repeated several times (emphasis mine):

> voice once without quaqua on all sides then in me *when the panting stops tell me* again finish telling me invocation (Beckett 1996: 7)

It is also very soon revealed that the mode of telling this story is murmuring words in the mud; and as there is no punctuation, the rhythmical groups of flowing words do give the impression of being murmured. The words flow so much that there is no real beginning or end for them. Though the work finishes with the hope of death on the part of the "speaker", the circle of pain, otherwise called life perhaps, goes on "after Pim" the same as before.

This no beginning–no end effect is provided by the words that are very often as much connected to the words written before them as to those coming after; the meaning is thus exactly in the indefiniteness of 'before' and 'after', as for example in "so things may change no answer end no answer I may choke" (Beckett 1996: 160). Here the 'no'-s might be answers to the suppositions before them, or belong to 'answer', consequently it is impossible to decide if "end" and "I may choke" are answers or right on the contrary.

The rhythm of the words lends a poetic character to the text, pointed out by many critics. Abbott for example scrutinises the following passage:

> and later much later these aeons my God when it stops again ten more fifteen more in me a murmur scarce a breath then from mouth to mud brief kiss brush of lips faint kiss (Beckett 1996: 148)

and argues that in addition to the reading that normalises it to more traditional prose and the possible understanding of the words as the "interchange of mud and word out of which the text arises" (Abbott 1994: 118) there is a third, poetic reading that contributes to the interplay of meanings. Abbott introduces this third reading by reformulating the same lines as

> and later much later
> these aeons my God
> when it stops again ten
> more fifteen more in me a murmur
> scarce a breath then
> from mouth to mud
> brief kiss brush of lips faint kiss (Abbott 1994: 119)

This reading then points at the internal (mainly suspended) rhymes very well, though without the poem form it is equally easy to feel that "the sound-effects become so insistent in this prose that they seem to take over from the meaning" (Abbott 1994: 119).

Other texts lead to similar conclusions as well. 'Still', a late short prose work, written in English in 1973, provides already in its title what happens in and with the text itself. The word 'still' is rendered in both its meanings; the last sentence is of special interest as at this point the words become silent by finishing the work, however, the head is still in the hand, still listening:

> Leave it so all quite still or try listening to the sounds all quite still head in hand listening for a sound. (Beckett 1976: 21)

What seems even more interesting is that the "head in hand listening for a sound" actually hears those sounds that describe it, since the result of this eavesdropping is the work itself.

As for sounding, the from time to time recurring blocks are immediately

conspicuous. By blocks I mean group of words like "quite still", "quite quiet", "while still light", "as if half inclined", etc., that by appearing again and again give a special rhythm to the whole text. (Let alone 'Lessness', where almost the whole text is made up of such units.) Meaning is provided by repetition, but also in a musical sense. The tone, thus to some degree the "meaning", of a musical piece is defined among other factors by the key it is in, and Beckett's key blocks of words build up a system that gives a similar basic frame to this work. As the above quoted last sentence shows, 'Still' ends by a double emphasis on the most often used element; "quite still", thus returning, calming down on the basic musical note.

Rhythm is present in a metrical sense, too. Naturally, the text is dominantly iambic, often suspiciously regularly, with the occasional anapaest (italicised), like:

> at some one thing alone *such as tree* or bush a de*tail alone* if near if far the whole if far enough *till it goes*. (Beckett 1976: 20)

Out of this iambic fabric of the text stick out those words, or word combinations, that stress successive words, such as "hands clenched lightly", or at least have sounds (notably double 'l') that are long enough, like "all still once more", thus slowing down rhythm, making the sentences truly still. The same effect, or at least a very similar one, is achieved by breaking the flow of mono- and disyllabic words with long, often foreign or strangely sounding words, also to be perceived in a number of works.

One more point; the old obsession with homophones. The last great prose work, *Worstward Ho*, reflects his "delight in the language he had once abandoned. After so many years of self-translation, he told his English publisher and old friend John Calder that this work was 'untranslatable'" (Beer 1994: 219). It proved untranslatable for many reasons, of course, one of which seems to be the way homophones are used. Already in *Ill Seen Ill Said* the meaning of 'no' and 'know' had been so much intertwined from the beginning on that "Know happiness" in the last sentence had clear overtones of negation. *Worstward Ho* adds one more nearly homophonic word, 'gnaw' to those two.

To use another musical simile, homophones may be considered something like identical sounds interpreted differently in different keys, such as, say, an E and an F-flat. The distinction of these sounds (or rather this sound, they are one in fact) makes sense only if they are parts of melodies, their "meaning", i.e. how they should be understood, normalised, depends on their environment. These meanings are confused in sentences like "No knowing how know only no out of" (Beckett 1992: 104) or "Enough to know no knowing" (Beckett 1992: 117). Another element is added by 'gnaw', as in "Gnawing to be gone. Less no good. Worse no good. Only one good. Gone. Gone for good. Till then gnaw on. All gnaw on. To be gone" (Beckett 1992: 125). Of course other examples are easy to find; 'said' and 'sad', 'prey' and 'pray', or 'lessen' and 'lesson' are also among the more impor-

tant ones – all directing attention towards sounding and away from meaning.

All in all, the factors that were found to be characteristic to the truly Beckettian poems are present in the late prose works, too: puns, musicality, rich phonetic concurrence. The meaning of the words and their sound, often completed by the sight of the texts, creates the text together. When Beckett writes: "Less best. No. Naught best. Best worse. No. Not best worse" (Beckett 1992: 118) and goes on producing variants, he again says what he is making happen at the same time. He seeks 'less' by emptying the text of connotative words, repeating 'less' and 'naught' countless times, while the sound of these words reflects a mumbling, that is, according to a traditional expectation, trying to say something intelligible, or, in a more Beckettian understanding, to be silent at long last.

The following words, however, throw light on the inevitable: "Least never to be naught. Never to naught be brought. Never by naught be nulled. Unnullable least" (Beckett 1992: 118). Even if converging to nothingness, words will always be denied reaching their limit value by their very existence. On their way to it, however, they are made to become self-conscious. They contain more meanings, rhyme, become themselves poetic without constructing poems. Perhaps, after all, the above words again should have been written in this shape:

Least never to be naught.
Never to naught be brought.
Never by naught be nulled.
Unnullable least.

They are denied this form, however. As we have seen, Beckett's poems have achieved a similar briefness, a similar sounding and a similar content: longing to cease to exist. This late poetry of failure is new in being one step closer to nothingness; not even written as poetry any more. It is with this that Beckett seems to have achieved his aim, this is what proved to be the "unnullable least".

References

Abbott, H.P. 1994. 'Texts for Nothing' and 'How It Is'. In: *The Cambridge Companion to Beckett.* Pilling, J. (ed.) Cambridge: Cambridge University Press.

Abbott, H. P. 1973. *The Fiction of Samuel Beckett.* London: University of California Press.

Beckett, S. 1984. *Collected Poems 1930–1978.* London: John Calder.

Beckett, S. 1996. *How It Is.* London: John Calder.

Beckett, S. 1992. *Nohow On.* London: John Calder.

Beckett, S. 1931. *Proust.* London: Chatto & Windus.

Beckett, S. 1976. Still. In: *For to End Yet Again & Other Fizzles.* London: John Calder.

Beer, A. 1994. Beckett's bilingualism. In: *The Cambridge Companion to Beckett.* Pilling, J. (ed.) Cambridge: Cambridge University Press.

Cohn, R. (ed.) 1984. *Disjecta.* New York: Grove Press.

Harvey, L.E. 1970. *Samuel Beckett: Poet and Critic.* Princeton: Princeton University Press.

Little, R. 1994. Beckett's Poems and Verse Translations. In: *The Cambridge Companion to Beckett.* Pilling, J. (ed.) Cambridge: Cambridge University Press.

Pilling, J. 1976. *Samuel Beckett.* London: Routledge & Kegan Paul Ltd.

Ricks, Ch. 1995. *Beckett's Dying Words.* Oxford: Oxford University Press.

KINGA KLAUDY

LANGUAGES IN TRANSLATION

LECTURES ON THE
THEORY, TEACHING AND PRACTICE OF TRANSLATION

With illustrations in English, French, German, Russian and Hungarian

PART I.
THE THEORY OF TRANSLATION

PART II.
THE TEACHING OF TRANSLATION

PART III.
TRANSFER OPERATIONS IN TRANSLATION

PART IV.
LEXICAL TRANSFER OPERATIONS

PART V.
GRAMMATICAL
TRANSFER OPERATIONS

Orders to:
Scholastica Publishing House
Hungary 1123, Budapest, Kékgolyó u 30.
Fax: 00 36 1 212 83 20
E-mail: kklaudy@ludens.elte.hu

ISBN 963 206 839 4

A Pétervár-mítosz az orosz irodalomban

Hajnády Zoltán

„Pétersbourg est la fenêtre par laquelle la Russie regarde en Europe"[1]
Francesco Algarotti

Nagy Péter személyének és tevékenységének értékelése végletesen megosztotta mind a kortársakat, mind az utókort. Megítélése az Oroszország múltjához és jövőjéhez való viszonyt fejezi ki. A történészek általában kedvezőbb képet festenek róla, mint az írók. Ez érthető, mert az előbbiek a siker, az *eredmény* felől ítélik meg tevékenységét, míg utóbbiak az *áldozatokat* is felróják neki. A művészek értékítélete ellentmondásosabb, árnyaltabb, olykor *ambivalens*, sőt *inkonzekvens*. Tudják, fájdalom nélkül nem születik semmi kolosszális, semmi magasztos. Az eredmények mellett azonban az áldozatokra is rámutatnak, részvétet és együttérzést keltve a nép iránt, amely Péter idején elviselhetetlen terheket viselt a vállán. Nagy Péternek és városának az orosz- és a világkultúrában játszott szerepét a történészek és az írók évszázadokkal ezelőtt felismerték, de titka mindmáig megoldatlan. „Micsoda korszak egy művész számára! Bármerre tekint, mindenütt talány, rejtély, és a megoldás csak a költészet számára lehetséges" (Lev Tolsztoj: *Pro et contra* 2001: 8). Ennek a titoknak és talányosságnak a megfejtése szolgál az orosz irodalom „pétervári szövegének" alapjául, amely Puskintól Dosztojevszkijen át egészen napjainkig nyomon követhető. Puskin *Bronzlovas*a, amely egyebek mellett a város rejtélyének legtökéletesebb kifejezőjévé vált, jelenti a pétervári irodalmi mítoszok kezdetét. De „Puskin meghalt erői teljében és kétségtelenül magával vitt a sírba egy nagy titkot. S most nélküle próbáljuk e titkot megfejteni" (Dosztojevszkij 1972: 189). Jelen kutatás középpontjában a város mint *enigmatikus* szöveg áll, amely a pétervári elbeszélések specifikus sajátossága, bár a különböző korok írói másképpen értelmezték.

Az orosz irodalomban különleges helyet foglal el Nagy Péter és vállalkozásának szimbóluma: Szentpétervár. Nem mint valós történelmi-topográfiai téma, hanem mint a város „lelkének" és szellemiségének művészi szövegekben testet öltött szubsztrátuma. A Pétervárt körüllengő mítoszok, legendák, mondák fiktív története nem kevésbé érdekes, mint a valós, amely keresztül-kasul át van szőve mitológiai elemekkel. „A várost nemcsak az építészek, hanem a költők is formálták. Az orosz költészet és általában az irodalom, igazi mélységében ragadta meg a Pétervár-érzést. Azét a Pétervárét, amely jelenség a nemzeti kultúrában, és amely témája a lélek történéseit feltáró irodalomnak. Egyébként minden nemzedék a maga módján érezte a várost, és valami újat vitt a megértésébe" (Orlov 2003: 415). Pétervár–Moszkva szembeállítása, az új főváros alapítása óta, más bináris oppozíciókkal együtt, az orosz kultúra egyik központi problémája. Túlnőtt saját jelentéskeretein, voltaképp az orosz történelem ellentmondásos fejlődésének duális modell-

jévé vált, amelynek megfejtése egyet jelent az orosz nemzeti lét értelmének a megértésével. A Pétervár-mítosz ellenpontozza a „szent Oroszhon" mítoszt és *vice versa*. „A Pétervár–Moszkva antitézis a Puskint közvetlenül körülvevő írók tudatában létezik, részét képezi világtudatuknak és fokozatosan világnézetüket formáló tényezővé válik" (Vacuro 1969: 163). A két főváros kontrasztív szembeállítása különösen termékeny talajként szolgált az olyan mítoszteremtésre, amelyben a régi és az új erők harcolnak egymással. Az a tény, hogy Pétervár elragadta Moszkvától a főváros-státuszt, bizonyos vákuumot idézett elő a történelemben és az orosz lélekben. Ezt az űrt a mítosz tölti ki. A Pétervár-mítoszok tükrözik és magyarázzák az oroszoknak a múltjukról és a jövőjükről alkotott elképzeléseit, a saját és az idegen kultúrához fűződő viszonyukat. Különböző típusai alakultak ki: 1. Az új főváros alapításával kapcsolatos csodás eredet- és teremtésmítoszok: a Péter tenyerén, levegőben összekovácsolt, alapok nélküli városról, amelyet nem lehetett a mocsárra felépíteni, mert az alapkő mindig elsüllyedt. 2. A bűnös „babiloni város" pusztulásáról és a világvégéről szóló eszkatologikus mítoszok: az Antikrisztus eljövetele (a várost elmossa a víz vagy elnyeli az ingovány). 3. Az új világ eljövetelét jósló messianisztikus legendák és próféciák, mint például a „flotta bölcsője", „három forradalom bölcsője" stb. Az orosz történelem és kultúra bizonyos korszakait lehetetlen megérteni anélkül, hogy ne ismernénk az úgynevezett Pétervár-jelenséget. A *Petriász* és a Pétervár-mítosz *versus* „szent Oroszhon"-mítosz szemantikai-szemiotikai, perszonális, kultúrtörténeti jelentőségének a tisztázása kulcsfontosságúnak tekinthető az orosz és az európai kultúra dichotómiájának a megértéséhez.

Nagy Péter Észak *genius loci*ján keresztül vonta be országát az európai kultúrkörbe. Pétervár felépítésével helyreállt Észak-Európával a kulturális-kereskedelmi egyensúly, amely akkor bomlott meg, amikor III. Iván az orosz történelem egyik legrégebbi, archaikus-szakrális hagyományokban bővelkedő központját, a Hanza-városokkal is kereskedő Novgorodot Moszkvához csatolta. A három főváros az orosz történelem három nagy korszakának a szimbólumává vált: a Kijevi Nagyfejedelemségé, a Moszkvai Oroszországé és Nagy Péter Impériumáé. A három főváros három földrajzi régiót is képviselt: a sztyeppés Kijevet, az erdős Moszkvát és a mocsaras, tundrás északot, amely eddig középponttalan volt, de mostantól fogva Pétervár felé néz. A „pótfőváros" építésével az uralkodónak az volt a célja, hogy Oroszország bezártságát megszüntesse, „ablakot vágjon Európára" (Puskin). 1714-ben I. Péter a fővárost demonstratíve nyugatabbra vitte, az államirányító apparátust és cári rezidenciáját áthelyezte az impérium e távoli szegletébe: a perifériát központtá változtatta, a korábbi centrumot, Moszkvát pedig perifériává, ami az egyensúlyi helyzet felborulásával fenyegetett. „S vált új társ mellett halaványra / Az ősi Moszkva csillaga, / Mint ahogy új cárnénak árnya / A gyászt viselő cáranya" (Puskin *A bronzlovas* – Kormos István fordítása). Lotman találóan jegyzi meg: „Az olyan város, mint Moszkva, amely a középpontban található, hajlamos a zárkózottságra és a központosításra. Az olyan város pedig, amely a peremen, illetve a határokon túl található, egocentrikus, agresszív (és nemcsak katonai értelemben), átlép saját határain, mert

még meg kell találnia azt a teret, amelynek a központja lehet" (Lotman 2003: 145-146). Nagy Péter felszámolta az ősi hagyományt, mely szerint az ország szellemi és kulturális középpontja a földrajzi közepe is volt. Ezzel az orosz kultúra Észak–Dél orientációját (Szkandoszlávia, Szkandobizáncteória) háttérbe szorította a Kelet-Nyugat, az Oroszország–Európa oppozíció (Eurázsia-elmélet).

Moszkva természetes módon képződött, ezeréves organikus település. Szerves és eleven fejlődés eredménye, nem mechanikusan alkották, hanem magától fejlődött. „Moszkva orosz földből nőtt ki és orosz föld veszi körül, nem pedig egy mocsaras temető. Moszkva magától nőtt ki, Pétervárt pedig tenyésztették, kirángatták a földből, sőt egyszerűen kigondolták" (Merezskovszkij é.n: 11). Pétervár hatalmi szóra létrehozott, tervezőasztalon megszerkesztett, „kiagyalt" város. Az új fővárosnak számos ellenzője akadt, mondván: élő, szerves építészet nem jön létre parancsszóra, csak a nép teremtő fantáziájából és szükségletéből születik, formálódik évszázadok alatt. Az *organikus* és a *művi-mechanikus* város közötti megkülönböztetés azon alapszik, hogy míg a mechanikus létezőben csak *külső* mozgató erők, addig az organikus létezőben *belső* alakító erők is vannak. A hagyományőrzők attól féltek, hogy ha a fővárosért folytatott vetélkedésben a mesterségesen létrehozott, anorganikus Pétervár győzelmet arat a természetes úton képződött, organikus Moszkva fölött, akkor a városi szervezettség megfojtja a vidéki szerves életet. Az új főváros fölébe kerekedik a világfalunak: a *Logosz* győzedelmeskedik a *Pszükhé* felett. A modern nagyváros prakticitása lerombolja azokat az univerzális értékeket, amelyek a szakrális ősi kultúra, „szent Oroszhon" alapját képezték. A felejtés birodalmába utalja a korábban élő és működő egyházi intézményeket és pravoszláv vallási hagyományokat. Szatirikus, pesszimista ellenutópiák sorozata szól olyan falanszter-városokról (megvalósult utópiákról), amelyekben nem lehet emberhez méltó módon élni. Péter a fővároscserét úgy fogta fel, mint az egymást felváltó kultúrák szimbólumát. Az új főváros nyílegyenes sugárútjaival, geometriai alakzataival, számozott házaival átmenetet jelentett számára a rendezetlen szemantikai káoszból, az amorf perifériából (Moszkvai Rusz) a kódolt és szervezett kozmoszba, a strukturált centrumba (Pétervári Impérium). A túlzott rendezettség és regularitás-elv ugyanakkor felfedi Pétervár személytelenségének, absztrakt voltának „mint u-toposznak a lényegét" (Szmirnov 2000: 187), mert minden, ami élő, nem formalizálható és nem gyömöszölhető be egy zárt mértani alakzatba. A régi főváros védőinek szemében az ősi életforma prioritása magasabb rendű volt Pétervár diadalíveinél és vízvezetékeinél, „a Péter-Pál erőd mindenen áthatoló tűtornyánál" (Belij 1985: 255) és Admiralitásának tűjénél, amely „megszúrja az eget" (Mandelstam). A *petropolisz* nem tudott *metropolisszá* (anyavárossá) válni, a szó eredeti görög jelentésének értelmében, ahhoz túlságosan *maszkulin* volt, ellentétben a *feminin* „Moszkva-anyácskával". („Moszkva nőnemű, Pétervár hímnemű" – írta Gogol *Pétervári feljegyzések az 1836-os esztendőből* című karcolatában.) Ebben a tipológiában Moszkva és Pétervár, mint a szent és a profán, a noumenális és a fenomenális világ vannak egymással szembeállítva, amelyben

Moszkva „fehér követ" az Apokalipszis Bronzlovasa fenyegeti. „Attól a vészterhes kortól fogva, mikor a Bronzlovas idenyargalt, és lovával a finnországi gránitra rúgtatott – kettészakadt Oroszország; kettészakadt a haza sorsa is; szenvedve és sírva – az utolsó óráig kettészakadt Oroszország" (Belij 1985: 107). Szentpétervár súlyos csapást mért a cári hatalom szakralizálásának eszméjére: a „Moszkva a harmadik Róma", „Moszkva az új Jeruzsálem" doktrínára. Az új főváros két választás elé nézett: új Jeruzsálem vagy új Róma legyen? A szentség központja vagy imperiális Róma?[2] Péter az utóbbit választotta. „Lassan Péter image-a kiszorította a névből is a város védőszentjét: Szent-Pétervár, Pétervár, Petrograd, Petropolisz, mely inkább asszociálódik az imperátorral, mint az apostollal" (Lotman–Uszpenszkij 1984: 63).

1714-ben Péter terméskőhiányra hivatkozva, rendeletben tiltotta meg más városokban a kőből való építkezést. A már épülő templomokat, kolostorokat lebontatta, köveiket átszállíttatta Pétervárra. A kőház nemcsak a tűztől óvott, hanem az örökkévalóságnak is szólt. A szalmatetős faházakból álló városokban mindennaposak voltak a tűzesetek, amelyek eltörölték a múlt emlékezetét. Az orosz városok folyton leégtek, míg Európában a kőből épültek akár ezer évig is fennmaradtak. A kő elpusztíthatatlan, ellenáll az idő múlásának, túléli a századokat. A kövek (*megalit*ok, *baitülosz*ok) transzhistorikusak és transztemporálisak: átnyúlnak a múltból a jövőbe, koruk csak geológiai idővel mérhető. Péter kőimádatában elrendelte, hogy a városokban a fából épült házak homlokzatát be kell vakolni, hogy azt a látszatot keltsék, mintha téglából épültek volna. A *fás Oroszország* és a *köves Európa* antinómiáját mindenáron igyekezett megszüntetni. Belij szerint a mértanilag megszerkesztett, gránitból, márványból épült Pétervárhoz hasonlítva „a többi orosz város – házikók farakása" (1985: 8). Mandelstam 1913-ban megjelent első verseskötetében szintén a kőből épült várost dicsőítette, későbbi verseiben már a fát énekelte meg: „Tűzláng emészt el engem / és el nem olthatom, / már nem a követ zengem: /a fáról szól dalom" (Kunszabó Ferenc fordítása).

Puskin „katonai fővárosnak" nevezte Pétervárt. Joggal, mert az északi háború idején Péter egyik kezével építve, a másikkal védve az erődöt, emelte a várost, mely eredetileg kikötőnek és erődítménynek készült „a dölyfös szomszédot, a svédeket bosszantani". Két jellegzetes épülete is védelmi szerepét hangsúlyozta: a Péter-Pál erőd és az Admiralitás. Herzen „történelem nélküli" városnak nevezte, amely csak a jelenben él, míg Moszkva a múltban. Moszkva a maradandóság városa, a történelmi és vallási hagyomány letéteményese és oltalmazója. Pétervár alakulóban lévő, kaotikus város, melynek zűrzavarából születik az új rend. Pétervár Hollandiával, Angliával, Németországgal kereskedik, Moszkvában a lelkek Bizáncra néznek. Homjakov Pétervárt – kevés temploma és parázna, meztelen szobrai miatt – „pogány" városnak tartotta. (Csaadajev szemében viszont a bizánci gyökerű régi főváros, Moszkva, a holtak városa: *Necropolis.*) Dmitrij Merezskovszkij *Az Antikrisztus. Péter és Alekszej* című történelmi regényében úgy mutatja be a Néva-parti várost, mint iszonyatos paradicsomot, amely könnyekre és emberi csontokra épült. Nyílt utalás ez arra, hogy Péter rosszul választotta meg

az új főváros helyét (nagyon mocsaras volt), ezért sok építő életébe került. Dosztojevszkij egy *virtuális* birodalom fantasztikus képződményének írja le *A kamasz*ban, amely pontosan kifejezi a pétervváriaknak városuk nyugtalanító jövőjéről alkotott elképzeléseit: „Abban a pétervári ködben százszor felrémlett előttem a furcsa, makacsul visszatérő ábránd. Ha most eloszlik és felszáll ez a köd, vajon nem száll-e el vele együtt ez az egész latyakos, nyálkás város, eltűnik, mint a füst, s a helyén nem marad egyéb, mint a régi finn mocsár, s a közepén talán a bronzlovas, agyonhajszolt, tüzes párát lehelő paripán?... Hátha fölébred az, aki mindezt álmodja – és egyszerre eltűnik az egész?" (1961: 151). A *Feljegyzések az egérlyukból* hőse pedig azon kesereg, hogy „Pétervárott, a földkerekség legelvontabb és legkiagyaltabb városában kell laknia" (Dosztojevszkij 1980: 11). A századforduló szimbolista költői nemcsak folytatták, de meg is újították elődjeik misztikus-realista és a romantikus-fantasztikus hagyományait. Nem törekedtek a városi nyomor és szenny „fiziológiai" hitelességének és valószerűségének az ábrázolására, amely egykor nagy visszhangot váltott ki. Pétervár irrealitását, délibábos káprázatát, lidércszerűségét olyan különleges költői eszközökkel kísérelték meg visszaadni, mint a *lázálom, éjszakai látomás, hallucináció, divináció* és *kinyilatkoztatás*. Blok írja: „Előttem van Oroszország, amilyennek rémisztő és profetikus álmaikban látták nagy elődeink; Pétervár, amilyennek látta Dosztojevszkij; Oroszország, amelyet Gogol «száguldó trojkának» nevezett" (1960–1963: VI/9). A szimbolista költők számára a Bronzlovas városa mítosz- és jel-várossá vált, amely nemcsak Nagy Pétert és az általa alapított új fővárost jelképezi, hanem a semmiből teremtő alkotóerőt is. „Mi mindannyian bronzának vibrálásában élünk" (Blok).[3]

Pétervár az orosz irodalomban egyrészt úgy jelenik meg, mint látszatváros, délibáb, amely bármely pillanatban elillanhat, mint a köd és a füst, másrészt úgy, mint gránitból és márványból épült kőrengeteg (kő-idolum): a tartósság és a sziklaszilárdság városa, ami dichotomikus ellentmondásban van a változást kifejező tengervíz és Néva-folyam szemantikai jelentésével. A Szankt-Petyerburg többjelentésű és jelértékű név: Szent-kő-vár(os). Örökös vonzásban és harcban áll egymással a római (latin *sanctus*–szent), a görög (*petra*–kő) és a germán (*Burg*–vár, erődítmény) szemantikai elem háromalakúsága és háromvilágúsága. (Szolzsenyicin nem véletlenül akarta a város nevét Szvjatopetrovszkra oroszosítani.) A Pétervár-mítosz alapmotívuma az *alakváltás* és az *átváltozás*, mely topikus szálra fel lehet fűzni a város valós és fiktív történetét. Belij szintén Pétervár maszkszerűségét, kétarcúságát (fikció és realitás), folytonos *metamorfózisát* hangsúlyozza. Egyrészről úgy tűnik, mintha a megapolisz csak kitaláció lenne (Péter agyszüleménye), másrészről bizton állítható, hogy létezik. A *duplex paradoxitás*, vagyis hogy Pétervár egyszerre pragmatikus-racionális, illetve irracionális-kísértetváros, Belij regényének egyik vezérmotívuma: „Ha pedig továbbra is azt a módfelett ostoba legendát hajtogatjátok, hogy Moszkvának másfél millió lakosa van – akkor be kell látni, hogy Moszkva lesz a főváros, mert csakis fővárosokban szokott másfél millió lakosság lenni; [...] Ha pedig Pétervár nem főváros, akkor – nincs Pétervár. Csak látszat az, hogy létezik. Bárhogyan

van is, nemcsak nekünk tetszik úgy, hogy Pétervár létezik, hanem rajta is van – a térképeken; két egymásba zárt köröcske formájában, amelyeknek a közepén pont feketéllik; és éppen ebből a matematikai pontból, amelynek nincs kiterjedése – ebből jelenti ki erélyesen, hogy ő – van" (1985: 8–9). A kognitív logika szempontjából a verifikáció helyes, mert csak annak adhatunk nevet, és csak azt helyettesíthetjük matematikai jellel, ami ontológiailag létezik. „Pétervárra éppen azért van szüksége Belijnek, mert valaha a Nyugat és a Kelet határán alapított birodalom fővárosa egy egész korszak tendenciájának mutatójává és központjává vált. Ha nem lenne főváros, nem lenne sem e tendenciák mutatója, sem középpont. Ezért írja Belij a prológusban, hogy „ha Pétervár nem főváros, akkor – nincs Pétervár. Csak látszat az, hogy létezik" (Dolgopolov 2003: 378).

A birodalom északi peremén, a kulturális élet excentrikus körén kívül eső Néva-parti („tenger alatti") világváros körül törvényszerűen szövődnek eszkatologikus-apokaliptikus mítoszok, melyek az Antikrisztus városának pusztulását jövendölik árvizek, szökőárak formájában. „A tenger sohasem vált az orosz nemzeti tudat részévé, ahogy nem lett belőle folklórelem sem" (Brodszkij 2003: 767). Észak egyébként is az árnyak, kísértetek és a holtak birodalma, a gonosz szellemek és a fantomok lakóhelye a szláv mitológiában (Ördögsziget, Finnopolisz). A mocsár, az erdők a tisztátalan erők szállása. Északon másként tárul fel a tér pátosza, más a nordikus levegőperspektíva: kísérteties és áttetsző (prizracsnij, prozracsnij). Ez az északi fény, az *aurora borealis* és az északi szél földje. Komor, ködös és titokzatos. „Még a nap sem felülről süt, hanem rézsút. [...] Az éjszakák áttetszően tiszták, ami meglepő, a nappalok viszont homályosak, ami lehangoló" (Custine 1953: 41). A fény-árnyék játéka és káprázata a város irrealitását, ellenvilág-szerűségét támasztja alá. Pétervár az embereket árnyképekké változtató fantazmagorikus város. Dosztojevszkij mondta elődjéről az önmagára is jellemző szavakat: „Gogol a péteri reformok összes következményének nyílt tagadója volt" (Markovics 1989: 142). Tény, hogy egyiküket sem érintette meg a *petrograndizmus* bűvölete, tekintetüket a nagyváros pokla és szennye ragadta meg inkább. Betekintettek a díszes homlokzatok kulisszái mögé, a hátsó udvarok, a nyomortanyák, a padlásszobák életébe és világába. Az önvizsgálatok véget vetettek a heroizmusnak. Műveikben Pétervár fordított logikájú prizma-városnak tűnik fel, ahol valamely furcsa optikai csalódás következtében minden megkettőződik, senki és semmi sem az, aminek látszik, a lényeg szemfényvesztő álarc, idegen kultúrmaszk mögé rejtőzik. A létező és a nemlétező helyet cserélnek egymással és összeolvadnak. A testrészek (az orr), a tárgyak (az arckép) és a bábuk (A. Grin) önálló életre kelnek. Álom és valóság, realitás és fantasztikum között a határok elmosódnak. Minden hamis, a lét illuzórikus arculatát ölti magára. Ebből fakad a látszatlét, az ontológiai jelleg hiánya. „Folyton hazudik ez a Nyevszkij Proszpekt, de leginkább olyankor, amikor az éjszaka tömör masszaként ráterül, és elkülöníti egymástól a fehér és szalmasárga házfalakat, amikor az egész város egyetlen ragyogássá, mennydörgéssé válik, amikor temérdek kocsi gördül le a hidakról, a fullajtárok üvöltöznek, hányják-vetik magukat a nyeregben, s amikor egy démon

maga gyújt lámpásokat, csak azért, hogy mindent hamis formájában mutasson meg" (Gogol 1984: 53). (Dosztojevszkij egyik hőse eljátszadozik a gogoli gondolattal: a fantomváros egyszer csak „addig hazudik, míg eljut az igazságig".) Krucsonih *Apokalipszis az orosz irodalomban* című művében írja: „Gogol meggyűlölte a kufárokat és a «péteri Oroszországot», amely rabul ejtette az ő Ukrajnáját. Oroszországot «szörnyű bosszúval» sújtotta: megbabonázott, ördögi kacajjal nevette ki, Oroszország arcára ráfestette egy szörnyű varázsló grimaszát és önmaga is megijedt a saját nevetésétől" (1923: 6).

Dosztojevszkijben az európaiasodott főváros, Pétervár szószólója öltött testet, Tolsztojban a falusi Oroszország, a nemzeti lét, Moszkva talált rá a maga prófétájára. Tolsztojnál a vidéki életforma olyan életerős, egészséges típusokat formált, amelyek különböznek Dosztojevszkij tudathasadásos városlakóitól, akik nem a népi őstalajból, hanem Pétervár urbánus szellemiségének légköréből táplálkoznak. Az orosz irodalom bőséges tárháza a légszomjjal küszködő kisemberekről (a ranglétra 13–14. osztályába tartozó csinovnyikokról) szóló mítoszoknak, amelyek az orosz történelem pétervári szakaszának a végét jósolják. A hősöket félelem és rettegés fogja el az ellenséges megapoliszban. Otthontalannak érzik magukat a nagyvárosi dzsungelben, *mystères de Pétersbourg* (Stolz kifejezése az *Oblomov*ban), amelynek rejtelmeiben nem tudnak kiigazodni. A címek és a rangok hierarchiájában képtelenek tájékozódni, ami komikus félreértésekhez és tragikus kimenetelű konfliktusokhoz vezet a kisember és a hatalom között. A hivatal nemcsak ostoba intézmény, hanem a fantasztikum birodalma is. Az orosz irodalomban Puskint, Gogolt, Dosztojevszkijt, Csehovot követően Belij és Pilnyak pillantottak a *Pétervár-maszk* mögé, s figyeltek fel az ember esztétikai és etikai életének a kettéhasadására, a skizofrénia elmezavaraira, a gondolkodás és a beszéd *katakrézis*eire, melyek szintén a péteri reformok számlájára írandók, mivel az orosz embert letépték spirituális gyökereiről, s tőle idegen bürokratikus formákat erőltettek rá. (Az orosz államhivatal porosz mintára épült fel.) A pétervári kisemberek Puskin *Bronzlovas*ának Jevgenyijétől Belij *Pétervár*ának Ableuhovjáig személyiségzavarral küszködnek, üldözési mániában, depressziós szorongásban szenvednek, a lét és nemlét határvonalán egyensúlyoznak, fellázadnak a végzetes eleve elrendelés ellen. Az őrületbe (a máslétbe) való menekülést felfoghatjuk úgy is, mint a szubjektum önvédelmi reflexét, hogy megvédje magát a személyiséget fenyegető deperszonifikáció veszélyétől. „A pétervári legenda – fantasztikus formában megnyilvánuló szociális tiltakozás" (Nazirov 1975: 123), amelyben egyfajta realitás tükröződik vissza.

A Pétervár-mítosz továbbélése, *pre-* és *szupratextus*sá válása figyelhető meg Bunyin, Blok, Belij, Ahmatova, Mandelstam, Pilnyak, Platonov, Remizov, Bulgakov és mások műveiben, melyek közül számos viseli a „pétervári elbeszélés", „pétervári krónika", „pétervári poéma", „pétervári látomások", „pétervár fiziológiája", „pétervári zugok", „pétervári kintornások" stb. alvagy főcímet, utalva a művek sajátos szövegközi párbeszédére. A város valós történelmét átszövő szóbeli legendákat és mítoszokat az orosz írók műveik-

ben kanonizálták vagy a groteszk népi kultúra szellemében parodisztikus hangnemben átértelmezték. Az irodalmi szövegekben a Pétervár–Moszkva oppozíció, mint *centrum* és *periféria*, kölcsönösen váltakozva ellenpontozzák egymást: a pétervári szövegekben van egy Moszkva-központú, a Moszkvaiban pedig egy Pétervár-központú kontrapunkt (Toporov 1995). Előbbiben a technikai civilizáció áll az előtérben, ehhez képest a moszkvai pravoszláv kultúra mögöttes szempontként jelenik meg. Utóbbiban Moszkva, a perifériára szorult bizánci-orosz kulturális értékek felértékelésének szerepét hivatott betölteni a pétervári impérium integratív, regulatív civilizációjával szemben. A lázasan tevékeny Pétervár és a lusta oblomovi Moszkva ősi perlekedése azonban nem kibékíthetetlen ellentét, inkább összetartozó tükörszimmetriás ikerpárok, amelyek szétválaszthatatlan egységet képeznek: kiegyenlítik és kiegészítik egymást.

Puskint követően Gogol figyelt fel elsőként az orosz irodalomban arra, hogy a gépi civilizáció komoly veszélyt jelent az ember lelki életére és érzésvilágára. A kor, amely deszakralizálja a munkát, dehumanizálja magát az embert is. Az élőlények úgy kezdenek el viselkedni, mintha nem élőlények, hanem gépek, automaták lennének, a holtak és a különböző tárgyak viszont életre kelnek. (Vö. a különböző szobor- és árnymítoszokat: bosszúálló kőszobor, száguldó, pusztító bronzlovas, Dmitrij cárevics és Rettegett Iván árnya stb.) Roman Jakobson mutatott rá arra a belső ellentmondásra, mely Puskin *A bronzlovas*, a *Don Juan kővendége* és a *Mese az aranykakasról* című műveiben rejlik. Nevezetesen: az élettelen tárgyak (bronz, kő, arany) megelevenednek, az élők viszont tetszhalottaknak tűnnek. A „szent Oroszhon" hívei negatívan viszonyultak a gépek hatalmának mértéktelen megnövekedéséhez, a természetnek a technika segítségével történő leigázáshoz, Nagy Péter egész civilizatórikus tevékenységéhez, amely szerintük szakadékot vágott a kultúra és a természet közé. Az egyszerű nép körében erősödött a technikától való félelem, mely gépies cselekvésre ösztönöz, az automatikus világ győzelmével fenyeget. A régi vágású orosz emberek a könyvnyomtatásban, a manufaktúrákban, a hajó- és gátépítésben, a *gépi civilizáció* elterjedésében az organikus emberi létet fenyegető erőt láttak, amely veszélyezteti a szakrális lelki kultúrát.

Nagy Péter kicserélte a régi jelrendszert: a szimbólumokat, az emblémákat, a címereket, a zászlókat. Megszállottan foglalkozott a nevek és elnevezések megváltoztatásával. Nagy hévvel dolgozta ki az új *insignum*ok és *regálék* hivatalos emblematikáját, olykor figyelmen kívül hagyva, hogy miközben a név (a jel) változik, maga a dolog változatlan marad. Eldobta az ősi cári titulust, s helyébe felvette az *imperátor*t, mely nem szinonimája, hanem antonimája volt a korábbinak. Péter a múlttól elhatárolódva definiálta önmagát. Oroszországban a cárokat régebben élő Istenként tisztelték. A földi cárban (*autokrátor*) az Égi cár (*pantokrátor*) élő megtestesülését látták, korrelációt tételezve fel az uralkodó személye és az isteni szféra között. Péter eloszlatta a cár személyét övező titokzatosságot. Új cáreszményt teremtett: ő lett az orosz állam építőmestere, az ácscár, a pattantyús cár, a „Nagy Kormányos", a tanuló cár. Mindez paradox módon a cárkultusz évszázados

folklórhagyományát követte, mely szerint a cáratyuska egyszerű ember (ács vagy katona), de semmiképpen nem értelmiségi. Őt, ha istenítették is, Lomonoszovtól kezdve Gyerzsavinon át Puskinig, nem vallásos értelemben tették, hanem mint az új világ *demiurgoszát* dicsőítették. „Az uralkodó iránt érzett vallásos érzés transzformálódik az állami szolgálat (служба) vallásos szertartásaiba (служение)" (Lotman–Uszpenszkij 1984: 130). Való igaz, mindenütt, ahol Istenné emeli magát a hatalom, automatikusan megteremti a maga teológiáját, vallásos érzéseket igyekezve támasztani maga iránt. Feofan Prokopovics panegirikus *Diadalének*ében Szent Péterhez hasonlította: „A mi Péterünkben először nagy harcost láttunk, azután bölcs vezetőt, most pedig egy Apostolt látunk benne, aki mindent megszervezett és megteremtett számunkra, minden rá épül, mint egy biztos alapra" (1961: 157). Szumarokov a cár szülőfaluját, Kolomenszkojét egyenesen „Oroszhon Betlehemé"-nek nevezte, amely Pétert a világnak adta. A költők nem Péter emberi alakját és jellemét formálták meg bronzból és kőből, mint a szobrászok, hanem *verbális emlékművet* állítottak neki. „Így diadalmaskodik a *logosz* (a szó) az *eidolon* (a szobor) felett" (Jakobson 1982: 125). Hírneve azonban inkább irodalmi, s nem népi eredetű volt. A jámbor nép, az óhitű szakadárok Péterben és újításaiban éppen ellenkezőleg, az Antikrisztus megtestesülését látták, vagyis önjelölt ál-Krisztust. Híresztelések keltek szárnyra arról, hogy külföldi útja során a cárt elcserélték egy svédre. A milliós nagyságrendű emberáldozat, amely a haladás ára volt, megteremtette a maga *ellenmítoszát*, Péter antikanonizációját. Az ő szemükben a kétfejű sas az orosz címerben maga az ördög volt, mert csak a sátánnak van két feje. Azt mondták, úgy öltöztette fel az embereket, mint az ördögöket. A német vagy lengyel mintára készült európai ruhát karneváli maskarának tekintették. A hagyományos orosz gondolkodásban a színpadias viselkedés, az átöltözés és maszkváltás, mint a máslétűség és az antivilág attribútumai, az Antikrisztus bélyegét viselték magukon, s mint ilyenek, idegenek voltak a krisztusi Oroszország *mez*telen, szent őrültjeitől (юродивый). A szakállnyírásban és pipázásban szintén az Antikrisztus jelét látták. A szakáll az óhitű pravoszlávok jelképe lett, leborotválását úgy fogták fel, mint merényletet a vallás ellen. (Filaret pátriárka zsinatilag átkozta meg a „kutyaképű rútságot".) Mindez bővizű forrásként táplálta a Péter- és Pétervár-ellenes folklór baljós, víz alatti áramlatát.

Nagy Péter az irodalmi művekben gyakran mint apokaliptikus látomás, vagy mint maga az Antikrisztus jelenik meg (Merezskovszkij *Antikrisztus. Péter és Alekszej*). Belij *Pétervár* című regényében a terrorista Dudkin padlásszobájában pedig egyenesen mint az Apokalipszis lovasa tűnik fel. Az allúzió ugyanakkor utal Szolovjov *Három beszélgetés* című művének Antikrisztusára is, melyben a Sátán „foszforeszkáló, ködfényű alakja" jelenik meg szellemi szülöttje, az „emberfeletti ember" előtt, és „fémesen csengő hangjával, mint metsző jeges sugárral", belehasít a lelkébe (Szolovjov 1911-1914: X/200–201). Belij Bronz Pétere analóg módon ömleszti át e modernkori, kisstílű Jevgenyijbe megolvadt pusztító szellemét. A Bronzlovas őrzi eredeti puskini jelentését, de a szolovjovi szöveg kontextusában – Belij in-

terpretációja eredményeként – új megvilágításba kerül, és a rárakódott új értelemmel együtt funkcionál. Egy *palimpszesztus*t tartunk a kezünkben, amelyről részben vagy egészében törölték az eredeti írást és új szövegeket írtak rá, de a megelőző szövegek többé vagy kevésbé felismerhető formában jelen vannak, és szétválaszthatatlanul egybeolvadnak. Belij szimbolista prózája valósággal tobzódik itt a pre- és szupratextusokban[4]. Belij a Pétervármítoszt illetően a puskini hagyományok folytatója, ugyanakkor átértelmezi a klasszikusok tapasztalatait: a bombavetés a péteri államapparátusra legalábbis erre vall. Puskin Nagy Péter-képének kettőssége Belijnél kétértelműséggé válik, a súlypontot áthelyezi a konkrét tér és idő síkjáról a tudatalatti élet síkjára. A bomba felrobbanása (illetve a robbanás előérzetének a leírása) az Utolsó Ítéletnek a paródiája, amely a várost és az embert a pokol fenekére taszítja (vö. Piszkunov 1990). „Elpusztítlak egyszer s mindenkorra!" – hallják a regény szereplői a végzetes figyelmeztetést a várost megszemélyesítő Bronzlovas szájából, „amely természetesen kapcsolatban áll az Apokalipszis lovasával" (Dolgopolov 2003: 389).

Borisz Pilnyak *Pétervári elbeszélés*, valamint *Őfelsége, Piter komandor* című kisregényeiben még sötétebb képet fest Péter zsarnoki természetéről, a gyorsított ütemben hajszolt átalakításokról, az új főváros- és birodalomépítésről. I. Pétert az orosz történelem megerőszakolójának és megrontójának nevezi, aki vasakarattal törte meg a determinációk láncolatát. A péteri szindróma reminiszcenciái ott kísértenek Vaginov *Kecskeének*ében, amelyben a pétervári értelmiség degradálódását rajzolta meg, csakúgy, mint Andrej Platonov *Jepifáni zsilipek* című művében, amely a Don és az Oka között – Péter elképzelései alapján – létesítendő csatorna építéséről szól, de már a sztálini kor kontextusába ágyazva. Ahmatova *Hős nélküli poéma*, Mandelstam *Pétervári strófák*, Nabokov *Végzetes végjáték* (Zascsita Luzsina), Andrej Bitov *Puskin-ház*, Szergej Dovlatov *Puskinland* stb. című műveik közvetve vagy közvetlenül szintén a pétervári szöveghez kapcsolódnak, párbeszédet folytatnak vele. A *Petriász*- versus *Rossziász*-mítosz háromszáz éves históriája és metahistóriája ezzel nem ér véget, a szövegek cirkulációja megszakítás nélkül folytatódik, egyre gazdagabb szövegrepertoárt hozva létre, amelybe kirekesztések és bennfoglalások, kanonizáló és ellenkanonizáló törekvések egyaránt beletartoznak. Burjánzik az irodalmi, mitológiai allúziókban, vendégszövegeknek saját szövegbe való montírozásában tobzódó orosz posztmodern, a leningrádi *underground*, amely a múltat gyakran úgy idézi meg, hogy a korábbi kánonokat ellentétükbe fordítja, demitologizálja, de „nem képes eltávolodni *A bronzlovas* motívumaitól, mert nem képes eltávolodni a pétervári szövegtől" (Markovics 2003: 438).

Jegyzetek

[1] Lásd Puskin francia nyelvű hivatkozását Francesco Algarotti (1712–1764) olasz utazó-író *Lettere sulla Russia* (*Levelek Oroszországról,*1739) c. művére *A Bronzlovas*hoz írt kommentárjában: „Pétervár – ablak, amelyen keresztül Oroszország Európára néz" = Пушкин: Полн. Собр. Соч. Ленинград, Наука, 1977. IV/288. Algarotti aforizmáját Puskin utalása tett híressé poémájában: „Európára ablakot/ Itt vágjunk".

[2] Vlagyimir Szolovjov az *Ex oriente lux* (1890) című versében egy évszázad múlva újból feltette a sorsdöntő kérdést Oroszhonnak: világbirodalmi nagyhatalom vagy az isteni ige hirdetője akar-e lenni?

О, Русь! в предвиденье высоком	Oroszország! A jóslat ennyi:
Ты мыслью гордой занята;	Naggyá lehetsz így is, úgy is.
Каким же хочешь быть Востоком:	Milyen Kelet akarsz te lenni,
Востоком Ксеркса, иль Христа?	Xerxesi t'án, vagy krisztusi?
(Szolovjov 1891: 35)	(Balogh István fordítása)

[3] Vö. Р. Д. Тименчук, В. Н. Топоров, Т. В. Цивян *Сны Блока и «Петербургский текст» начала XX века.* = Тезисы I всесоюзной конференции. Творчество А. А. Блока и русская культура XX века. Тарту, 1975. 129–135.

[4] „És villámgyors: recsegés-ropogás; az ajtó – kirepült sarkaiból; és – roppant zöld füstgomolyokban – homályosságok ömlöttek be; a szétzúzott ajtónál, a pihenőnél most a hold térségei kezdődtek; úgyhogy a fekete szoba – kimondhatatlanságokba nyílt; az űr rézszínét átengedő falakból kilépve, megzöldült, koszorús fejét lehajtva, megzöldült súlyos karját előrenyújtva pedig ott állt az ajtó küszöbének közepén egy foszforosan világító, óriási test. Megjelent a Bronz Péter. A homályos palást súlyosan csüngött alá a csillogva csillámló vállról meg a pikkelyes vértről; megismétlődött Jevgenyij sorsa – abban a pillanatban, amikor a rézszínű térségekben szétomlottak az épület falai; pontosan ugyanígy: széthullt a múlt; és Alekszandr Ivanovics felkiáltott: –"Eszembe jutottál!... Én – vártalak..." [...] A Bronzvendég köszönt: –"Jó estét, fiacskám!" [...] A Bronzvendég a holdfényben átizzva ült előtte; égővörösen, perzselőn; majd fehéren kezdett izzani; és – ráfolyt a meghajló Alekszandr Ivanovicsra: hamvasztó patak: fémek formájában – átömlött az ereibe" (Belij 1985: 338–339).

Irodalom

Belij, A. 1985. *Pétervár.* Budapest: Európa Kiadó. Fordította Makai Imre.

Blok, A. 1960–1963. *Собрание сочинений в 8 т. Москва-Ленинград.* Художественная литература.

Brodszkij, J. 2003. Európai levegő Oroszországban. Fordította Szőke Katalin. *Jelenkor* 2003/7–8.

Custine 1953. *The Journals of the Marquis de Custine. Journey for our Time.* Ed. and translated by Phyllis Penn Kohler. London.

Dolgopolov, L. K. 2003. Andrej Belij Pétervár című regénye. In: Nagy I. (szerk.) *Történelem és mítosz. Szentpétervár 300 éve.* Fordította Teller Katalin et al. Budapest: Argumentum.

Dosztojevszkij, F. M. 1961. *A kamasz.* Fordította Szőllősy Klára. Budapest-Uzsgorod: Európa Könyvkiadó. Kárpátontúli Területi Kiadó.

Dosztojevszkij, F. M. 1972. *Tanulmányok, levelek, vallomások.* Fordította G. Lányi Márta, Grigássy Éva et al. Budapest: Magyar Helikon.

Dosztojevszkij, F. M. 1980. *Egy nevetséges ember álma.* Fordította Devecseriné Guthi Erzsébet, Makai Imre. Budapest: Európa Kiadó.

Gogol, N.V. 1984. *Az őrült naplója (Pétervári elbeszélések).* Fordította Makai Imre. Budapest: Európa Kiadó.

Jakobson, R. 1982. *A szobor Puskin szimbolikájában. A költészet grammatikája.* In: Fónagy I., Szépe Gy. (szerk.) *A költészet grammatikája.*. Fordította Albert Sándor. Budapest: Gondolat. 91–141.

Krucsonih, A. 1923. Апокалипсис в русской литературе. Москва. Серия теории.

Lotman, Ju. M. 2003. A város és az idő. Jurij Mihajlovics Lotmannal beszélget Mihail Lotman, Ljubava Moreva és Igor Jevlampijev. In: Nagy I. (szerk.) *Történelem és mítosz.* Fordította Bártfay Réka, Gyulafi Mónika. 144–150.

Lotman, Ju. M., Uszpenszkij, V.A. 1984: Echoes of the Notion „Moscow as the Third Rome" in Peter the Great's Ideology. In: Shukman, A. (ed.) *The Semiotics of Russian Culture.* Ann Arbor: The University of Michigan.

Markovics, V. M. 1989. *Петербургские повести Н. В. Гоголя.* Ленинград. Художественная литература.

Markovics, V. M. 2003. *A bronzlovas* reminiszcenciái a 60–80-as évek leningrádi nem hivatalos költészetében. In: Nagy I. (szerk.) *Történelem és mítosz.* Fordította Nagy István. 431–441.

Merezskovszkij é. n. *Merezskovszkij munkái. Téli szivárvány I–II.* Fordította Benedek Marcell. Budapest: Dante.

Nazirov, R.G. 1975. Петербургскаяа легенда и литературная традиция. *Традиция и новаторство.* Вып. 3. Уфа.

Orlov, V. Ny. 2003. Rabul ejtő Pétervár. In: Nagy. I. (szerk.) *Történelem és mítosz.* Fordította H. Végh Katalin. 414–430.

Piszkunov, V. M. 1990. *«Сквозь огонь диссонанса» Андрей Белый. Поезия. Проза.* Сочинения. т. 1. Москва: Художественная литература.

Pro et contra 2001. *Петр Великий: Pro et contra. Личность и деяния Петра I в оценке русских мыслителей и исследователей.* Ред. колл. Д. К. Бурлакова, А.А. Кара-Мурза. Санкт-Петербург: Издательство гумагитарного института.

Prokopovics, F. 1961. *Сочинения.* Москва-Ленинград: Художественная литература.

Szmirnov, I. 2000. *Lét és alkotás.* Fordította: Kukucska Csilla. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó.

Szolovjov, Vl. Sz. 1911-1914. Собрание сочинений в X томах С.-Петербург: Просвещение.

Vacuro, V. E. 1969. Пушкин и проблемы бытописания в начале 1830-х годов: *Пушкин.* Исследования и материалы. т. 6. Ленинград: Наука.

A társadalmi nemekről az asszociatív nyelvi viselkedés tükrében

Kegyesné Szekeres Erika

Bevezetés

Nyelvi viselkedésünket, beszédmódunkat,[1] valamint nemi identitásunknak, nemi igazodásunknak[2] nyelvi markereit és indikátorait[3] különböző szempontok szerint elemezhetjük. Dolgozatomban a nemi identitás és igazodás implicit nyelvi markerei közül az asszociatív struktúrák és stratégiák tartalmi és formai jegyeit vizsgálom magyar anyanyelvű férfi és női beszélők spontán beszédproduktumai alapján. Véleményem szerint az asszociatív nyelvi viselkedés nyelvészeti szempontból történő elemzése igazolhatja azt, hogy a női és férfi nyelvi magatartás különbözik egymástól, s a beszédproduktumok asszociátumainak tartalmi és formai szempontú elemzése megmutathatja azt, hogy miben áll a feltételezett különbség.

A vizsgálódás során két dolgot azonban szem előtt kell tartanunk. Egyrészt azt, hogy a nemi identitás explicit és implicit nyelvi markerei csupán csak egy lehetséges marker-csoportot képeznek azok között, amelyek a nemi identitás kifejezőeszközei lehetnek, azaz a sokféle nem nyelvi markerhez nyelvi markerek is társulnak. Másrészt azt kell figyelembe venni, hogy a nemi identitás és a nemi igazodás kifejezőeszközei mindig egyéni színezetűek és egyéni intenzitásúak is, azaz kizárólag és csakis az egyénre jellemző attribútumok, mégis van közöttük néhány olyan, amely nemcsak egyéni nyelvi és nem nyelvi nemi identitást jelző marker, hanem a társadalmi nemekhez mint csoportidentitáshoz kötődő vonás is, azaz potenciálisan és általában jellemző a társadalmi nemekre.

1. A nyelvi viselkedés nemi vonatkozásai interdiszciplináris megközelítésben

A különböző tudományos diszciplínák gender-perspektívát érvényesítő kutatói általában egyetértenek abban, hogy a férfi és a női beszélők nyelvi viselkedése és nyelvi magatartása különbözik egymástól. Vitára ad okot azonban az, hogy mi okozza a differenciálódást. A következőkben röviden bemutatom a differencia-hipotézist, eredményeit és a diferencikusságra magyarázatot adó elképzeléseket.

A modern biologizmus álláspontja szerint részben magyarázatot ad a nyelvi viselkedésben tapasztalt különbségekre bizonyos agyi struktúrák diszproporcionalitása és funkcionális különbözősége, valamint a férfi és a nő morfológiájának hormonálisan eltérő volta (Kimura 2000). Kimura (1992) például úgy találta, hogy asszociációs nyelvi feladatok megoldásában (pl.

azonos hanggal kezdődő szavak felsorolása, rímeltetés) a női tesztalanyok jobb eredményeket értek el, mint a férfiak. A különbségekre biológiai alapú magyarázatot kereső kutatók is felhívják a figyelmet arra, hogy a biológiai predesztinációhoz nyilvánvalóan társadalmi és kulturális determináció is társul.

A biologisztikus érvelésnél kedvezőbb fogadtatásra talált a szociológia nézőpontja, amely úgy foglalható össze, hogy a nemileg specifikus nevelés, neveltetés és a nyelvi szocializáció az a generalizáló elv, amely a társadalmi nemek közötti nyelvi viselkedésben tapasztalt differenciákat létrehozza (Bilden 1991). Empirikus adatokat találunk például arra vonatkozólag, hogy a szülők mind verbálisan, mind fizikálisan többet büntetik a fiúkat, mint a lányokat (Maccoby és Jacklin 1974), valamint a nonverbális viselkedés tekintetében a társadalom csecsemőkortól kezdve jobban tolerálja a fiúk verbális agresszivitását, mint a lányok verbális dühkitöréseit (Condry és Condry 1976).

A fentiekkel összefüggésben mind a szociális tanuláselmélet, mind a kognitív fejlődéselmélet a maga szemszögéből nézve ésszerű magyarázatot szolgáltat arra, hogyan sajátítják el a gyermekek a társadalmi nemüknek megfelelő viselkedési sémákat, ill. azokat a nyelvi megnyilvánulási formákat és markereket, amelyek explicit vagy implicit módon információt hordoznak a beszélő nemi identitására vonatkozóan. A szociális tanulás elmélete a nemi igazodás és identitás kialakulásában a környezet behatását tekinti elsődlegesnek: a jutalmak és büntetések, amiket a gyermekek a nemüknek megfelelő vagy azzal ellentétes verbális viselkedésért kapnak, valamint a felnőttek verbális viselkedésének megfigyelése és utánzása hozzásegíti őket ahhoz, hogy megtanulják a nemüknek megfelelő magatartás verbális elemeit, amelyek alkalmazásával a gyermekek többsége társadalmi neméhez – az elvárásoknak megfelelően – igazodni is próbál (Bandura 1986). Ezzel szemben a kognitív fejlődéselmélet a nemi identitástudat meghatározó voltát preferálja, s egyik első képviselője, Kohlberg (1966) azt állítja, hogy kevésbé a külső kényszer, sokkal inkább a belső motiváltság irányítja a társadalmi nemhez való igazodás folyamatát, tehát nyelvi megnyilvánulásaink, amelyek nemi identitásunkra vonatkoznak, annak a belső késztetésnek a következményei, hogy kommunikáljuk nemünket.

Bem (1981) nemi sémákról szóló elméletében a társadalmi-kulturális meghatározottság aspektusát előtérbe állítva azt hangsúlyozza, hogy a társadalom és a kultúra, amelyben élünk, nemcsak arra tanít meg bennünket, hogy nemünknek megfelelően hogyan kell viselkednünk és beszélnünk, hanem arra is, hogy tudatosuljon bennünk a nemek közti különbség, s egész életünk során különbség-centrikusan szemléljük a világot, amely szemléletmód eredményeképpen a misztifikált különbségek par excellence reprodukálódnak. Bem elmélete szerint tehát előre megkonstruált nyelvi és nem nyelvi differencikusság átörökítéséről van szó, ahol az egyén cselekvési lehetőségei korlátozottak. Goffman (2001) sem tagadta a szexualizált szociális rend létét, de a benne élő individuumoknak nagyobb cselekvési teret biztosított.

Goffman (2001) „a társadalmi nemek elrendezése" címszó alatt foglalja össze elméletét. Megközelítésének lényege, hogy a társadalmi nemek konstrukciója valójában intézményesített reflexióként fogható fel, amely reflexió pontosan azokat a társadalmi nemekhez elválaszthatatlanul hozzátartozó nyelvi és nem nyelvi ismérveket fogja megkonstruálni, amelyek az állítólagos differens institucionalitás alapját képezik. Goffman értelmezésében a gyakorlatban ez azt jelenti, hogy a társadalmi nemek elrendezése egyszerre tekinthető társadalmi és individuális folyamatnak, amelyben a nemek egymástól való megkülönböztetése olyan tagadhatatlan és tartós relevanciává válik, amit az individuumok természetes megkülönböztetésként fognak megélni, és ami több lesz az egyszerű nemi aszimmetrikusságnál.

2. A nyelvi viselkedés nemi vonatkozásai a nyelvészet szemszögéből

A nyelvészeti kutatásokban is érvényre jutó differencia-hipotézis voltaképpen három nagyobb irányzathoz köthető. A nyelvészeti differencia-hipotézis első hívei és követői úgy gondolták, hogy a társadalmi nemek általános érvényű megkülönböztetésének posztulátumai a társadalmi nemek nyelvi viselkedésében megfigyelhető különbségek. Ezért érvkészletükben egyformán helyet kaptak a férfiak és a nők, a fiúk és lányok közötti pszichológiai, társadalmi, szociális különbségek, melyek a nyelvben és a nyelvhasználatban közvetve ugyan, de visszatükröződnek, s a másságból fakadóan a társadalmi nemek egyik ismérve lesz a nyelvhasználatbeli differencikusság is. A megközelítés hívei a társadalmi nemek nyelvi viselkedésében megfigyelhető eltéréseket úgy interpretálták tehát, hogy azok a társadalmi nemek közötti, az élet minden területére kiterjedő, eleve adott és meg nem változtatható differencikusság el nem vitatható következményei.

Más megközelítések a fenti kardinális differencikusság tényét tagadva azt állították, hogy valójában és archetípusosan nem létező különbségekről van szó, csupán és csakis sztereotipikus elképzeléseken alapuló különbség-centrikusságról, ami a köztudatban olyan differencikusság-attitűdöt képes indukálni, amely alapján valódi (és társadalmilag felnagyított) különbségként észleljük és interpretáljuk a férfiak és a nők, a fiúk és a lányok nyelvi viselkedésében megfigyelhető preferenciákat. Az argumentáció lényege tehát az, hogy a nyelvi viselkedés különböző szintjein jelentkezhet ugyan differálódás a nők és a férfiak, a fiúk és a lányok között, de a differencikusság semmi esetre sem származtatható abból, hogy a nők és a férfiak a priori nemüktől függően és nemükhöz kötődően másképpen használnák anyanyelvüket, hanem csakis és kizárólag a beszélők neméhez tapadó sztereotipikus képzetek nyelvi leképeződéseivel állunk szemben. Mindkét megközelítési mód amellett érvel, hogy nem nyelvi természetű különbségek nyelvi-nyelvhasználati különbségeket hoznak létre.

Modern nyelvészeti megközelítések inkább az utóbbi álláspontho z csatlakoznak. Gottburgsen (2000) álláspontja például az, hogy a társadalmi ne-

mek (gender) verbális és nonverbális nyelvi viselkedése között azért vannak különbségek, mert a nyelvi viselkedést elsődlegesen a „nőiességről" és a „férfiasságról" alkotott szociális és kulturális képzetek irányítják. Az ideológiák hátterében a „nőies" és „férfias" attribútuma köré sztereotipikusan felnagyított pszichés és társadalmi szerepek szerinti különbségek szerveződnek, amelyeket szocializációs folyamatokban örökítünk át (Gottburgsen 2000).

A nyelvi viselkedésben tapasztalt nemi differenciák megint más felfogások szerint az eltérő szerveződésű nemileg általában szegregált gyermekcsoportokban alakulnak ki, többek között azáltal, hogy a fiúcsoportokban az aszszertív (versengő) verbális stílus, a lánycsoportokban ezzel szemben a szupportív (önfeltárulkozó) nyelvi gyakorlat a jellemzőbb (Maltz és Borker 1991, Reményi 2001). A differencia-megközelítés ilyen szempontú szorgalmazói és követői szerint a gyermekkorban kialakuló, nemileg specifikus nyelvhasználati szokások és gyakorlatok a felnőttkorra megszilárdulnak, s a férfiak és nők nyelvi viselkedésének egymástól teljesen eltérő voltát okozzák. Ahogyan Maltz és Borker (1991) dichotomikusan elkülönítve szemléli a fiúk és a lányok nyelvi gyakorlatát, úgy állítja egymással szembe Tannen (1991, 1997, 2001) a férfiak és a nők nyelvi gyakorlatát. Azonban Tannen (1991, 1997) érvelésében a gyermekkori szocializáció csak egyike a különbségeket létrehozó faktoroknak, de végül is közvetlen okozója annak, hogy a férfiak és a nők „két külön világban" élnek. Végső soron a külön világok binaritásából kiindulva tartja Tannen az interkulturális kommunikáció egyik változatának a nemek közötti kommunikációt, mivel úgy tapasztalta, hogy a férfi és női kommunikációs stílus és gyakorlat annyira eltér egymástól, hogy a férfi és női beszélgetőpartnerek többször értik félre egymást, mint ahányszor megértik (1997, 2001).

A fenti szerzők bírálói szerint (például Günthner 1992, 2001) nemcsak a nemek verbális és nonverbális viselkedésének szisztematikusan bipoláris szembeállítása ad okot kritikára, hanem az is, hogy a szerzők által képviselt dichotomikusság nem veszi figyelembe a társadalmi nemek közötti performatív átmeneteket és nem ad teret az individuális különbözőségnek, azaz nem számol az atipikussággal.

A társadalmi nemek és a nyelvi viselkedés kérdésével foglalkozó viszonylag új, nagymértékben Goffman elgondolásaira, valamint Zimmermann és West (1975) empirikus kutatásaira támaszkodó irányzatának, a „doing gender" koncepciónak a térhódítása két dologgal is magyarázható. Egyrészt azzal, hogy a fenti problémák kiküszöbölésére törekszik, másrészt pedig azzal, hogy az interakciókutatásba bekapcsolta a hatalom, a nyelvi hatalom kérdését is. Az irányzat elnevezése egyben a fő gondolatra is rávilágít: a társadalmi nemek nyelvi viselkedése nem konstans és nem állandó intenzitással rendelkező jelenség, hanem a kommunikatív helyzetben, az interakcióban mindig új relevanciájú, újra és újra inszcenált jelenség (Kotthoff 2002). Ebből a gyakorlati tapasztalatból kiindulva a „doing gender"-irányzat képviselőinek célja, hogy kideritsék, „hogyan használják a beszélők a nyelvet, hogy kifejezzék nemiségében értelmezett (gendered) identitásukat" (Bucholtz 2001: 192).

A fentiekben röviden bemutatott többféle irányultságú differencia-hipotézis alapján több mint húsz éve folyó nyelvészeti kutatás megerősítette a differencikusság tényét, de az is kiderült, hogy a különbség korántsem olyan nagy, mint azt a kutatások kezdetén feltételezték (Huszár 1991). A különbségcentrikus kutatási paradigma a nyelv minden szintjén feltételez kisebb-nagyobb különbségeket a férfiak és a nők nyelvhasználata között (Samel 2001). A különböző módszerekkel regisztrált különbségek lehetnek nemhez kötődőek (azaz csak a női vagy csak a férfi beszélőkre jellemző nyelvi-nyelvhasználati jelenségek) vagy tendenciaszerűek[4] (azaz tipikusan a női vagy a férfi beszélők által előnyben részesített nyelvi jelenségek (Kiss 1995). Az idevágó (angol, amerikai és német) empirikus kutatások sok esetben inkább nemileg tipikus (azaz az egyik vagy a másik nemre jobban jellemző) nyelvhasználati preferenciákról beszélnek, s csak viszonylag ritkán mutattak ki nemileg specifikus (vagyis a beszélő nemétől függő) különbségeket.

Nemileg preferenciális különbség tételezhető fel például a nők és férfiak kérést kifejező beszédaktusainak formai kivitelezésében: a nők gyakran feltételes kérdő mondatba ágyazzák bele kéréseiket (Főznél egy kávét?), míg a férfiak az imperatívuszokat részesítik előnyben (Kérlek, főzz egy kávét!)[5]. Tendenciaszerű különbségnek tekinthető például a felnőtt férfiak és nők közötti hangmagasságbeli különbség, mely elsődlegesen a hangszálak eltérő hosszúságával magyarázható (Huszár 2001: 579). Egyes publikációk azonban éppen a hangmagassággal kapcsolatban vetik fel újra a nemileg jellegzetes nyelvi-nyelvhasználati különbségek társadalmi jellegét, azaz azt a kérdést feszegetik, hogy például a társadalmi nemünknek megfelelő hangfrekvenciatartomány mennyiben velünk született adottság, és mennyiben tekinthető az „elsajátítása" szociális tanulás eredményének (Graddol és Swann 1989, idézi Linke 1996). A nemtől függő, azaz a nemileg specifikus különbségek általában morfológiai jellegűek. Egyes nyelvekben (pl. orosz, lengyel) a beszélő nemének kijelölése morfológiai markerek használatával explicit módon történik.

3. Az asszociatív nyelvi viselkedés nemi vonatkozásai

Néhány korai, a differencia-pszichológia tárgykörébe tartozó vizsgálat (Ziehen 1910, Jung 1919, McGehee 1937, részletesen l. Woodworth és Schlossberg 1986: 66-98) foglalkozott a társadalmi nemek egymástól eltérő asszociatív nyelvi viselkedésével is. A vizsgálatok többsége a szabad (spontán) asszociatív nyelvi viselkedésre irányult. Noha a korai differencia-pszichológiai vizsgálatok eredményei korántsem tekinthetőek koherensnek, s módszertani hátterük sem egyértelmű, mégis jól látszik az asszociációs válaszok tartalmának, formájának nemileg specifikus jellege. Palermo és Jenkins (1965) egyik munkájukban szintén a szabad szóasszociáció nemi specifikusságát igazolták. Vizsgálati eredményeik szerint a női vizsgálati alanyok összetartótöbb szómezőket alkotó asszociátumokat adtak le. Ennek alapján a szerzők a női vizsgálati alanyok asszociációs gyakorlatát összességében véve kon-

formnak ítélték meg. A férfiak asszociátumai kevésbé voltak konformnak minősíthetőek, mivel a válaszok tematikailag kevésbé korreláltak.

Újabb, magyar anyanyelvű személyek bevonásával végzett szóasszociációs vizsgálatok eredményei megerősíteni látszanak a hipotetikusan feltételezett differencikusságot. Például Gósy (1998) vizsgálatai szerint nemi differálódás mutatható ki férfi és női vizsgálati személyek esetén akkor, ha a hívószóra a résztvevők tetszés szerinti kvalitású asszociátumot mondhatnak. Ebben az esetben a női vizsgálati személyek reakcióideje gyorsabb, és ugyanannyi idő alatt nagyobb mennyiségű asszociátumot sorolnak fel. Sipos (1998) vizsgálatában a vizsgált férfi és női csoport asszociátumainak minősége is különbözött: a női résztvevők személyesebb jellegű válaszokat adtak, míg a férfiak válaszreakciói konkrétabbak voltak. Korábbi szóasszociációs vizsgálatom (Kegyes 2002) adatai szerint a férfiak asszociátumai több mint 50 százalékban mutattak prototipikus (kategoriális) jelleget, ami az asszociációk strukturális kötöttségét látszik alátámasztani. A női vizsgálati alanyok ugyanazon 10 hívószó esetében egyformán dominánsan vették igénybe az emocionális és a szenzoros asszociáció lehetőségét, s viszonylag kevésszer reagáltak a hívószóra prototipikus jellegű válasszal. Ez az eredmény is a női vizsgálati személyek divergensebb asszociatív nyelvi viselkedését támasztja alá, s megerősíti a férfi vizsgálati személyekre jobban jellemző konvergensebb asszociatív nyelvi viselkedést. A magyar anyanyelvű személyek közreműködésével végzett vizsgálatok tulajdonképpen ellentmondanak Palermo és Jenkins (1965) megállapításainak, de szintén igazolták a szóasszociáció nemileg specifikus voltát.

Jelen vizsgálatomban hosszabb, spontán módon előadott monologikus szövegek asszociatív struktúráinak és stratégiáinak formai és tartalmi jegyeit vizsgálom, s kérdésem többek között az, hogy az asszociatív nyelvi viselkedés komplexitásában is mutat-e nemileg specifikus jegyeket, vagy ez csak a szóasszociáció esetében tűnik helytálló megállapításnak. Mint azt dolgozatom bevezetőjében említettem, az asszociatív struktúrákat és stratégiákat nemi identitást jelző markerként értelmeztem, s mint ilyen, egyike a nemileg tipikus vagy specifikus nyelvi viselkedés markereinek is.

4. Magyar anyanyelvű nők és férfiak asszociatív nyelvi viselkedésének elemzése spontán beszédproduktumok alapján

4.1. A vizsgálat tematikája, módszere és a vizsgálatban részt vevő személyek

A vizsgálatban részt vevő személyek vizuális impulzusként három tematikailag különböző képet kaptak kézhez, amelyek alapján spontán módon, hosszabb monológot kellett produkálniuk, mindenfajta irányítás vagy megkötés, irányító kérdésfeltevés és előzetes felkészülés nélkül. A képek témái asszociációra alkalmas, ugyanakkor nemekhez is köthető tartalmakat preferáltak. A „tipikusan férfias" vizuális impulzus az autózás témaköréhez kapcsolódott.

Az egy lapon bemutatott két képen egy modern autó volt látható, a felső képen kívülről, az alsó képen belülről. A „tipikusan nőies" képi montázs a divat, az öltözködés témáját ölelte fel. Ezen a lapon szintén két kép volt látható egymás alatt, melyek régi korokból származó női viseletet és női lábbeliket ábrázoltak. A nemhez nem köthető tartalmak tematikailag a képzőművészet és az építészet köré csoportosíthatóak. A harmadik lapon a felső kép egy épületet mutatott kívülről, míg az alsó az épületben található kiállításon készült. A beszédproduktumok indukáló faktoraként szolgáló vizuális impulzusokat a vizsgálatban részt vevő személyek egymás után, ugyanabban a sorrendben kapták kézhez. Mindegyik képről tetszőleges ideig beszélhettek és tetszőleges gondolatokat közölhettek.

A vizsgálatban részt vevő személyek fiatal felnőtt nők és férfiak voltak, akik a fentiekben ismertetett feladatra önként vállalkoztak, s beleegyeztek abba, hogy beszédproduktumaikról hangfelvétel készüljön. Mind a női, mind a férfi beszélők 25–39 év közötti magyar anyanyelvű személyek. A foglalkozás, a betöltött munkakör és munkahelyi pozíció szempontjából nem beszélhetünk homogén vizsgálati csoportról. A vizsgálatban szereplő személyek között vannak cégvezetők és más vezető beosztásban dolgozók, titkárnők és tanárnők, egyetemi oktatók és doktoranduszok stb. A résztvevők közös jellemzője azonban, hogy valamennyien felsőfokú végzettséggel rendelkeznek, vagy igen rövid időn belül rendelkezni fognak. 23 férfi és 23 női beszélővel készült felvétel. Mivel minden beszélő három különálló képről alkotott beszédproduktumot, összesen 69 női és 69 férfi beszélőtől származó beszédproduktumot elemeztem. A résztvevőket arra kértem, hogy monologikus formában közöljék gondolataikat a képekkel kapcsolatosan, s felhívtam figyelmüket arra, hogy a feladat megoldásához gondolkodási idő nem áll rendelkezésükre, a kép rövid tanulmányozása után kezdjenek el beszélni. A felvételt készítő személy semmilyen formában nem volt aktív résztvevője a beszédeseménynek, beszélgetést nem kezdeményezett, s a beszélő beszélgetést kezdeményező megnyilatkozásaira sem reagált, sem verbálisan, sem nonverbálisan.

4.2. Hipotézisek

1. A társadalmi nemek szemszögéből feltételezhető, hogy a képi impulzusok által kiváltott asszociációk a férfi beszélők esetében közvetlenül a kép köré szerveződnek, azaz a férfi beszélők több, konkrétan a képekhez kapcsolódó megnyilatkozást közölnek, s kevesebb a képtől elvonatkoztatható asszociátumot. Az egyes képi impulzusok tekintetében kevesebb témát érintenek, ugyanakkor az érintett témákat részletesen kifejtik. Gondolataikat, személyes véleményüket formailag következtető és magyarázó mondatok viszonylag gyakori alkalmazásával támasztják alá. Ezzel szemben a nők nyelvi megnyilatkozásai várhatóan emocionálisabbak és inkább személyes élmények köré csoportosíthatóak, aminek következtében vizuálisan kevésbé kötött, cselekményorientáltabb, élményorientáltabb verbális produktumot hoznak létre. A beszédproduktumok megszerkesztettségével kapcsolatosan azt feltételeztem,

hogy a férfi beszélők jobban preferálják a beszédproduktum explicit jellegű megnyitását és lezárását, mint a női beszélők. A férfi beszélőkre jobban jellemző, az előbbiek alapján zártabbnak tekinthető beszédproduktum voltaképpen a vizuális impulzushoz való erősebb kötődés következménye. A szabadabb asszociáció következménye lehet a női beszélők esetében a beszédproduktum explicit megnyitásának és lezárásának hiánya.

2. A kötött és szabad asszociátumokkal, ill. a zárt és nyitott beszédproduktumokkal összefüggésben azt feltételeztem, hogy az egyes beszédproduktumok legjellemzőbb (domináns) asszociációs stratégiája (vizualizált asszociátum, képhez kötődő és szabad asszociáció) nemcsak nemileg tipikus, hanem a három kép alapján tematikailag is specifikus. Vagyis: a férfi beszélők a hozzájuk tematikailag közelebb álló képi montázs (autózás) esetében fognak a leginkább elvonatoztatni a képiségtől, és előnyben fogják részesíteni a szabad asszociációk stratégiáját. A női beszélők pedig a hozzájuk legkevésbé közel álló képi montázs (autózás) esetén fognak a legkevésbé elvonatkoztatni a kötött képi struktúráktól.
3. Végül azt is feltételeztem, hogy az asszociátumok szubjektivitása és objektivitása is nemileg differálódik. A női beszélők részéről több szubjektívnak minősíthető nyelvi megnyilvánulást tételeztem fel, míg a férfi beszélőktől szubjektivitástól kevésbé befolyásolt asszociátumokat vártam.

Feltételezéseimet nagyrészt Mulac (1999) vizsgálatának eredményeire alapoztam. Mulac (1999) szintén képi elicitálással nyert szövegproduktumok elemzése alapján úgy találta, hogy a férfi beszélők beszédproduktumaiban szignifikánsan több volt az érvelő-értékelő szekvencia, a direkt kijelentés és a generalizált véleménynyilvánítás, míg a női beszélők részéről preferenciát élveztek az emocionális szekvenciák, valamint a véleménynyilvánítás szubjektivitása. A további különbségeket tekintve az említett vizsgálatban nyelvi-nyelvhasználati differenciák dominálnak, míg saját vizsgálatomban az asszociátumokra fókuszálok.

5. Elemzés és következtetések

A beszédproduktumok kvalitatív mutatóit (témakifejtés, témavezetés, tematikus és asszociációs struktúrák, beszédeseményt indukáló faktorok, a beszédproduktum zártsága, a propozíciók szubjektivitása) nemek szerinti bontásban és a vizuális impulzusok szerinti tartalmi bontásban elemeztem. Az eredményeket összesítettem a férfi és a női beszélők átlagos teljesítményére vonatkozóan. Kérdéseim a következők voltak: (1) mennyiben függnek össze a vizuális impulzus indukálta beszédproduktumok asszociatív struktúrái és stratégiái a beszélő társadalmi nemével és (2) mutatnak-e valamilyen összefüggést a nemileg specifikusan tematizált vizuális impulzusok kiváltotta asszociációk a beszélő társadalmi nemével.

5.1. Tematikusság

A tematikusság tekintetében igazolódott az, hogy a női beszélők a „nőies témát" a szókincs tekintetében precízebben oldották meg, beszédproduktumaikat kreatív nyelvhasználat és szótalálási pontosság jellemezte. A férfi adatközlők a szótalálási pontosság és a lexikai precizitás terén ebben a témakörben pontatlanabbnak bizonyultak. A női beszélők beszédproduktumaikban pontos leírását nyújtották a képeken látható ruhadaraboknak, pontos színmegjelölésekre és anyagmegnevezésekre törekedtek, valamint minősítő jelzőket, sok esetben halmozott minősítő jelzős szerkezeteket használtak a látott ruhadarabok jellemzésére. Például:[6] *„ez egy nagyon kellemes hatású mély dekoltázsú reneszánsz korszakbeli ruha", „báli szezonra való kis ezüst masnis cipőcske", „gótikus vagy barokk sarkú csinos kis pántlikás cipő", „bodros fodros vállú ruha", „brokátanyag narancssárgás barackvirágos átmenetben", „érdekes bőr megoldású kicsit vadócos farkasfogas de a ruhával színharmóniában álló bőrrózsás topánka".* A vizsgálatban részt vevő férfi beszélők nem vagy csak ritkán alkalmaztak individuális jellemzést és szóhasználatot az egyes ruhadarabok megnevezésekor. Néhány példa a szótalálási pontatlanságra férfi beszélők beszédproduktumaiból: *„ködmönszerűség", „ez egy ilyen állatszőrből vagy bőrből készült mintha irhabunda lenne", „ez egy papucsszerű valami", „a második képen ez mind ruhaneműlesz", „ilyen hegyes és olyan magas talpú cipők", „ez olyan kabátszerűség de mégsem kabát hanem olyan felöltő női felöltő".* Az általam elemzett beszédproduktumokban a férfi beszélők feltűnően sokszor operáltak a ruhadarabok megnevezésekor a *'...szerű'* ill. a *'...szerűség'* szóösszetétellel. A női beszélők szótalálási pontossága, lexikai és tematikai precizitása – mint az plauzíbilisen várható volt – a „férfias téma" esetében az előzőekhez képest visszaesett, és a férfi beszélők lexikai precizitása megelőzte a női beszélőkét. A vizsgálatban részt vevő férfi beszélők pontosságra törekedtek a képen látható gépkocsi típusának és kvalitásainak meghatározásakor: *„sportos dizájnos nagyon jól vezethető nagyon kényelmes alfa rómeo száznegyvenhetes típusú acélkékszínű autó", „ez egy kétszázötven lóerős csúcsmodell jó magas a felszereltsége klíma van benne egy vagy két körös öt sebességes maximum kétszáznegyvennel tud menni".* Mint a példákból is látszik, az autózás témakörében a férfi beszélők adtak meg több minősítő jelzős szerkezetet. Ezzel szemben a női beszélők kevésbé választékos kifejezésekkel éltek ebben a témakörben. A női beszélők többsége az autó jellemzésekor megelégedett a *„nagyon szép autó"* megnyilatkozással, és azonnal áttért a szabad asszociációk birodalmába. A vizsgálatban szereplő személyek közül mindössze egy női beszélő akadt, aki nem felelt meg a fenti megfigyelésnek, s egy férfi beszélő, aki azt hangsúlyozta, hogy nem ért az autókhoz, tehát nem tud mit mondani a témáról. Plauzibilitásnak ill. tirivialitásnak tűnhet, de a nemhez nem köthető tartalom, tehát a nemileg semleges vizuális impulzushoz kapcsolódó beszédproduktumok lexikai precizitása és szótalálási pontossága terén nem fedezhető fel a fentihez hasonló nemi specifikusság. A tematikussággal kapcsolatos nemi specializálódás bizonyítására álljon itt egy-egy jellegzetes hosszabb szövegrészlet a lejegyzett szövegekből:[7]

1. Férfi beszélő, 25 éves

nos hát ugye két képet látok (sóhaj) .. ezen a lapon ö ö régi ruhák .. illetőleg cipők .... női cipőkről és női ruhákról van szó . ... ööahh hhát régi ezt megpróbálom meghatározni .. ez . szerintem ..... ez szerintem .. egy ilyen .. hm ..... tizenhét tizennyolcadik századi viselet lehetett és szerintem ez egy úri viselet .... legalábbis .... hh igen szerintem egy olyan ö gazdagabbak viselték az ilyen ruhákat ..... hmm . azt mondja hogy ..... hh ... tehát aahm .... az van ezzel a cipőkkel hogy mik jutnak eszembe .... ööö ..... elegáns .. elegáns női cipők .... nem túlzottan magas sarokkal de az akkor még nem is volt divat ..... eöhm ..... ez a legfelső ... ez . nagyon érdekes és nagyon szépen van díszítve .... és nem tudom hogy miből van valószínű hogy bőr sőt biztos hogy bőr most már .... öeh .... jó . térjünk át (nevetés) a kh a ruhákra középső az mindenképp . . mindenképpen en egy ilyen téli dolog lehet mert egy nagyon szép bundát vélek felfedezni ..... hmm ..... nagyjából ennyi amit így nagy hirtelenül tudtam ezekről mondani

2. Női beszélő, 30 éves

a képen régi valamikori például öö középkori ruhák és öö cipők vannak ... a fenti képen .. téli ruhák öö bundák prémes kabátok .. kézmelegítők aa .. kisködmönök hímzéssel és brokát báli ruhák öaö gyöngyös ö dísszel vannak ... egymás mellett és .. olyan téli ruhák öa amik . béleltek voltak a nők hogy . a nők . ne .. fázzanak a bálokon és a . kocsiutakon meg a hideg helyiségekben a ööö bélésen kívül fontos volt a rétegzett ö alsószoknya ami szintén védett a öa hideg ellen lenn .. láthatóak a ruhákhoz való cipők bár . azok .. biztos nem voltak olyan melegek .. mint a ruhák a cipők .. akkoriban még béleletlenek voltak és nem is téliesítettek .. . mert a magas sarkú báli cipőkben kecsesebben lehetett táncolni .. mint valami nehezen hajló disznóbőrcsizmában...

3. Férfi beszélő, 29 éves

a harmadik képen a harmadik lapon szintén két kép van amin egy autót és ugyanannak az autónak a műszerfalát látjuk ez az autó egy alfa romeo asziszem száznegyvenhatos alfa romeo száznegyvenhatos egy ö ez egy olyan autó ugye az alfa romeo amit olaszországban gyártanak .. az olasz . autóó onnan is lehet látni hogy olasz hogy magán a rendszámtáblán is látjuk a a jelzést ami egyrészt utal az európai unióra és az i betű ha itália vagyis olaszországra az autó ezüstszínű hát ez egy sportos autó közép . alsó kategória alsóközép kategória .. az alsó képen ennek az autónak a műszerfalát láthatjuk belülről ahogy a vezető látja ez is egy ilyen tipikus reklámfotó aa .. a műszerfalon láthatjuk a különböző berendezéseket mint például kilométerórát a fordulatszámmérő dudát ablaktörlőt rádiót sebességváltót a . amit egy általános jól felszerelt kocsiban .. manapság öö meg lehet találni .. a képeken a képekkel összefüggésben ugye az autókról lehetne beszélni akkor az autóiparról hogy mostanában komoly problémákkal küzd pénzügyi problémák elbocsátások bezárások az olasz autómárkák az

olasz autóipar története hogy már több száz éve több száz (nevetés) elég régóta állítják elő az autókat .. és milyen híres márkák mint például az alfa romeo a fiat vagy akár a ferrari ami ugye a leghíresebb mind a forma egyben mind az utcai típusok tekintetében

4. Női beszélő, 28 éves:
öö a fenti képen egy öö autót láthatunk azt hiszem ez egy alfa romeo de nem vagyok benne biztos mert öö nem értek az autókhoz otthon a szüleimnek sincs kocsija csak öö a bátyámnak de az is csak egy öö régi lada...és és az autó na ez a téma nekem ... nehéz egy kissé

5.2. Témavezetés

Az interjúk tartalmi elemzése azt is megmutatta, hogy a vizsgálatban részt vevő női beszélők témavezetése inkább polifonikusnak tekinthető, míg a férfi beszélők témavezetése homofonikus. A témavezetés polifonikussága arra utal, hogy a beszélő a beszédprodukció során sok témát érint ugyan, de a felvetett témákat nem fejti ki részletesen, hanem egy-két kapcsolódó gondolat és asszociáció után szinte azonnal át is vált a következő témára, pontosabban a következő asszociátum verbalizálására. Egy 25 éves női beszélő „nemileg semleges témához" kapcsolódó beszédproduktuma például a következő témákat érintette: építészet, templomok, festmények, kiállítások, múzeumok, rajzszakkör, rajzolni tanulás, rajztanár, hobbik, időhiány. A fenti témákat kisebb asszociációs szekvenciák szakították meg. Az előbbi beszédproduktumból származó részlet jól példázza ezt a megállapítást:

5. Női beszélő, 25 éves
...a felső képen egy templomot látunk kívülről ez öööö hát nem az építészeti, (.....?) építészeti stílusát sajnos nem tudom megmondani de eléggé díszesnek látszik ez a .. stukkó itt az elején az ablakok azok egy elég egyszerűek és ö ööö hmm egy katolikus templom lehet a háttérben egy óratoronnyal .. kívülről láthatjuk ezt csak de el tudjuk képzelni hogy belülről is hogy nézhet ki .. ezek öö vastag ahol még nyáron is hűvös van télen pedig mindenképp kabátot kell az embereknek felvenni hogy ha istentiszteletet vagy öö misét akarnak hallgatni . az alsó képen egy ö képtárat láthatunk különböző ö festményekkel azt hiszem ezek ilyen öö reneszánsz stílusúak leginkább tehát nem modernek és ilyen huszadik századi .. tetszik nekem nagyon ez az épület a ö magas falaival illetve az oszlopaival és habár az ablakok magasan vannak és nincs olyan sok fény de a kivilágítás az eléggé jól meg van oldva ezek ezekkel a felfüggesztett lámpákkal aki amelyik pont úgy esnek rá a képekre hogy kiadják a annak a valódi szépségét ööhm itt én is szeretek kiállításokra járni mert nagyon szeretem a képzőművészetet és mindig el tudok abban gyönyörködni hogy némelyek milyen szépen képesek öö rajzolni illetve festeni .. régebben én is jártam egy ö rajzszakkörre ahol ilyen húsz és ötven hatvan hetven éves emberek közül mindenki volt és mindenki segített a másiknak hogy egy egy vonalat hogyan kell megrajzolni és hogyan adja ki azt amit a .. a modellen

láthattunk leginkább .. sajnos öö befejeztem a rajzolást mert nem rá időm főleg az egyetem mellett mert itt nagyon sokat kell tanulni főleg azért mert most fogok végezni az egyetemen és most már a diplomám .on kell dolgoznom és öö még egy nyelvvizsgát is le kell tennem .. úgy hogy öö majd szeretném hogy ha már befejeztem s elkezdek dolgozni akkor szeretném újra kezdeni a a rajzolást

A férfi beszélők egyazon témakörön belül általában kevesebb témát érintettek, témakifejtésük majdnem minden esetben hosszabb szekvenciákat foglalt magába, a témaváltások nem olyan gyorsan következnek be, mint az általam elemzett női beszélőktől származó beszédproduktumokban. Ennek alapján a vizsgálatban részt vevő férfi beszélők témavezetését homofonikusabbnak ítéltem. Például egy szintén 25 éves férfi beszélő a „nemhez nem köthető" beszédproduktumában mindössze 2 nagyobb tematikus blokk különíthető el (vallás, halál) egymástól, a beszélő ezt a két, az elicitálás során érintett tematikai egységet részletesen ki is fejtette:

6. Férfi beszélő, 25 éves

...igen egyből a vallás jut az eszembe ha meglátok egy templomot .... ésss . öö ..... én úgy vagyok ezzel a vallási dologgal . vallási témával hogy ..... öehm ... igazából nem hiszek abban .... amit . öehm úgy általában a papok próbálnak öehm ..... megmagyarázni vagy elmagyarázni ..... öö öö tehát magyarul itt az isten létéről nem létéről próbálok valamit mondani öhm ..... . létezik mer valaminek kellett lennie ami az egészet elindítja dee .. ez a . ... nem vagyok ateista mert elhiszem hogy valami létezik vagy létezett de inkább ez a deista ööhm felfogást képviselném . tehát most már nem nagyon szól bele a dolgok alakulásába ..... öhh ilyenkor a következő dolog ami eszembe jut a halál utáni lét vagy nem lét hogy mi történik az egy nagyon érdekes dolog .. és szeretném megtudni bár annyira nem erőltetem hogy ezt minél korábban megtudjam .... ahm .... (sóhaj) ..... szerintem biztos hogy lesz még valami bár nem feltétlenül hiszem azt hogy ..... ami .. amit ugye így ..... próbálnak nekünk mondani .. hogy .. ... öhm büntetések meg meg menny meg pokol meg ilyenek .. thát mindenképpen nagyon érdekes dolog fog történni abban a pillanatban amikor .... megszűnünk fizikailag létezni ..... ööüüh de hát ez majd még később fog kiderülni öhm ..... a kiállításokkal vagy galériákkal kapcsolatban annyit hogy....

5.3. Az asszociátumok koncepciója

Részben a fenti nemileg specifikus eltérésekből következik az, hogy a vizsgálatban részt vevő férfi és női beszélők túlnyomó többségben mellérendelő vagy alárendelő típusú asszociációkat mondtak az egyes beszédproduktumokban, azaz asszociatív stratégiának minősíthetően. A férfi és női beszélők esetében ebben a tekintetben is különbség tapasztalható. A férfi beszélőkre általánosságban véve jobban jellemző az alárendelő típusú asszociációs háló. Ez a kifejezés arra utal, hogy az egyik asszociátum közvetlenül indukálja a másikat, azaz az elemzett beszédproduktum asszociációs hálójában egy szint-

tel lejjebbi asszociátumhoz jutunk el. Az előbbi példában is jól látszik az asszociátumok alárendelő típusa: a vallásosság kérése közvetlenül indukálja a halálról kimondott gondolatokat, a vallásosság mintegy fölérendelő gondolatként van jelen, amelynek a halál gondolta közvetlenül alá van rendelve. Ezzel ellentétben a női beszélők nagyobb részénél azt figyeltem meg, hogy az asszociátumok mellérendelő struktúrákba rendeződnek. Ez a terminus arra utal, hogy a beszédproduktumban az asszociátumok egymással egyenrangúak és egymástól függetlenül vannak jelen, szerteágaznak és kevésbé összetartóak. Jól megfigyelhető ez az előbbi pontban hosszabban idézett 25 éves női beszélő beszédproduktumában.

5.4. Az asszociátumok struktúrája

Vizsgálatomban háromféle asszociátum-szervező struktúrára koncentráltam. A képi elicitálás módszeréből következően azt vizsgáltam, hogy a háromféle struktúrából (vizualizált asszociátum, képhez kötődő asszociátum, szabad asszociátum) melyik van dominánsan jelen a beszédproduktumban.

A vizualizált asszociátum kategóriájába soroltam be azokat az asszociátumokat, amelyek a képen látható információk verbalizálásai voltak. A képhez kötődő asszociátumok csoportjába tartoztak azok, amelyek nem vizualizálható, de mégis a képhez nagyon konkrét formában kötődő tartalmakat verbalizáltak. A harmadik csoportba pedig a szabad, tehát a kép tematikájától a leginkább elvonatkoztató asszociátumokat soroltam be.

Az elemzés eredményeképpen az állapítható meg, hogy a vizsgálatban szereplő férfi és női beszélők nem egyenlő mértékben és arányban alkalmazzák a fenti asszociatív struktúrákat. A férfi beszélőknél összességében mindhárom képi impulzus esetében dominánsan volt jelen a vizualizált asszociátum-csoport, hiszen az elemzett 69 beszédproduktumból 43-ra volt ez jellemző. A férfi beszélők a képi tematikai bontás szerint az autózás témakörében adták le a legtöbb szabad asszociátumot, de ebben az esetben sem dominánsan jelentkező asszociatív struktúráról van szó. Az asszociátumok a férfi beszélők esetében a következő strukturálódást mutatják: domináns tehát a vizualizált asszociátum, ezt követik a képhez kötődő asszociátumok és végül a szabad asszociátumok következnek. A vizsgálatban részt vevő női beszélők esetében az asszociátumok dominanciája másképpen alakult. A háromféle asszociatív struktúra közel azonos arányban oszlik meg: a 69 elemzett beszédproduktumból 20 esetben dominánsan volt jelen a vizualizált asszociátum, 27 esetben a képhez kötődő asszociatív stratégia jelentkezett dominánsan, 22 esetben a szabad asszociatív stratégia dominált. Ez utóbbi stratégia a 69 férfi beszélőtől származó beszédproduktumban mindössze 5 esetben volt dominánsan jelen.

Míg a férfi beszélők esetében nem rajzolódott ki képi tematikus eltérés, addig a női beszélőknél ez a jelenség tipikusnak mondható, mivel a női beszélők a férfias témakör esetében asszociáltak a leginkább a képhez kötődően, s a nőies ill. a nemileg semleges témakörnél a legszabadabban. Általánosságban elmondható tehát, hogy vizsgálatom adatai szerint a férfi beszélők a képen látható vizuális konkrétumokhoz erősebben kötődtek mindhárom be-

szédproduktumban, s a vizuális asszociatív stratégia egészen a beszédprodukció végéig jellemző jegy maradt. A női beszélők asszociátumai összességében véve szabadabbak, csapongóbbak, erre utal a szabad asszociáció stratégiájának előnyben részesítése.

5.5. Az asszociátumok tartalma

A női beszélők szabad asszociátumai események, történetek, emlékek köré rendeződnek a legtipikusabban. Erre utalnak a női beszélők metanyelvi kommentárjai is, amelyek mintegy bevezetik a soron következő történetet vagy élménybeszámolót: *„és erről van is egy történetem, amikor ..."; „erről el is mondok egy történetet"; „erről eszembe jut, amikor az volt, hogy..."*. A női beszélőknél fontos szerep jut tehát a személyes élmények hangsúlyozásának, Minden általam elemzett női beszédproduktum tartalmaz legalább egy ilyen jellegű, hosszabban is kifejtett szekvenciát. A személyes élmények hangsúlyozása általában az egyes szám első személyű ágens dominanciájával társul, ill. ebben a kontextusban nagyon jellemző az 'is' nyomatékosító szó használata: *"nemrégiben én is egy ilyen szállodában töltöttem pár napot"; „én is szeretek múzeumba járni"*. A vizsgálatban szereplő női beszélők másik csoportjára a szociális kötődés nyomatékosítása a jellemző, amelyet nyelvhasználatukban a 'mi' személyes névmás gyakori használata jelez, még olyan esetekben is, amikor a beszédproduktumban elhangzottakból nem derül ki az, hogy referenciálisan mely személyekre vonatkoztatható a többes szám első személyű igealakok használata.

A vizsgálatban interjúalanyként szereplő férfi beszélők – éppen azért, mert jobban kötődnek a látható információkhoz – tartalmilag több ismeretközlő szekvenciát fogalmaztak meg. A fent idézett beszédprodukciókban több példát is találunk erre. A férfi beszélőkre ezenkívül jellemző, hogy a közölt információk, a képeken látható logikai összefüggések helyességét (mintegy önigazolásképpen) következtető és magyarázó mondatokkal támasztják alá. Gyakran használtak például olyan függő mondatokat is, amelyek bevezetéséül a következő implikációk szolgáltak: *„ebből az következik"; „ebből arra következtetek"*, *„következésképpen úgy hiszem"*. Általánosságban azt tapasztaltam, hogy a férfi beszélők kijelentéseikhez indoklásokat és magyarázatokat fűznek, amik tartalmilag személyes véleményüket ill. kritikai hozzáállásukat tükrözik. A vizuális információkból levont következtetések mellett ez volt a második leggyakoribb tartalmi jellemző a férfi beszélők beszédproduktumaiban. A nők ezzel szemben inkább példával támasztják alá a megnyilatkozásaikat, és a vizuális információkkal kapcsolatos értékelő szekvenciáikat emocionális elemekkel tarkítják. Az előbbi tartalmi specifikációra jó például szolgálhatnak a következő beszédproduktum-részletek:

7. Női beszélő, 26 éves
   (...) vannak sebességhatárok a városban az autópályán és mindenhol s például a rendőrség nagyon odafigyel ezekre bár magyarországon ö sokszor például egy mosollyal sajnos el lehet intézni .. azt hogy ne kapjunk nagy büntetést de van ahol aaa trafipax .. öö után csak a fényképet küldik ki

és a ööa jogosítványunkat is elveszíthetjük és most már pontokat kapunk ilyen rossz pontokat .. attól függ hogy milyen vétséget követtünk el tehát hogy csak kis szabálytalanságról van e szó vagy öö valami nagyobb kihágásról is esetleg hogy mondjuk a tilosban parkolunk vagy a tiloson megyünk át az nem egy és ugyanaz a vétség (...)

8. Női beszélő, 26 éves
(...) a képeken egy régi ház és egy talán egy múzeum ... van ahol képek vannak kiállítva .... aaaaa ez a múzeum ... öö lehet hogy nagyon híres de ö én még nem voltam hasonlóban bár már múzeumban jártam öö pesten nagyon sok múzeum van például a ... magyar nemzeti múzeum vagy a szépművészeti .. ahol nagyon sok érdekes kiállítás van öö (...)

9. Férfi beszélő, 25 éves
(...) öhm ..... hm ami még eszembe jut az alsó kép .. nem tudom én nem így komponáltam volna ezt a fényképet mer az oszlop nagyon borzalmasan ketté vágja a képet .. kicsit jobbra álltam volna és valahogy úgy hogy ööe ..... ne legyen ennyire hangsúlyos az oszlop ..... öehm ..... hm hozzávetőlegesen ennyit szerettem volna erről elmondani (...)

10. Női beszélő, 28 éves
(...) én is szeretek szépen öltözni és jól kinézni ha az időm és aaa a pénzem engedi persze ennél öö fontosabb aa belső öö a belső kisugárzás dee egy öö .. férfinél mégis aa . kinézet számít jobban ha bombázó vagy akkor tudod nem az agyaddal érvényesülsz úú öö ha például szőke vagy és karcsú senki se ... kíváncsi mondjuk a szellemi nagyságodra de a régi ruhákban a nők kevésbé voltak .. olyan szexisek mint aaa maiakban akkor az volt a divat hogy ... el eltakarják azt ami van ma meg hogy mutogassák na én is így vagyok ezzel szeretem ha megnéznek az utcán .. és és .. jó érzés az is ha öö tetszem .. valakinek de azér áá ám tenni is kell valamit ruhák meg smink és még ilyesmik szóval régen is biztos a divat fontos volt a nőknek (...)

11. Férfi beszélő, 31 éves
(...) a képen egy modern épület található meg ... alatta pedig a belseje van lefotózva a kettő között .. biztosan van valami .. ö összefüggés .. azt hiszem a fenti épület belsejét .. látjuk alul ... legalábbis ez lenne a logikus de hm az az is lehet hogy nem csak én gondolom így ... de ha jól gondolom hogy .. aa a két épület ugyanaz ami valószínű is .. akkor arra következtetek hogy . a kiállítás a templomban van ami ami szintén előfordulhat manapság ... mármint az hogy az egyház rendez .. valami öö mm kiállítást (...)

5.6. Az asszociátumok szubjektivitása

Az asszociátumok tematikájával, tartalmával és struktúrájával szoros kapcsolatban áll az asszociátumok szubjektivitása. A beszédproduktumok nyelvi megnyilatkozásait szubjektívnak tekintettem, ha a propozíciók a tartalom

szempontjából a beszélő személyes meggyőződését tükrözték ill. a megnyilatkozás olyan formai elemeket tartalmazott, amelyek a kijelentések általános érvényét korlátozták (pl. *szerintem, véleményem szerint, én azt gondolom, ...*). Ezzel szemben objektívnak minősítettem a nyelvi megnyilatkozásokat, ha általános érvényű kijelentéseket tartalmaztak, vagy ha teljes mértékben hiányoztak a szubjektivitásra utaló formai és tartalmi elemek.

Vizsgálatomat a szubjektivitás és az objektivitás tekintetében arra korlátoztam, hogy megállapítsam, az arányokat tekintve melyik lesz a domináns elem az egyes beszédproduktumokban. A vizsgált 69 férfi beszélőtől származó beszédproduktum alapján azt állapíthattam meg, hogy a férfi beszélők nyelvi megnyilatkozásaiban megfogalmazott asszociátumok dominánsan (közel 70 százalékban) objektív jellegűek. Hangsúlyozom azonban, hogy az objektivitás fogalma alatt ebben a vizsgálatban azt értem, hogy a kijelentések általános érvényűek, azaz a beszélő szempontjából objektív kijelentésnek minősíthetőek, mivel egyrészt hiányoznak a szubjektivitásra utaló elemek, másrészt pedig a kijelentés, az állítás határozottsága és bizonyossága a beszélő részéről egyértelműnek mondható. Ezekben az esetekben a beszélő úgy közli véleményét, hogy meg van győződve arról, véleményével más beszélők azonos álláspontón lennének. A vizsgálatban szereplő férfi beszélők beszédproduktumaira 45 esetben volt jellemző az előbbiek szerint értelmezett objektivitás, s csak 23 beszédproduktumban dominált a szubjektivitás, azaz 23 olyan beszédproduktum volt, ahol a beszélő nem generalizált kijelentéseket és állításokat közölt, hanem véleményalkotásának szubjektív voltát hangsúlyozta. Mindössze egy férfi beszélőtől származó beszédproduktumot találtam, ahol a szubjektív és az objektív megnyilatkozások száma megközelítőleg azonos arányú volt, tehát egyik stratégia sem volt dominánsnak mondható.

A női beszélők részéről e vizsgálatban a szubjektív igazságtartalmak közlése dominált, mégpedig igen erőteljesen, hiszen a 69 női beszélőtől származó beszédproduktumból 51 esetben volt a szubjektivitás domináns stratégia. A szubjektivitás fogalma alatt jelen vizsgálatban tehát azt értettem, hogy a beszélő kijelentéseit, állításait nem generalizálja, hanem pontosan azoknak szubjektív voltát hangsúlyozza, azaz a beszélő kijelentései, asszociátumainak validitása saját szubjektumára vonatkozik. A beszélő szubjektív véleményalkotását formailag is hangsúlyozza. A képi impulzusok tematikáját figyelembe véve ismét érdekes kép bontakozik ki. A férfi beszélők a férfiasnak minősíthető témakör esetén nyújtották a legnagyobb számú szubjektív nyelvi megnyilatkozást, s a nőiesnek minősített témakörben nyelvi megnyilatkozásaik inkább objektívnek mondhatóak. A női beszélők esetében nem figyelhető meg ilyen irányú specifikáció.

5.7. A beszédproduktumok zártsága ill. nyitottsága

Az asszociatív nyelvi viselkedésre vonatkozó utolsó vizsgálati szempontom a beszédproduktumok explicit megnyitására ill. lezárására irányult. A beszédproduktumot expliciten megnyitottnak minősítettem, ha a beszélő beszédé-

nek első mondategységében azt verbalizálja, amit a képen lát. A beszédproduktumot expliciten lezártnak minősítettem, ha a beszélő verbalizálta a beszédesemény végpontját. Az utóbbi jelenség a következőkhöz hasonló metanyelvi megnyilvánulásokban érhető tetten: *„kész"*, *„ennyi"*, *„erről ennyit"*, *„erről ezt tudtam mondani"*. A férfi beszélők esetében dominánsan van jelen a beszédproduktum explicit megnyitása, míg az explicit lezárás nem jellemző átlagosan és domináns mértékben. A vizsgált 69 beszédproduktumból ehhez a típushoz sorolható 31 beszédproduktum.

Érdekes jelenség, hogy a férfi beszélők a legáltalánosabban a nőies témakör kifejtésekor törekedtek arra, hogy a beszédproduktum explicit módon megnyitott és explicit módon lezárt legyen. A legkevésbé mutatkozott meg ez a motiváció a férfias témakör kifejtésekor. A vizsgált női beszédproduktumra a következők jellemzőek: a férfi beszélőkhöz képest valamennyivel többször fordult elő, hogy a beszédproduktum explicit módon nincs megnyitva, de explicit módon van lezárva; a férfi beszélőkhöz képest valamennyivel kevesebbszer fordult elő, hogy a beszédproduktum explicit módon megnyitott és explicit módon lezárt. Érdemes megjegyezni, hogy a vizsgálatban részt vevő női beszélők a nemileg semleges témakör (építészet, művészet) kifejtésekor törekedtek a legnyilvánvalóbban az explicitségre, s a legkevésbé a nőies témakörben. Azonos számú (5–5) férfi és női beszélőt találtam, akik egyik témakör kifejtésekor sem törekedtek az explicitségre, a beszédproduktumra éppen az explicitség hiánya volt a jellemző.

5.8. Egyéb megfigyelések: A hallgató szignalizálása a beszédproduktumban és a képi elicitáció nonverbalitása

A női beszélők egy része (megközelítőleg egyharmada) a monologikus beszédfolyam esetén is partnerorientált. A női beszélők közül nyolcan a felvételt készítő személyt a feladatban meghatározott monologikus beszédforma ellenére is aktív beszédpartnernek tekintették, amit nyelvileg úgy szignalizáltak, hogy a monológ szövegfolyamon belül a beszédeseményen jelenlevő személyhez kérdéseket intéztek, vagy egyéb módon próbáltak vele interakcióba lépni. A nyolc női beszélő által kezdeményezett kommunikáció célja az volt, hogy megerősítést kapjanak arra vonatkozólag, helyesen járnak-e el a feladatmegoldás során, megfelelnek-e az elvárásoknak. A férfi beszélők egyetlen esetben sem tanúsítottak hasonló nyelvi viselkedést.

A beszédeseményre nonverbális szempontból – megfigyelésem szerint – a következő nemi differencia jellemző: a női beszélők nonverbális magatartása partnerorientált, hiszen többségükben a beszédesemény ideje alatt szemkontaktust kerestek a felvételt készítő személlyel, testtartásukkal a felvételt készítő személy felé fordultak. A női beszélőkre tehát jobban jellemző, hogy monológjuk előadása közben elfordulnak a képtől, nem tartják kézben azt, hanem az első pár gondolat közlése után leteszik az asztalra az egyes képeket, s a továbbiakban nonverbálisan azt szignalizálják, hogy a felvételt készítő személyhez beszélnek. A férfi beszélők tipikusabb nonverbális megnyilvánulása az, hogy a beszédesemény idején a kép felé fordulnak, azt szemlélik

és testtartásukkal is egyértelműen a kép felé fordulnak, jobbára el is fordulnak a felvételt készítő személytől. Mindezek alapján a férfi beszélőkre inkább a képhez való beszélés jellemző, míg a női beszélőkre a képtől való elfordulás, a hallgatóhoz beszélés a jellemző.

Összefoglalás

A beszélők önálló beszédproduktumait vizsgálatomban formai és tartalmi szempontok szerint elemeztem, különös tekintettel az asszociatív struktúrák szerveződésére és a beszédproduktumok domináns asszociációs stratégiáira. Az összehasonlító elemzés céljából vizsgálatomban dichotomikusan szembeállítottam egymással a férfi és a női beszélők átlagos eredményeit. Az elemzés alapján a dolgozatban megfogalmazott két fő kérdést az alábbiakban válaszolom meg.

A beszélő neme és asszociatív nyelvi viselkedése között összefüggés mutatható ki, mivel vizsgálati adataim alapján a férfi és női asszociatív struktúrák és stratégiák nyelvi megjelenítődési formáját tekintve a beszélő nemétől függő preferenciák figyelhetők meg. Jól látható különbségek mutathatók ki a témakifejtés asszociációs hálóját, a témavezetés vonalát, az asszociátumok tartalmát és struktúráját, szubjektivitási fokát illetően. A férfi beszélők általában ikonikusan közelítették meg a kapott feladatot, azaz asszociatív struktúráik és stratégiáik azt szolgálták, hogy a képen látott vizualizálható tartalmakat megjelenítsék, a látottakat verbálisan reprezentálják. Ebből következően objektív tartalmakat reprezentáltak objektív formai jegyek kíséretében. A női beszélők asszociatív struktúrái és stratégiái mások voltak. A női beszélők általában véve a kapott feladatot szimbolikusan közelítették meg, azaz asszociatív struktúráik és stratégiáik azt szolgálták, hogy nem vizualizálható tartalmakat szubjektív módon közöljenek. A nem látott információk, emlékezeti és eseményasszociációk, verbalizált emóciók és attitűdök központi jelentőséggel bíró beszédproduktum-szervező erővé váltak a női beszélők esetében.

Második kérdésem az volt, hogy a vizuális impulzusként alkalmazott képi montázsok nemi specifikációja összefüggést mutat-e a beszélő nemével. Ez a feltételezésem csak részben igazolódott be, hiszen az elemzés tárgyát képező szempontok nem mindegyikére jellemző összefüggésről van szó. A képi elicitálás nemileg meghatározott tematikája erősen korrelál például a beszélő nemével a szótalálási pontosság és a lexikai precizitás szintjén. Kevésbé erős összefüggés látszik a domináns asszociációs stratégia és a beszédesemény alapjául szolgáló képi tartalmak között, hiszen a vizsgálatban részt vevő személyek nagyobb részére nézve igaz az, hogy a kép tematikájától függetlenül mindhárom elicitálás esetében azonos stratégiát követtek. Továbbá: a beszédproduktum explicit megnyitása és lezárása egyáltalán nem mutatott összefüggést a képi elicitálás tematikájával. Megállapítható tehát, hogy a beszélő társadalmi neme erősebben korrelál az asszociatív nyelvi viselkedéssel, mint az azt indukáló nemileg specifikusnak tekinthető vizuális impulzusokkal.

Jelen írásomban nem tértem ki a hangszalagra rögzített beszédproduktumok szupraszegmentális és paralingvisztikai jellemzőire (mint például kitöltött és kitöltetlen szünettartás, hezitálás, intonáció, a beszédprodukció közbeni sóhajtás, nevetés és egyéb hangprodukció), de jelzem, hogy a felsoroltak szintén a kutatás tárgyát képezik, mivel éppúgy lehetnek nemileg specifikus nyelvi markerek, mint a beszédproduktum formai és asszociatív különbségei. Sőt feltételezhető, hogy a beszédproduktum nemileg specifikus szupraszegmentális és paralingvisztikai markerei összefüggenek más egyéb, a beszédproduktumra jellemző nemileg specifikus markerrel, mint például a beszédproduktumok asszociációs struktúráival és asszociációs stratégiáival.

Végezetül felhívom az olvasó figyelmét, hogy az itt közölt eredményeket egy átfogóbb kutatás első részeredményeinek tekintem. Az eredmények érvényességi tartománya csak az általam vizsgált férfi és női beszélők alkotta csoportra terjed ki, de úgy vélem, hogy a vizsgálat eddigi eredményei elég tanulságosak ahhoz, hogy a vizsgálatban részt vevő személyek és ezáltal a vizsgált beszédproduktumok számát növelve a kutatás folytatódjék.

Jegyzetek

[1] A beszédmód kifejezés a beszéd verbális sajátosságaira helyezi a hangsúlyt, különös tekintettel az egyénre jellemző individuális beszédmód és stílus jellemzésére. A nyelvi viselkedés és a nyelvi magatartás terminus komplexebben utal a nyelvi megnyilatkozások verbális és nonverbális összetevőire.

[2] A nemi identitás annak fokát mutatja, mennyire tartja valaki önmagát egy adott társadalmi nemhez tartozónak. A nemi igazodás azokat az attitűdöket és viselkedési formákat foglalja magába, amelyeket a társadalom sztereotipikusan elfogadottnak tart a társadalmi nemek szempontjából. (Atkinson és mások 2001 alapján).

[3] A marker olyan nyelvi változó, amely társadalmi rétegződést és egyben stílusrétegződést is mutat. A marker a változók kialakulásának közbülső fokát képviseli, mivel indikátorból alakul ki és megvan rá a lehetőség, hogy sztereotípiává váljon. Az indikátor olyan nyelvi változónak a megnevezése, amely társadalmi rétegződést mutat, de stílusrétegződést nem. Az indikátorok a változók kialakulásának folyamatában markerekké válhatnak. A sztereotípia olyan marker tehát, amely mind társadalmi rétegződést, mind stílusrétegződést mutat (Trudgill 1997 alapján). A sztereotipikus és sematikus képzeteken alapuló „férfias" és „nőies" beszédmód hordozza azokat a nyelvi markereket, amelyek alapján például „férfiasnak" vagy „nőiesnek" minősíthetjük a beszélő beszédmódját. Az indikátorok ebben a kontextusban azokat a pszichés, társadalmi és szociális attitűdöket testesítik meg, amelyek a nyelvhasználatban, a nyelvi viselkedésen keresztül is tetten érhetővé teszik a beszélő társadalmi nemét.

[4] A tendenciaszerű különbségeket, melyek tipikusak a férfi vagy a női beszélőkre nézve, Kiss (1995) nempreferenciás különbségeknek is nevezi.

[5] Legalábbis erre a megállapításra jutott amerikai középosztálybeli nők és férfiak nyelvhasználatának megfigyelése alapján Lakoff 1997.

[6] Az idézett példák jelen dolgozatban szövegfolyamszerűek, tekintettel arra, hogy az eredmények jelen bemutatásakor a hangfelvételen rögzített beszédproduktumok

tartalmi, asszociatív jegyeire koncentrálok. Terjedelmi okokból eltekintettem tehát az egyes beszédproduktumok szünetintervallumainak megadásától, de a hangprodukcióval kísért hezitálások az ugyanazon beszélőtől idézett hosszabb szövegrészlet esetén jelölésre kerültek. Az egyes jelenségek szemléltetésére kiválasztott példák több beszélőtől származnak, a beszélők adatai azonban csak a hosszabban idézett szövegrészletek után vannak pontosan megadva.

[7] A közölt átírások esetében a „." kitöltetlen szünetet és annak hosszát jelzi szimbolikus formában, a („.") szünetegységet jelöl, a jelölés többszöri egymás után szerepeltetése a kitöltetlen szünet hosszát egységekre bontva, szimbolikusan szemlélteti. Az idézett beszédproduktum előtt és után szereplő „(...)" jel azt jelzi, hogy nem a teljes beszédproduktumot idézem, hanem terjedelmi okokból annak csak egy részét. A beszédproduktum előtt és után szereplő „..." jel azt jelzi, hogy a beszédproduktum hosszabb szünettel kezdődött vagy végződött, azaz hiányzik az explicit lezárás, vagy a megkezdett mondategység befejezetlen maradt.

Irodalom

Atkinson, R. L. et al. 2001. *Pszichológia.* Budapest: Osiris. 92–98.

Bandura, A. 1986. *Social Foundations of Thought and Action: A Social Cognitive Theory.* Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Bem, S. L. 1981. Gender schema theory: A cognitive account of sex typing. *Psychological Review.* 88. szám, 354–364.

Bilden, H. 1991. Geschlechtsspezifische Sozialisation. In: Hurrelmann, K. & Ulich, G. (eds.) *Neues Handbuch der Sozialisationsforschung.* Mannheim – Basel: Balzt. 279–301.

Bucholtz, M. 2001. „Minek legyek normális?" Nyelvi és identitásgyakorlatok különc lányok közösségében. *Replika.* 45–46. szám. 191–211. Fordította: Reményi Andrea Ágnes.

Condry, J., Condry, S. 1976. Sex differences: A study in the eye of the beholder. *Child Development.* 47. szám, 812–819.

Goffman, E. 2001. Das Arrangement der Geschlechter. In: Goffman, E. 2001. *Interaktion und Geschlecht.* Frankfurt – N.York: Campus. 105–158. (= The arrangement between the sexes, 1977, Theory and Society, 301–331.)

Gósy Mária 1999. *Pszicholingvisztika.* Budapest: Corvina. 144–147.

Gottburgsen, A. 2000. *Stereotype Muster des sprachlichen doing gender.* Wiesbaden: Westdeutscher Verlag.

Günthner, S. 1992. Ist Kommunikation zwischen Frauen und Männern interkulturelle Kommunikation? *Linguistische Berichte.* 138. szám. 123–143.

Günthner, S. 2001. Die kommunikative Konstruktion der Geschlechterdifferenz: sprach- und kulturvergleichende Perspektiven. *Muttersprache.* 111. szám, 205–219.

Huszár Ágnes 1991. A nyelvben megélt nőiség. *Tekintet.* 2. szám, 109–114.

Huszár Ágnes 2001. Női beszéd. In: Andor József et al. (eds.) *Színes eszmék nem alszanak...*

Szépe György 70. születésnapjára. Pécs: Lingua Franca Csoport. 577–585.

Kegyesné Szekeres Erika 2002. Férfiak és nők: Mentális lexikon és fogalmi tipizálás. In: Fóris Ágota et al. (eds.) 2002. *A XI. Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásainak válogatott gyűjteménye.* Pécs: Lingua Franca Csoport. 233–241.

Kimura, D. 2000. *Sex and Cognition.* Cambridge: MIT Press.

Kimura, D. 1992. Weibliches und männliches Gehirn. *Spektrum der Wissenschaft.* 11. 104–117. (= Sex Differences in the brain, 1992, Sci Am. 257, 118–125.)

Kiss Jenő 1995. *Társadalom és nyelvhasználat.* Budapest: Tankönyvkiadó. 100–111.

Kohlberg, L. 1966. A cognitive-developmental analysis of children's sexrole concepts and attitudes. In: Maccoby, E. E. (eds.) *The Development of Sex Differences.* Stanford, CA.: Stanford University Press. 82–173.

Kotthoff, H. 2002. Was heisst eigentlich doing gender? Zu Interaktion und Geschlecht. *Wiener Slawistischer Almanach.* 55. szám, 7–39.

Lakoff, R. T. 1997. Wie Frauen zum Schweigen gebracht werden. In: Trömel-Plötz, S. (ed.) *Frauengespräche – Sprache der Verständigung.* Frankfurt am Main: Fischer. (= megnyitóbeszéd, 1992, in: Hall, K. et al. (eds.) Locating power: Proceedings of the Second Berkeley Women and Language Conference, 5–13.)

Linke, A. et al. 1996. *Studienbuch Linguistik.* Tübingen: Niemeyer. 318–323.

Maccoby, E. E., Jacklin, C. N. 1974. *The Psychology of Sex Differences.* Stanford, CA.: Standford University Press.

Maltz, D. M., Borker, R. A. 1991. Missverständnisse zwischen Frauen und Männern - kulturell betrachtet. In: Günthner, S., Kotthof, H. (eds.) *Von fremden Stimmen.* Frankfurt: Fischer. 52–74. (= A cultural approach to male-female miscommunication, 1982, in: Gumperz, J. J. (ed.) Language and social indentity, 196–216.)

Mulac, A. 1999. Perceptions of women and men based on their linguistic behavior: The gender-linked-language effect. In: Pesero, U., Braun, F. (eds.) *Wahrnehmung und Herstellung von Geschlecht.* Opladen: Westdeutscher Verlag. 88–104.

Palermo, D. S., Jenkins, J. J. 1965. Sex differences in word association. *Journal of Psychology.* 72. szám, 77–84.

Reményi Andrea Ágnes 2001. Nyelv és társadalmi nem. *Replika.* 45–46. szám, 153–163.

Samel, I. 2001. *Einführung in die feministische Sprachwissenschaft.* Berlin: Schmidt.

Sipos Lászlóné 1998. Verbális asszociációk azonosságának és eltérésének vizsgálata. In: Gósy Mária (szerk.) *Beszédkutatás '98. Beszéd, spontán beszéd, beszédkommunikáció.* Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. 105–122.

Tannen, D. 1991. *Du kannst mich einfach nicht verstehen. Warum Männer und Frauen aneinander vorbeireden?* Hamburg: Kabel. (= You just don't unterstand. Women and Men in Conversation, 1990)

Tannen, D. 1997. *Andere Worte, andere Welten. Kommunikation zwischen Frauen und Männern.* München: Goldmann. (= Gender and Discourse, 1996)

Tannen, D. 2001. *Miért értjük félre egymást? Kapcsolataink a beszélgetési stíluson állnak vagy buknak.* Budapest: Tinta. (= That's not what I meant! How conversational style makes or breaks your relations with others, 1992) Fordította: Reményi Andrea Ágnes.

Trudgill, P. 1997. *Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába.* Szeged: JGYTF Kiadó. Fordította: Sándor Klára.

Woodworth, R.S., Schlossberg, H. 1986. *Kísérleti pszichológia I.* Budapest: Akadémia Kiadó. 66–98.

Zimmermann, D. H., West, C. 1975. Sex Roles, Interruptions and Silences in Conversation. In: Thorne, B., Henley, N. M. (eds.) *Language and Sex. Difference and Dominance.* Rowley/Mass: Newbury House. 105–129.

SIMIGNÉ FENYŐ SAROLTA

BEVEZETÉS AZ ALKALMAZOTT NYELVÉSZETI TERMINOLÓGIÁBA

Feladatok
alkalmazott nyelvészet szakos hallgatók számára

Miskolc: Start Rehabilitációs Vállalat
Sátoraljaújhelyi Nyomda
ISBN 963 430 029 4

Megvásárolható vagy megrendelhető:

Takács Zoltánné
ME BTK Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék
Miskolc-Egyetemváros 3515
Tel: 06 46 565 000, 06 46 565 111/17-66.
E-mail: nyebeata@silver.uni-miskolc.hu

Tudósportré Révai Miklósról (1750–1807)

Konczosné Szombathelyi Márta

Révai születésének 250. évfordulóján (2000-ben) tudományos emlékülés volt Győrött az ő nevét viselő gimnáziumban. Kívánatos lenne azonban, hogy nyelvművelő munkássága, tudománypolitikai tervei, tankönyvírói, művelődéspolitikát szolgáló törekvései, könyvkiadói tervezete s mindezek korszerűsége ismertebbé váljék a szaktudomány művelőinek körén túl is. A korai felvilágosodás irodalomszervezője, anyanyelvünk első nagy tudósa Révai Miklós. Ő volt a megalapítója a magyar történeti nyelvészetnek, a nyelv diakronikus vizsgálati módszerének. A helyesírásnak általa rögzített szóelemző elvei mindmáig a magyar helyesírás egyik alapját alkotják. Az időmértékes verselést meghonosító klasszikus triász tagja. Toldy Ferenc nevezetes irodalmi arcképei sorában úgy emlegeti Révai Miklóst, mint „hatalmas eszközlőt és izgatót, s örökké élő és ható szellemet... mint nyelvtudományunk valódi megalkotóját"; sőt az 1780-as éveket Révai évtizednek nevezi (Z. Szabó in: Révai 1988: 65). Toldy Ferenc szóhasználatában az „eszközlő és izgató" fogalmak a nyugtalanságot árasztó, működési helyét és körét kereső író legjellemzőbb meghatározói. Hiszen nem csupán folytonos elégedetlenséget árasztó személyiségét jelzik, hanem azt is, ahogy a meglevővel szembeni kifogásaira orvoslást mutató terveket készít, miközben önerejét – szellemit és anyagit is – kész mindenkor feláldozni.

Tényleges működése három évtized: 1777-től – nyilvános fellépésétől – 1807-ig – haláláig – tart. Ez az időszak a magyar történelemnek és művelődéstörténetnek, az irodalmi életnek és a tudományos törekvéseknek egyik legmozgalmasabb szakasza: a nemzeti haladás jegyében kifejlődött magyar felvilágosodás kora volt. Révai ez idő alatt a magyar élet minden lehetséges területét meghatározó módon igyekezett befolyásolni. Az iskola, a nyelvtudomány, az irodalomtörténet, a költészet – a személyes líra és a népköltészet – és a tudományos élet megteremtéséért buzgólkodók köreit törekedett tettekre serkenteni. Minden jó ügyet felkarolt, legtöbbször ő kezdeményezett.

Igen jellemző Péczeli Józsefhez, a Komáromi Tudós Társaság megteremtőjéhez idézett levelének következő néhány sora: „Kik az országban itt is, amott is kisebb társaságokba öszve szövetkezvén úgyis fáradunk már elég sok akadályokkal küszködvén a haza javában, álljunk öszve egy nagyobb társaságba... meglásd inkább boldogulhatunk" (Z. Szabó in: Révai 1988: 65).

Révai Miklós legnagyobb érdeme, hogy „Bessenyeiék nyomdokain haladt, s utat készített Kazinczy Ferenc számára", ahogy Éder Zoltán nevezetes tanulmányában összegezte szerteágazó munkásságát. Révai éppen a rá-

ébredésektől és felismerésektől vált jelentős személyiséggé saját korában: a Herder-féle népiesség eszméjét ő ismerte fel elsőnek, és döbbentett rá sokakat, hogy a népköltészet az anyanyelv igazi kincsesbányája, ezért szorgalmazta ezek összegyűjtését; a népi értékek s nyelvünk régi értékei ismeretéből sarjadt ki nyelvtudósi tevékenysége, a nyelv történeti tanulmányozása. Szenvedélyes hirdetője és apostola volt az anyanyelvnek: „A magyar nemzet ha elveszti saját nyelvét, maga is egészen elvész: s a magyar nem lészen már magyar" – írta.

Révai Miklós (1769-ig Révai Mátyás, a szerzetben kapta a Miklós nevet) 1750. február 24-én született a Torontál megyei Nagyszentmiklóson (ugyanebben a kis faluban bukkantak rá az aranykincsekre, és ugyanitt született Bartók Béla is). A gimnáziumot Szegeden, a piaristáknál végezte, s 1769-ben belépett a piarista rendbe – nem hivatásból, a kötöttségeket is nehezen tűrte (hamarosan szembe is került rendjével), hanem a tudomány és műveltség iránti szeretetből. Nagykárolyban bölcseletet tanult, Nyitrán teológiát, Bécsben rajzot és építészetet (itt ismerkedett meg a testőrírók törekvéseivel is). Dolgozott grammatika tanárként, nevelőként, tankönyvíróként, újságíróként, rajztanárként, irodalomszervezőként, költőként, kiadóként, a tudományos akadémia tervezőjeként, nyelvtudósként. Rájnis József oldalán bekapcsolódott az ún. prozódiai harcba. Az 1781-ben induló irodalmi vita lényege az volt, hogy mi módon lehet a görög-római időmértékes verselést a magyar nyelvre alkalmazni. A vita a nyelvújítás közvetlen előzményének tekinthető, hiszen itt vetődtek fel először az egységes irodalmi nyelv kérdései. A vitát Rájnis József indította meg, amikor megtámadta – versgyűjteményének utószavában – Baróti Szabó Dávidot. Baróti Szabó a válaszban megtámadta Révait is, kétségbe vonva nyelvérzékét, ízlését, szakértelmét. Révai az 1787-ben megjelent *Elegyes versek* toldalékában „visszasértette" Barótit. Mivel Rájnis rendkívül élesen és durván vitatkozott, Batsányi János kéri Rájnist, hagyjon fel a személyeskedéssel, majd figyelmeztette verseinek néhány hibájára. Erre egy minden eddiginél kegyetlenebb vitairattal akart felelni Rájnis, de időközben Batsányit elfogták, s Rájnist elhallgattatta a részvét. A tollharc ezzel lezárult (Mezei 1965).

A klasszikus triász – Baróti, Rájnis, Révai – szenvedélyes vitáiban lényegében az egységes irodalmi nyelv szükségessége vált nyilvánvalóvá. A klasszszikus versforma meghonosításának vágya elsősorban erős hazafias érzületükből táplálkozott, mert a magyar nyelv hajlékonyságát, erejét akarták igazolni. Az éles vitában az alaptörvényeket illetően mindhárman megegyeztek (mi a rövid és mi a hosszú szótag). A vita kútfeje a nyelvjárások eltérése volt: ki-ki a saját dialektusa szerint ragaszkodott a kiejtéshez. Baróti Szabó a székely nyelvjárásra hivatkozott (ő maga is székely lévén), Rájnis Kőszegen született, s az itteni nyelvjárást tartotta csalhatatlannak. A formálódó egységes nyelv nem akart engedni a dialektusoknak, s azok sem egymásnak. A prozódia egyes részletkérdéseiben a vitát az utánuk következő nagy költők: Berzsenyi, majd Vörösmarty költészete döntötte el.

1778-ban jelent meg Révai első verseskötete *Magyar alagyák* (=elégiák) címmel, (majd 1787-ben az *Elegyes versek* című). Ő használta elsőként –

első kötetének előszavában – az édes anyanyelvünk jelzős szerkezetet. Tankönyveinek sorát 1777-ben az ABC-könyvecske nyitotta meg, ezt követte 1779-ben a helyesírási, valamint a szépírási tankönyv, majd 1780-ban a *Várasi épitésnek eleji* és végül *A mezei gazdaságnak folytatásárúl* című. Révai e vállalkozásának jelentősége az úttörő jellegben van: csaknem teljesen előzmények nélkül írta meg magyarul e tankönyveket. 1779-ben megjelent *A magyar nyelv tanításának két részei. Az igaz kimondás és az igaz írás.* Révai már itt is a szóelemző elvet képviselte.

> Tehát nem igasság, ravasság, egésség, imátság, hanem inkább igazság, ravaszság, egészség, imádság.... A j betű helyett ne tettessék sem gy, sem ly, sem ty.... Azért nem **gy**ön, gyere; sem pedig gond**gy**a, kard**gy**a, a**nny**a, bo**tty**a; azután**n** nemis utá**ll**ya, ad**gy**a, fe**nny**ük, mulatat**tty**uk: hanem inkább **j**ön, **j**ere; azután**n** pedig gondja, kardja, anyja, botja; s végtére útálja, adja, fenjük, mulatatjuk, s'a't. (Éder 1972: 105–106)

Révai tehát már ekkor jottista, s ellene van az ipszilonista írásmódnak, amely egyik fő ütközőpontja lesz majd a Verseghyvel való vitának. De a c betűt tz-nek, a cs-t ts-nek írja; bevezeti a zs-t az addig használt mellékjeles z' ill. s' helyett; helyteleníti a személynevek végén az y-t (Éder 1972). Saját nevében is i-re változtatta az y-t. Korai helyesírási tankönyvében nemcsak későbbi helyesírási elveinek alapját rakta le, hanem nyelvtani koncepciója is megjelent már. Több, máig is használatos nyelvtani-nyelvészeti műszót is ez időben alkotott: nyelvtudós, zárjel, helyesírás, könyvtár.

Révai Bécsbe vágyott, s 1781 januárjában Bécsbe indult nevelőnek. Itt azonban rendjéből szökött, kóbor szerzetesnek tekintették. A piaristák és a jezsuiták között volt ebben az időben megosztva a közvélekedés: Révai gyűlölt volt mindkét részről: itt, mert piarista volt; ott, mert piarista lenni megszűnt. Veszedelmes helyzet!

A bécsi kulturális lehetőségek kialakításában legfőképp Denis támogatta őt egyrészt a tájékozódásban, másrészt általa került kapcsolatba Cornides Dániel történésszel, Paintner Mihállyal (aki művelődéstörténettel foglalkozott és értékes könyvtárral rendelkezett). Alig egy év elteltével belefogott első vállalkozásába: felhívást tett közzé régi és népi énekek gyűjtésére, és ezzel nálunk is meghonosította a Herder-féle népiesség eszméjét. A közzétételben szerepet játszott Rát Mátyás is, aki lapjában közzétette Révai nevezetes felhívását. Révai külön hangsúlyozta a profán énekek gyűjtését, ezek közül is külön kiemelve a szerelmesekét. A szerelmes verseknek ez a méltánylása (köztük az addig üldözött virágénekeké) igen jelentős. A szerelmi költészetet majd Kisfaludy Sándor és Csokonai juttatják polgárjogukhoz, de felszabadításuk folyamatát e felhívással Révai indította el, aki az 1787-ben megjelent *Elegyes versek* közt elsőként mert ilyeneket meg is jelentetni.

Figyelme a továbbiakban a régiségeknek egyre szélesebb körére terjedt ki, s mindenekelőtt a *Halotti Beszéd* vizsgálatába fogott bele, s 1783-ban megírta róla első magyarázatát. Meggyőződése szerint addig nem ismer-

hető meg a régi nyelvállapot, míg a régi helyesírási törvényszerűségek nincsenek megállapítva.

Minden fellelhető magyar verset meg akart jelentetni *Költeményes Gyűjtemény*ében. Túlméretezett terve elsősorban az anyagi fedezet hiánya miatt hiúsult meg. De hogy milyen lett volna e sorozat, arról Faludi Ferenc verseinek kiadása ad ízelítőt, amelyben a Faludiról szóló tanulmányon kívül, pásztorverseivel kapcsolatban terjedelmes értekezést is beiktatott a pásztorköltészetről *(Pásztorköltészetről való versengés)* (Kovács Sándor Iván in: Kiss 2000).

Rát Mátyás után 1783 decemberében vette át a Pozsonyban megjelenő *Magyar Hírmondó* című újság írását, hogy a magyar nyelvművelő társaság ügyét általa előmozdíthassa. Jellemző Révai felvilágosultságára, hogy újságjából kizárta a vallási témákat; foglalkozott a városban élő nők erkölcsi helyzetével; népszerűsítette a természettudományokat; harcolt a babonák ellen (pl.: a villámlásról). Új volt az is, hogy Révai népszerű, érdekes, színes stílusban írta cikkeit. Működését az egyházi körök rosszallóan fogadták, s rendfőnöke ráparancsolt, hogy menjen vissza klastromába. Ekkor Révai II. Józseftől meghallgatást kérve szóban kérte, s írásban is átadta a Magyar Nyelvmívelő Társaság (vagyis a Tudományos Akadémia) megalapítását célzó kérelmét. A király kitérő választ adott, majd néhány nap múlva elrendelte, hogy menjen a nyitrai kolostorba. Ám Révait keményebb fából faragták: menekülésszerűen elhagyta Bécset, s Pozsonyban holmiját összeszedve Győrbe költözött. A városban működő Streibig-nyomda alkalmasnak tűnt, hogy kiadói terveit megvalósítsa. 1784-től 1796-ig szinte folytonosan Győrben élt. Itt adta ki a *Magyar Költeményes Gyűjtemény* első köteteit (*Faludi Ferentz költeményes maradványi*), magyar és latin nyelvű verseskötetét, irodalmi lapot szeretett volna indítani a szintén Győrben élő Rájnis Józseffel és Rát Mátyással, s ekkor vett részt – Rájnis oldalán – a már említett prozódiai harcban. Végre szerény, de biztos jövedelmű álláshoz jutott, amikor a helyi rajziskola tanárává nevezték ki. Rajzot, mértant, építészetet, földrajzot, géptant tanított. Ragaszkodott a magyar tanítási nyelvhez; az általa készített szakrajzokon magyar elnevezéseket használt, olykor új szavakat alkotva.

II. József halála után ismét lehetőség látszott a Tudományos Akadémia megalapítására, ezért bécsi újságíróbarátai segítségével megjelentette Bessenyei György „Jámbor szándék" című röpiratát. Második akadémia-terve (*Planum...*) és tagjaira tett javaslatai (*Candidati...*) nyomtatásban is megjelentek, ám ezúttal sem sikerült a terv megvalósítása. Amikor azonban az 1825-ös országgyűlés nyomán a kérdés ismét napirendre került, Vay Ábrahám Révai terve alapján dolgozta ki a tudós társaság működési elveit. Révai a magyar nyelv fejlesztését jelölte meg a társaság fő feladatául, s Széchenyi is olyan intézet fölállítására ajánlotta fel jövedelmét, „amely a magyar nyelvet kifejti". S ami az akadémia szervezeti felépítését illeti, a Révai által javasolt osztályrendszer máig érvényben van.

1794 elején teljesült régi vágya: megkapta Rómából a felmentést a szerzetesi élet alól, és mint világi papot a győri püspök felvette egyházmegyéjébe. Nehezítette életét harca a győri tanáccsal. 1795-ben Révai bepanaszolta a

vele egy házban lakó városgazdát, mert részegeskedésével zavarta az iskolai tanítást. Ám a városatyák elérkezettnek látták az időt, hogy Révaitól megszabaduljanak: azzal vádolták meg, hogy gyanús erkölcsű szolgálót tart alkalmazásában. A felháborodott Révai vizsgálatot kért maga ellen, s amikor ez nem következett be, nem kezdte meg a tanítást, majd 1796 tavaszán végleg elhagyta Győrt (Győri életrajzi lexikon 1999). A következő négy évben gimnáziumi tanárként dolgozott Esztergomban és Komáromban. A sok nélkülözéstől és túlhajszolt munkától oly súlyosan megbetegedett, hogy nyugdíjazását kérte. Néhány nyári hónapot töltött barátja, Paintner Mihály házában, s kicsit összeszedte magát. Hálálkodó versében így írta le betegségét:

„Sok tanulásba merülve csak ülni meg ülni örökké,
Mára ez életmód sok fene bajt okozott.
Most aranyér lett fő bajom, ámde tetézve tumorral,
Már régóta gyötör s bánt e pokolbeli kín.
Ekkor jön reumám, mely szertebarangol a testben,
Folyton fáj a fejem, s lüktet a két szemem is.
Mindkettő vörösen duzzadt és égve nyilallik,
Zsibbad a nyakszirtem, arcszínem is halovány.
Még az alkarom is reumától sajog, alig bírom
Tartani, s használni semmire sem tudom azt."
(Federmayer 2002)

Amikor kicsit összeszedte magát testileg-lelkileg, Pozsonyban és Sopronban élt két évig. Sopronban lakást bérelt, és kosztos diákokat fogadott. 1800 végén nyugdíjazták, de a nyugdíj kifizetését húzták-halasztották, úgyhogy a legnagyobb ínséggel küszködött, s ekkor írta meg latinul legrégibb szövegemlékünk, a *Halotti Beszéd* tudományos igényű vizsgálatát az *Antiquitates...* című alapvető munkájában (Antiquitates II. és III. kötete: Magyar irodalmi régiségek). Elsők közt alkalmazta a nyelvtörténeti módszert, és megalapítója lett a történeti nyelvtudománynak. Ennek eredményeként nevezte ki 1802-ben a király a pesti egyetem magyar nyelvi tanszékére tanárnak. Öt, lankadatlan munkával töltött év alatt írta meg latinul nyelvünk első, európai hírű tudományos nyelvtanát: *Elaboratior Grammatica Hungarica* címen (Bővebb magyar nyelvtan), ez szintén 1803-ban jelent meg.

Verseghy Ferenc 1805-ben megjelent két munkájában alapjaiban támadta meg Révai rendszerét: Verseghy tagadta a régiség normatív szerepét, és az egykorú élő nyelvre támaszkodott; hirdette a nyelvnek fejlődő, a társadalommal együtt változó jellegét, míg Révai a történeti elvet tette kizárólagossá; Verseghy hibája pedig az volt, hogy nem vette észre a történeti módszerben a hasznosíthatót.

A nyelv mibenlétének e két különböző felfogásából származtak az egyéb ütközőpontok is kettejük között. Révai szigorúan megkövetelte az ikes igék szabályos ragozását (kijelentő, felszólító és feltételes módban is); a régiség bűvöletében nem tudta tudomásul venni, hogy az ikes igék elvesztették eredeti visszaható jellegüket, s hogy a nyelv ki szokta magából vetni a funkció

nélkül maradt elemeket. Verseghy ezzel szemben az ikes ragozást a közszokástól való eltérésnek, sőt olyan hibának tekintette, amelyet a nyelvből el kell távolítani. Az alábbi táblázat példát hoz a kettejük közti szemléleti különbségre (Éder 1972: 270).

	Felszólító			**Feltételes**		
	E/1	E/2	E/3	E/1	E/2	E/3
Révai	fürödj**em**	fürödj**él**	fürödj**ék**	fürödné**m**	fürödnél	fürödné**k**
Verseghy	fürödje**k**	fürödj**x**	fürödj**ön**	fürödné**k**	fürödnél	fürödn**e**

Az ikes ragozást Révai követői ugyan a nyelvtanokban diadalra juttatták, de „romlását" megakadályozni nem voltak képesek, s legfeljebb az igényes nyelvhasználatban tudták fenntartani. A mai nyelvművelő számára az a tanulság kínálkozik, hogy legfeljebb a grammatikák tudják megőrizni a nyelv funkcióját vesztett elemeit.

Ami a helyesírás terén való vitájukat illeti, abban a köztük levő ellentét főképp a j-re vonatkozó felfogásuk különbözőségére korlátozódott. Révai a vitában mindvégig személyeskedett, s nemcsak Verseghy tudományos felkészültségét, hanem emberi és hazafiúi becsületességét is kétségbe vonta. Révai követői – köztük főként Kazinczy és Vörösmarty – a jottista írásmódot juttatták diadalra, s ennek megfelelően írunk ma is. A többi vitatott részletkérdésben is többnyire Révai elvei jutottak diadalra, noha ezekben voltak túlzások és tévedések is. Például azt követelte, hogy az etimologikus helyesíráshoz alkalmazkodjék a kiejtés; a birtokon is jelöljük a birtokos többségét; illetve a számnevek után többes számot tartott helyesnek. Pl.:

Révai:	Verseghy:
magyarok királyok	magyarok királya
száz katonák	száz katona

Élete utolsó éveiben fogott hozzá a három kötetre tervezett *A magyar deákságról* című művéhez. Az I. kötetben (*A magyar deáki történet*) irodalomtörténetet akart adni (a magyar nyelv történetét – ez el is készült, s a szorosan vett irodalomtörténetet – ebből már csak a középkort tárgyaló fejezetet sikerült kidolgoznia). Ez az első kísérlet a középkori magyar irodalom magyar nyelven való rendszerezésére. A II. és III. kötet *A magyar szép toll* címet viseli (benne a toll stílust jelent). A II. kötetben – amelyet be is fejezett – a szép stílus tulajdonságaival foglalkozik. A III. kötetben – amely töredékes – a magyar irodalmi nyelvben kialakult írásbeli műfajok történetének felvázolására tett kísérletet. *A magyar szép toll* című műve magyar nyelven az első összefüggő stilisztikai mű.

Az 1805–1806-os országgyűlés után a magyar hivatali kifejezések első jelentős gyűjteménye, Pest vármegye tiszti szótárának munkálataiban is jelentős részt vállalt.

Révai tehát elsősorban nyelvész volt, legjelentősebbek nyelvészeti munkái, életműve nyelvtudományi rendszere. Összefoglaló nyelvtani munkájában (*Elaboratior Grammatica Hungarica*) – megelőzve a történeti nyelvtan legnagyobb művelőit: Schlegelt és J. Grimmet – a nyelv történetének tanulságai szerint magyarázta az élőbeszéd grammatikáját. Fölhasználta – szintén az elsők között – a rokon nyelvek tanulságait, s elsők között művelte az összehasonlító nyelvtudományt (noha Révai a magyar–héber nyelvrokonságot vallotta). Fölhívta a figyelmet a népnyelv tanulmányozásának fontosságára stb. Ismeretszomja és szorgalma nem ismert határt.

„Lelkem lángot kapott az ő lelkétől" – írta róla Kazinczy Ferenc 1808-ban. „Révai pályája teli tövisekkel. A csupán csak tanult és tanító embernek ugyan ritkán kedvező a sorsa, de alig szenvedte valaki hazájában azokat, miket Révai szenvedett" – írta róla az utódok egyike. A volt rajziskola épületén Horváth Adorján készítette emléktábla, dombormű őrzi emlékét, a róla elnevezett gimnáziumban Cziráki Lajos Révait ábrázoló mellszobra és emléktábla látható. A Magyar Tudományos Akadémia Székházában található szobrát Izsó Miklós alkotta. Győr pedig – születésének 250. évfordulóján – Révai Miklósról elnevezett emlékérmet alapított. E valóban „lánglelkű" tudós sokirányú munkássága oly széles spektrumú tudást igényelt, mint manapság az interdiszciplináris alkalmazott nyelvtudomány művelőié.

Irodalom

Éder Z. 1972. *Révai Miklós.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

Federmayer I. 2002. Megyei emlékek Révai Miklósról. *Kisalföld* 2002. február 20–23.

Győri életrajzi lexikon. 1999. Győr: Győr Városi Könyvtár 296–297.

Kiss J. (szerk.) 2000. *Révai Miklós – jubileum.* Budapest: A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai, 215. szám.

Mezei M. 1965. *A magyar irodalom története* III. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Révai M. 1988. *A nyelvről és a nyelvművelésről.* (utószó: Z. Szabó László) Győr: Kazinczy Ferenc Gimnázium.

Cs. Jónás Erzsébet

Kontrasztív szövegszemantikai vizsgálatok Csehov-drámák magyar fordításai

(Nyíregyháza, Bessenyei György Könyvkiadó, 2001. 306 pp.)

Simigné Fenyő Sarolta

Cs. Jónás Erzsébet a Nyíregyházi Főiskola Orosz Nyelv és Irodalom Tanszékének vezetője, egyetemi tanár, a magyarországi russzisztika kiemelkedő képviselője. Magas szintű irodalmi, általános és alkalmazott nyelvészeti tevékenységét eddig megjelent könyvei, tanulmányai, nemzetközi és hazai konferenciákon elhangzott előadásai fémjelzik (17 könyv, 220 tanulmány és 150 előadás). A *Kontrasztív szövegszemantikai vizsgálatok* című könyv nemcsak azért számít mérföldkőnek a szerző tudományos életében, mert ebben egy több évtizedes és többdimenziós Csehov-kutatás szintézisét valósítja meg és nyújtja át az olvasónak, hanem azért is, mert 2003 nyarán a Magyar Tudományos Akadémia Doktori Tanácsa ezen mű alapján ítélte oda Cs. Jónás Erzsébetnek az akadémiai doktori fokozatot. A könyv, amely az 1995-ben megjelent *A magyar Csehov* című kötet folytatása és annak elmélyített változata, a Nyíregyházi Bessenyei György Könyvkiadó gondozásában jelent meg 2001-ben, 306 oldal terjedelemben.

Cs. Jónás Erzsébet érdeklődését már egyetemi tanulmányai során felkeltette a századforduló egyik legismertebb orosz próza- és drámaírójának, Anton Pavlovics Csehovnak a munkássága. Erről tanúskodott TDK dolgozatának és diplomamunkájának témaválasztása is. 1973-ban szerzett magyar–orosz szakos tanári diplomát a Debreceni, akkor még Kossuth Lajos Tudományegyetemen. Nemcsak nyelvész, hanem irodalmár is, ennek következménye, hogy az irodalom iránti szeretet, a Csehovval párhuzamosan tevékenykedő magyar írók és költők munkásságának elemzése, Csehovval való összevetése az egész könyvet áthatja. A szerző kontrasztív alapon vizsgálja a színművek szemantikai tartalmát, és ehhez a fordítástudomány, a szövegtan, a szemantika, a pragmatika és a stilisztika eszközeit veszi igénybe, miközben az elemzést kontrasztív kulturológiai háttérbe helyezi.

A könyvet a fordítástudomány, ezen belül is a műfordításelemzés szempontjából értékeljük, kiemelve azokat a szempontokat, amelyek a fordítói szemléletet formálják, illetve a fordítói magatartást meghatározzák és a befogadói magatartást elemzik. Ki kell emelnünk azt a megállapítást, amely szerint a műfordítás az interkulturális kommunikáció egyik írott szövegformája, „amely koronként új meg új tartalmat ad a klasszikus műveknek, s a határokat lebontva kölcsönösen gazdagítja a kultúrákat, a befogadót pedig a másság értékére vezeti rá" (Cs. Jónás 2001: 9). A szerző felhívja a figyelmet arra is, hogy napjainkra a befogadói magatartás megváltozott, és ennek következtében a fordításelmélet célkitűzéseit is meg kell változtatni, hiszen új kérésekre kell választ adni, amelyek a következők: Hogyan teljesíti a szöveg

pragmatikai feladatát a multimediális információ felgyorsulása korában? Hogyan lép párbeszédre a szöveg a befogadó olvasóval? Normatív szempontból pedig a következő kérdéseket teszi fel: Hogyan teljesítse a fordítás a saját pragmatikai feladatát, kiszolgálva a különböző aktuális befogadói igényeket, s hogyan őrizze meg a fordító az eredeti és a célnyelvi szöveg között az ekvivalencia szintjeit annak érdekében, hogy adekvát fordítás jöjjön létre?

A könyv három nagy fejezetre tagolódik. Az első fejezet az elméleti keretet szolgáltatja, amely a szövegközpontú nyelvvizsgálatokkal, a fordítás folyamatával, az ekvivalencia értelmezésével, a kontrasztív szemantika és fordításstilisztika kérdéseivel foglalkozik. Kiemeli, hogy a fordítói döntésekben mindig rendkívül foltos szerepe van a komplex kulturológiai háttérnek, amely „közös előismeretként" jelenik meg, és a szövegépítési stratégiákat döntően irányítja. Közismert tény, hogy a fordítástudomány történetében voltak olyan korszakok, amikor a kutatók az eredeti szöveg írója és a fordító közötti viszonyt vizsgálták, és a jó fordítás kritériumának az eredet szöveghez és az eredeti szerzőhöz való hűséget tartották. Napjainkban ez a szemlélet is megváltozott, s mint ahogy azt Cs. Jónás Erzsébet is hangsúlyozza, a fordítási folyamatnak három résztvevője van, a szerző, a fordító és az olvasó, és ennek következménye, hogy a fordítónak a célnyelvi olvasó normarendszerét is figyelembe kell vennie. A fordító az olvasóról alkotott befogadói kép alapján, a közlés és a hatás céljának megfelelően rendezi a nyelvi készletet, a szöveg és a mondat szintjét, a stilisztikai elemeket.

Akik nem foglalkoznak az orosz kultúrával, feltételezhetően ebben a könyvben találkoznak először egy új fogalommal, amelyet az orosz kulturális szemantika képviselői *logoepisztémá*nak neveznek. A logoepisztéma nem más, mint „a nyelvi formát öltött kulturális emlékezet", amelyet a beszélők tudatukba beépítenek és kreatívan használnak. A Csehov-színművek magyar fordításaiba a következő módon épülnek be az orosz és a magyar nyelvű kultúrára vonatkozó jelentéselemek: „A fordító és az olvasó a befogadás során az orosz és a magyar nemzeti kultúra hagyatékából magába szívja mindazt, ami a kollektív emlékezetből egymásra rétegződően beépült tanulmányai, olvasmányai, szellemi élményei alapján a saját ismereteibe Csehovról és a kor magyar képviselőiről, valamint az adott témáról, korról, élethelyzetről, s ezek mentén hoz létre és értelmez minden újabb szövegvariációt" (Cs. Jónás 2001: 25–269). A logoepisztémák megsokszorozzák a szövegben rejlő jelentéseket.

Ugyanez a fejezet szól még a Csehov-drámák magyar fordításaiban fellelhető kulturális és szemantikai mezőkről, a nyitott műnek nevezett irodalmi alkotásokról, Csehovnak az orosz és a magyar kultúrában betöltött szerepéről és a magyarországi Csehov-fordítókról. Megtudja az olvasó, hogy az első jelentős fordítónemzedékhez a 20-as és a 30-as évek kiemelkedő, a *Nyugat* táborát képviselő prózaírói és költői, Kosztolányi és Tóth Árpád tartoztak. Kosztolányi is, Tóth Árpád is egyéni álláspontot képviselt a műfordítás jellegét és kritériumait illetően. Kosztolányi már középiskolásként kifejtette egyik magyar dolgozatában, hogy „sem a szó szerinti, sem a lényegben azonos fordítás nem fogadható el. Mind a bensőt, mind a külsőt vissza

kell adni. Tökéletes műfordítás nem lehetséges, az engedmény kikerülhetetlen, de törekedni kell a 'vers lelkének' tolmácsolására. Arra, hogy a fordítás eredetinek tessék. Nem a fordítóra vagyunk kíváncsiak. Túl a hitelességen azt is elvárja, hogy a műfordítás a nemzetiségek közötti válaszfalak lebontását is segítse" (i.m. 46).

Tóth Árpád azt hangsúlyozta, hogy a fordítások nem örök életűek, a nagy alkotásokat minden nemzedéknek újra kell fordítani, „a fordításnak olyannak kell lennie, mintha eredetileg is magyar ember magyar nyelven írta volna" (i.m. 64). Kosztolányi és Tóth Árpád műveit a *Nyugat* szépségkultuszának megfelelő díszítő motívumok jellemezték, amelyek Csehov drámáinak magyar fordításában is megjelentek. Ezek a fordítók saját világértelmezésüket fedezték fel Csehov színműveiben, ezért a csehovi elemeket akaratlanul is magyar háttérbe helyezték. Kosztolányira például, aki 1922-ben német közvetítő nyelv alapján fordította le a *Három nővér*t, rendkívül nagy hatást gyakorolt egy-egy csehovi szereplő jelleme, valamint a szláv nyelv különleges melódiája. Ezért egyáltalán nem véletlen, hogy Csehov hatása később Kosztolányi nagy regényeiben is tetten érhető.

A Csehov-fordítók következő nemzedéke az 50-es években jelenik meg, amikor az íróktól a tárgyilagosságot és a közérthetőséget várták el. A közérthetőség kritériuma pedig a nyelvi sztenderd leegyszerűsített változata volt. Ezzel magyarázható, hogy az 50-es években készült Háy és Makai féle Csehov fordítások nem a szerzői szándék kifejezését, hanem inkább a kor normáinak való megfelelést tűzték ki célul. A 70-es években újabb Csehov-fordítások láttak napvilágot, amelyek közül Elbert János és Spiró György stílusa érdemel figyelmet. Spiró, aki a fordításelmélet és a színpad törvényeinek is kiváló ismerője, arra törekedett, hogy a fordítás az eredetivel azonos hatást váltson ki a magyar közönség körében. Fordításában a mai magyar társalgási nyelv stílusjegyei jelennek meg. Ez a stílus mind a magyar, mind az orosz irodalomban jelenleg is elfogadott.

Bár a könyv második, *A Csehov-dramaturgia a fordítói gondolkodás tükrében* című fejezetében dominál az empirikus jelleg, hiszen itt találkozunk az eredeti és a különböző magyar fordítások szemantikai, pragmatikai és stilisztikai elemzésével, ez a fejezet is fordításelméleti keretben jelenik meg. A fordításra vonatkozóan azt emeli ki, ami az általános elméletből a művészi szövegek, azokon belül is a Csehov-színművek fordítására vonatkozik. A fejezet a művészi szöveg és a fordítás viszonyának bemutatásával kezdődik. A szerző azt hangsúlyozza, hogy a művészi strukturáltságnak köszönhetően az ilyen szöveg mindig információtöbbletet tartalmaz, és a fordítónak ezt a többletet is újra kell teremtenie a fordítás során, hiszen ha ezt elmulasztja, az információtöbblet elvész. Ezért nem elegendő, ha a művészi szöveget csupán a nyelvi jelek szintjén vizsgáljuk, de ha mégis ezt tesszük, akkor figyelmen kívül hagyjuk azokat a mélyebb jelentéseket, amelyek a művészi struktúra tartalmát adják. „Ez a művészi szövegre jellemző többletinformáció az oka, hogy a másodlagos jelrendszer denotátuma nem mindig azonos az elsődleges rendszer denotátumával. Ezekkel a szemantikai problémákkal találja szemben magát a fordító is, amikor egy adott nyelven megírt alkotást egy

másik élő nyelven akar tolmácsolni. A fordítás folyamata ... többszörös átkódolás eredménye, ahol azonban a nyelvi jel tartalma nem önmagában, hanem rendszerhez tartozásában fejthető meg" (i.m. 84).

A művészi szöveg tehát mindig több értelmezési lehetőséget kínál. A fordítás kezdeti fázisában a fordító az olvasó szerepét tölti be, s mint a mű első olvasója, először azt kell, hogy megfejtse, milyen kódot használt az író. Az író és az olvasó használhatja ugyanazt a közös jelrendszert, de az is előfordulhat, hogy más kódrendszert használnak. Ilyenkor az olvasó/fordító saját művészi nyelvén tolmácsolja az eredetit. De az is lehetséges, hogy új kódot kell alkotnia. Mivel a fordítási eltérések nem lexikai vagy szintaktikai problémákból, hanem eltérő értelmezésekből adódnak, ezek a lehetőségek rendkívül fontos szerepet játszanak a fordítói döntésekben.

A szerző a csehovi drámakompozíció elemeinek felsorakoztatása után arra is felhívja a figyelmet, hogy mindazoknak, akik Csehov-művek fordítására vállalkoznak, az általános fordítói ismereteken kívül kimondottan Csehovra vonatkozó ismeretekkel is rendelkezniük kell. Ismerniük kell többek között az ábrázolt valóság megváltoztathatatlanságán alapuló csehovi modellálási elvet, tudniuk kell kiválasztani a sajátosan csehovi jelentéseket, és meg kell találniuk ezek célnyelvi megfelelőit. Fel kell fedezniük továbbá a művészi szöveg egyedi jegyeit. Mindezekhez Komisszarovnak a fordítás folyamatára és az ekvivalencia szintjeire vonatkozó elméletét hívja segítségül. Komisszarov az egyik nyelvből a másikba való átlépésnek öt szintjét különbözteti meg: a közlemény céljának, a szituáció leírásának, a közlési módnak, a nyelvi megformálásnak és a nyelvi jeleknek a szintjét. Cs. Jónás Erzsébet kiemeli, hogy a fordítás helyessége az első két szint ekvivalenciájától függ. Ugyanakkor hangsúlyozza, hogy elemzéséhez Komisszarov rendszere csak sémát szolgáltat, amelytől a csehovi szöveg öntörvényei következtében eltér. „A szituáció szintje funkcióját tekintve módosul a drámák során, nyelvi jelentősége, mely a szereplők viszonyát ... tükrözné, eltörpül, s felváltja helyét fontossági sorrendben az egyéni megformálás, s a nyelvi jelek konnotatív jelentésének széles skálája" (i.m. 90). Ezért ebben a fejezetben a színművek fordításának elemzésekor a szerző csak az *Ivanov*ban járja végig a Komisszarov-féle szinteket. Az ezt követő darabok, a *Sirály*, a *Ványa bácsi*, a *Három nővér* és a *Cseresznyéskert* elemzésekor csak a műfordítói magatartás megítélése szempontjából releváns szintekre koncentrál.

A könyv harmadik nagy szerkezeti egysége a Csehov-drámák nyelvi megformáltságát mutatja be. Az *Ivanov* című színműtől, a valóságos drámai dialógustól elindulva vezeti végig az olvasót a dialógus fejlődésének különböző, Csehov világára jellemző fázisain. Míg az *Ivanov*ban a dialógusok a szereplők valóságos kapcsolatait tükrözték, a későbbi színművekben a dialógus szinte elvész, mivel azok szereplői egyre kevésbé képesek kapcsolatteremtésre, ennek következtében dialógus létrehozására is. Ezért az *Ivanov*ot követő Csehov-drámákban a szereplők dialógusait fokozatosan felváltják az író gondolatait kifejező, gyakran szállóigévé vált dialógusok, az egymással ellentétes stílusú szövegrészeket összekötő, a belső beszélgetést tartalmazó

semleges témájú, az előtörténetet mesélő, illetve a „víz alatti áramlást" kiváltó dialógusok.

A fordító mindig befogadó olvasóként viselkedik, az eredetit mint annak egyik lehetséges olvasatát értelmezi, és ezen olvasat és viszonyítás alapján hozza létre a célnyelvi változatot. A szerző kiemeli, hogy a *Három nővér* Kosztolányi-féle fordítását például azért érezzük hitelesnek, mert ő megtalálta azokat a megfelelő, a Csehov-hősökre is jellemző nyelvi kifejező eszközöket, amelyek a szereplők értékrendjét tükrözik. Ez az értékrend teremti meg a drámák szövegében a szubjektív modalitást, amelynek a következő fajtái mutathatók ki: a Grice által megfogalmazott társalgási maximák érvényesülése, az indirekt beszédaktusok dominanciája, a megszólítások familiáris jellege, az akaratnyilvánítás hiánya, az ellipszis pszicholingvisztikai szerepe és a metanyelvi eszközök. Elbert János viszont nem az eredeti mű társalgási stílusának színtelenségét adta vissza fordításában, hanem komédiázó harsánysággal szándékozott a darabnak népszerűséget szerezni. Ezzel viszont Csehov stílusát hamisította meg. Probléma adódott a nyelvi egyénítésből is. A fordítók ugyanis hajlamosak arra, hogy egy-egy hőst vagy csak jónak, vagy csak rossznak ítéljenek meg, és szókincsüket is ennek megfelelően alakítják. Ennek ellenére Cs. Jónás Erzsébet célja nem az volt, hogy megmondja, hogyan kellett volna fordítani. Elemzése nem a preszkriptív, hanem a deszkriptív fordításelmélet tárgykörébe tartozik, éppen ezért az elemzésekkel és egybevetésekkel mindössze azt kívánta kiemelni, hogy a különböző megközelítések miként gazdagították Csehovról és koráról alkotott nézeteinket. Aki elolvassa a könyvet, számos ismerettel lesz gazdagabb: egyrészt alaposan megismeri magát az írót, másrészt az irodalomtudomány, a fordítástudomány, a nyelvészet és a kulturológia tárgykörébe tartozó, interdiszciplináris ismereteket szerez.

Miután a könyvet elolvastuk, azt gondolnánk, hogy ez a rendkívül sokféle kutatási területet feldolgozó mű a három évtizedes főiskolai oktatói munka és az azt megelőző egyetemi tanulmányokat is magában foglaló sikeres életpálya összegzése, de mégsem. Mire ez a recenzió megjelenik, az olvasó már kezébe vehet egy újabb kötetet, amelyet Cs. Jónás Erzsébet kommunikáció szakos hallgatók számára írt *Ismerkedjünk a szemiotikával!* címmel. Ezért állításunkat úgy kellene módosítani, hogy a *Kontrasztív szövegszemantikai vizsgálatok* című mű, amelyet a szerző az irodalmár érzékenységével és a nyelvész pontosságával állított össze, Csehovval kapcsolatos munkásságának méltó kiteljesedése.

Zsuzsanna Iványi -András Kertész (Hrsg.)

Gesprächsforschung (Tendenzen und Perspektiven)

(Frankfurt am Main: Peter Lang Europäischer Verlag der Wissenschaften, 2001. 257 pp.)

Sajgál Mónika

Innerhalb der Gesprächsforschung, die langsam auch im ungarischen akademischen Lehr- und Forschungsbetrieb immer größeren Stellenwert einnimmt, ist in den letzten Jahren eine verstärkte Hinwendung zu theoretischen und methodologischen Fragestellungen und Problemen zu beobachten. Von dieser Tendenz zeugen auch die Beiträge des hier zu besprechenden Sammelbandes, der in der Reihe Metalinguistica des Peter Lang Verlags im Jahre 2001 erschien. In der Reihe, die in der germanistischen Linguistik vor allem als ein Forum für wissenschaftstheoretische Abhandlungen gilt, werden diesmal Aufsätze von bekannten Vertretern der deutschen Gesprächsforschung vereinigt mit dem Ziel, „eine Momentaufnahme über die gegenwärtige deutschsprachige Gesprächsforschung zu machen" (9). Die Herausgeber konnten bei der Zusammenstellung der Beiträge natürlich nicht die gesamte Breite der Forschungslage berücksichtigen (was in Kenntnis der ganzen Farbenvielfalt der Gesprächsforschung sowieso ein unmögliches Unterfangen gewesen wäre), vielmehr wollten sie neue Tendenzen und forschungsleitende Perspektiven der Gesprächsforschung bekannt machen. Somit wurden die 11 Beiträge nicht thematisch, sondern alphabetisch nach dem Verfassernamen angeordnet. Immerhin erhält aber der Interessierte in der Einleitung einige thematische Anhaltspunkte über die relevantesten Ordnungsprinzipien der gegenwärtigen Forschungslage, und es wird zusammengefasst, wie sich diese Anhaltspunkte in den einzelnen Beiträgen nachweisen lassen. Im Folgenden werden die Aufsätze kurz charakterisiert:

Ulrich Dausendschön-Gay gibt in seinem Beitrag *(Rituale und Höflichkeit)* einen umfassenden Überblick über die Gegenstandsbestimmung von Ritual und Höflichkeit in Studien der Interaktionssoziologie, der linguistischen Pragmatik und der ethnomethodologischen Konversationsanalyse. Dabei geht er von dem, in der Literatur durchaus als Standard geltenden Ritualkonzept von Goffman aus und ist bestrebt, die generelle Tragfähigkeit dieses Modells für die Erklärung unseres alltagsweltlichen Begriffs von Höflichkeit darzulegen. Im ersten Teil der Abhandlung werden die Goffmanschen Beschreibungskategorien sozialer Wertesysteme (Territorium und Image) sowie sein Konzept zu Ritual und Höflichkeit dargestellt. Im Weiteren werden verschiedene Forschungsansätze – eine pragmatische und eine integrative Perspektive – beleuchtet, die sich in verschiedener Weise mit dem Goffmanschen Modell auseinandergesetzt haben. Während in der

pragmalinguistischen Tradition (im universellen Höflichkeitsmodell von Brown und Levinson 1978) manche besonders plausible Aspekte übernommen und weiterentwickelt werden, ist in neueren, konversationsanalytisch fundierten Arbeiten eine fruchtbare Auseinandersetzung mit Goffman zu beobachten. Von den kritischen Einwänden gegen Goffman und die pragmalinguistische Tradition ist nach Dausendschön-Gay der Aspekt besonders hervorzuheben, dass die Untersuchungen von Ritualen nicht lokal, sondern in größeren interaktiven Zusammenhängen erfolgen sollten. Anhand von deutsch-französischen Gesprächsbeispielen versucht er zu veranschaulichen, dass die Untersuchung der Interaktion zwingend zur Erweiterung des Untersuchungsgegenstandes auf den Bereich der nonverbalen Komponenten führt. Er schlägt vor, als Kategorie der Rituale von 'Gestalten' zu sprechen, die unter Einsatz von situativ relevanten Systemen geformt werden, zu denen Sprache, artikulatorische Motorik und nonverbale Kommunikation gehören. Obwohl die vorliegende Abhandlung die Konzepte Ritual und Höflichkeit bezüglich der erwähnten Theorien auf eine sehr interessante Weise problematisiert, mag die Beschreibung des eigenen Standpunktes für den Leser nicht aussagekräftig genug sein, als dass es ihn überzeugen könnte.

Im weitaus umfangreichsten Beitrag des Bandes *(Gesprächsanalyse als explikative Konstruktion - Ein Plädoyer für eine reflexive ethnomethodologische Konversationsanalyse)* diskutiert **Arnulf Deppermann** ein aktuelles Problem ethnomethodologischen Forschens. Nach Meinung des Autors ist eine deutliche Diskrepanz zwischen der Zielsetzung und dem Charakter ethnomethodologischen Forschens zu beobachten: Während die Ethnomethodologie die Methoden wissenschaftlicher Realitätskonstruktion untersucht, bleibt der konstruierende Charakter ethnomethodologischen Forschens völlig ausgeklammert. Deppermann wirft der bisherigen konversationsanalytischen Forschung vor, die Ethnomethodologie verfüge über keine Interpretationstheorie, sondern „suggeriert, dass allein aus dem Beobachten von Aktivitäten und aus einem prozessual-strukturalen Analysemodus Explikationen zu gewinnen seien" (56). Im Beitrag setzt er sich zum Ziel einerseits die Assymmetrie von Gegenstands- und Selbstverständnis darzustellen, andererseits Möglichkeiten einer konstruktivistischen Neubestimmung der ethnomethodologischen Konversationsanalyse zu entfalten. Diese Zielsetzungen erfolgen in drei Schritten: Im ersten Teil des Aufsatzes werden Überlegungen über die Identitätskonstitution (über die Prozesse der Symbolisierung personaler Identität) in einem Schlichtungsgespräch entwickelt. Am Beispiel wird gezeigt, dass Identitätskonstitutionen sehr unterschiedlich und teilweise einander widersprechend interpretiert werden können. Nach Meinung des Autors lassen sich diese Probleme erklären, indem wir anerkennen, dass die einzelnen Interpretationen mit unterschiedlichen Hintergrundannahmen – über Sachverhalte, Interaktions- und Interpretationsregeln, über Wissen, Fähigkeiten und Biographie der Interaktionsteilnehmer, über das Kommunikationsereignis und über den Interaktionstyp – operieren. Bei der Interpretation der Äußerungen der Kommunikations-

teilnehmer muss der Gesprächsanalytiker verstehenskonstitutive Annahmen, sogenannte interpretationskonstitutive Hintergrund-annahmen konstruieren. Auch wenn wesentliche Prinzipien ethnomethodologischer Forschung zu bewahren sind, müssen laut Deppermann die Methodik gesprächsanalytischen Arbeitens und die Aufgabe des Gesprächsanalytikers wissenschaftstheoretisch neu gerahmt werden. Gesprächsanalytisches Arbeiten erfolgt nämlich in einem „Quasi-Dialog" (52) zwischen Interpret und Gespräch: Der Interpret stellt Fragen und trägt Vorannahmen an das Gespräch heran, die aber infolge der Auseinandersetzung mit dem Text revidiert, präzisiert oder modifiziert werden können. Der Analytiker muss seine Interpretationen als rhetorische Argumentationen konstruieren. Im zweiten Teil der Arbeit werden wesentliche Grundannahmen der ethnomethodologischen Konversationsanalyse kurz zusammengefasst und – in vier Problembereiche (in einen methodologischen, methodischen, gegenstandstheoretischen und forschungsgeschichtlichen) unterteilt – kritisch unter die Lupe genommen. Schließlich wird ein „konstruktivistisches Gegenstandsverständnis" (44), eine eigentliche Interpretationstheorie der ethnomethodologischen Konversationsanalyse skizziert, indem der Verfasser Alternativen erwähnt, die angewendet werden können, wenn sich die Ethnomethodologen bei der Analyse wie Akteure in der von ihnen untersuchten Welt als Wirklichkeitskonstrukteure verstehen. Nach Deppermann hat der Ethnomethodologe die Aufgabe, einen interpretativen Kontext zu konstruieren, „welcher zeigt, wieso Gesprächsereignisse in der behaupteten Weise verstanden werden können, mit welchen Zwischenschritten dieses Verständnis zu erreichen ist, und wieso dieses Verständnis relevant sein soll" (60). Der Beitrag beinhaltet noch zahlreiche, interessante Vorschläge zur epistemologischen Neurahmung ethnomethodologischer Forschung, darüber hinaus gibt er einen umfassenden Überblick über gegenwärtige Tendenzen, die diese Neurahmung nötig machen. Die erwähnten Innovationen des Beitrages werden auf die Arbeit praktizierender Gesprächsanalytiker bestimmt sehr inspirierend wirken.

Der dritte Beitrag *(Verfahren und Tendenzen der funktional-pragmatischen Diskursanalyse. Vom Speiserestaurant zum Cybercafé von* ***Wilhelm Grießhaber****)* gewährt Einblick in die Grundlagen der funktional-pragmatischen Diskursanalyse, vor allem in ihre Transkriptions- und Analyseverfahren. Zuerst wird das in diesem Forschungsansatz weit verbreitete Verfahren der halbinterpretativen Arbeitstranskription (HIAT von Ehlich und Rehbein) vorgestellt, anschließend werden Erweiterungen des Verfahrens präsentiert, die sich vor allem aus den neuen Möglichkeiten der computergestützten Transkription und Datenanalyse ergeben. Nach der Auflistung der Charakteristika werden an einem englischen Beispiel die Übersichtlichkeit und Nachvollziehbarkeit dieses Verfahrens veranschaulicht. Im Weiteren erörtert Grießhaber einige grundlegende Analyseverfahren, die an weiteren Beispielen illustriert werden. Die Stärke des Beitrages liegt besonders darin, dass hier im Gegensatz zu anderen Arbeiten der funktional-pragmatischen Diskursanalyse nicht nur die Resultate des analysierten Handlungsprozesses,

ondern auch die schrittweise kontrollierte Erarbeitung eines Handlungs-
nusters und der Zusammenhang zwischen der funktionalen Verwendung
prachlicher Mittel und dem Zweck des Handelns in einem Handlungs-
nuster am Beispiel der Terminabsprache in Einstellungsgesprächen prä-
entiert werden.

Liest man den Titel des Beitrages *(Grammatik im Gespräch. Das Beispiel Hervorhebung')* von **Heiko Hausendorf**, so drängt sich zunächst die Frage auf, welcher Weise der Titel zu interpretieren ist. Erfreulicherweise vird schon am Anfang der Ausführung klar gemacht, dass Grammatik im Gespräch zweierlei bedeutet: erstens das Auffinden und Beschreiben von grammatischen Phänomenen im Gespräch, zweitens, dass Grammatik zur Zeit viel besprochen und diskutiert wird und in diesem Sinne 'im Gepräch' ist. Der Autor untersucht insbesondere, inwieweit grammatische Fragestellungen und Beschreibungs-kategorien in die Forschung der geprochenen Sprache aufgenommen wurden bzw. werden können und welhe neuen Anregungen und Impulse die Gesprächsanalyse aus der Erforchung der grammatischen Regularitäten gesprochener Sprache erhalten iat. Einen Ausgangspunkt zu den eigenen Untersuchungen im Bereich des Phänomens ' Hervorhebung' bildet die aus früheren Forschungen gewonnee Erkenntnis, dass nicht nur die gesprochene Sprache, sondern sämtliche n die Interaktion eingebundenen Kommunikationsmedien zur Relevaneinstufung kommunikativer Aufgaben und somit auch zur Hervorhebung beitragen. Eine der medialen Ressourcen ist die Grammatik. Im Weiteren eigt er an zwei neueren gesprächsanalytischen Arbeiten, dass „syntaktische Strukturen eine systematisch genutzte Ressource für das interaktive Erforlernis der Gewichtung der kommunikativ bearbeiteten Aufgaben darstelen" (107). Abschließend wird das Phänomen der Hervorhebung durch igene Untersuchungen über die Zugehörigkeits-Darstellung in Ost-West Gesprächen aus einer interaktionssemantischen Perspektive behandelt. Es vird sehr detailliert und überzeugend belegt, dass und wie grammatische Erscheinungen der Horizont/Fokus -Korrelation, Ellipse, Herausstellung isw. genutzt werden können, um die kommunikations-semantische Aufgabe des Zuordnens (zu einer sozialen Kategorie) in den Vordergrund der nteraktion zu rücken. Im Beitrag wird durch zahlreiche Analysebeispiele largestellt, wie gesprächsanalytische Fragestellungen mit grammatischen Beschreibungsmitteln verknüpft werden können.

In ihrem Aufsatz geht **Zsuzsanna Iványi** *(Bemerkungen zur Möglichkeit von Warum – Fragen in der Gesprächsanalyse)* – entgegen der klassischen Auffassung über die Methodologie der Gesprächsanalyse – von der Annahne aus, dass die Erschließung der Gründe von Verbalisationsproblemen auch mit gesprächsanalytischen Mitteln möglich ist. Die Autorin setzt sich um Ziel, anhand eines Gesprächsabschnittes aus dem eigenen Korpus Verahren zur Bearbeitung von Formulierungsschwierigkeiten vor allem von Wortsuch-prozessen zu identifizieren, voneinander abzugrenzen und durch Beantwortung von Warum-Fragen ihre möglichen Gründe zu erforschen. Nach der Auswertung der empirischen Untersuchung, in einer logisch auf-

gebauten und gut nachvollziehbaren Analyse über den Problemindikator 'also' und einfache Wortsuchprozesse wird nachgewiesen, dass „die Verbalisationsprobleme teils auf sprachexterne Faktoren (z.B. auf verhaltensorganisatorische und auch psychische Probleme) teils auf sprachinterne – kognitive bzw. mentale – Störungen der Textherstellung (z.B. auf Lücken im lexikalischen Gedächtnis oder auf den erschwerten Zugang zu einer dort enkodierten Einheit) zurückzuführen sind" (128).

In der sechsten Studie *(Klatsch und Tratsch als lustvolles Gruppenerlebnis. Eine ethnographisch – linguistische Studie)* beabsichtigt **Inken Keim**, das Kommunikations-verhalten einer deutschen Freizeitgruppe von Frauen und Männern im Alter von 40-70 Jahren im Mannheimer Arbeitermilieu mit Mitteln der linguistischen Gesprächsanalyse und unter Einbezug ethnographischen Wissens zu analysieren und vorzustellen. Insbesondere wird eine exemplarische Analyse der gemeinsamen Zug-um-Zug Herstellung einer beliebten Kommunikationsform, des Klatschgesprächs dargestellt. Dabei wird es nicht nur mit Mitteln der linguistischen Gesprächsanalyse im Hinblick auf alle sprachlichen Ebenen – die prosodische, phonologische, semantische, syntaktische und pragmatische Ebene – untersucht sondern gleichzeitig werden auch Ergebnisse aus der anthropologischen und soziologischen Forschung sowie eine frühere soziologisch-gesprächsanalytische Untersuchung mit einbezogen. In der Analyse werden Verfahren und Mittel, die zur Thematisierung und Initiierung der Kommunikationsform Tratsch dienen, Organisationsformen zur Herstellung von Gemeinsamkeit bei Beurteilungen und Typisierungen und die zur Beurteilung und Typisierung verwendeten sprachlichen und ästhetischen Mittel identifiziert. Diese Fallstudie präsentiert nicht nur eine bemerkenswerte Einführung in gesprächsanalytisches Forschen sondern sie ist gleichzeitig auch eine ausgezeichnete Zusammenfassung des großangelegten Mannheimer Projektes über die Kommunikationsstile verschiedener sozialer Welten.

András Kertész stellt sich in seinem Beitrag *(Zur Interdisziplinarität der Wissenschaftsforschung: Wissenschaftstheorie, Konversationsanalyse und die kognitive Metapherntheorie)* die Aufgabe einen Brückenschlag zwischen Wissenschaftstheorie, Konversationsanalyse und kognitiver Metapherntheorie zu versuchen. Zwar scheint es auf den ersten Blick ein kühnes Unterfangen zu sein, dennoch gelingt es dem Autor, diese drei Bereiche zu integrieren, um uns zu einem besseren Verständnis von Wissenschaft zu verhelfen. Den Grund für den Vergleich scheinen auch manche gegenwärtige Entwicklungstendenzen zu rechtfertigen, die gezeigt haben, „dass es möglich ist, Ansätze verschiedenen Ursprungs oder sogar Ansätze, die zur Zeit ihres Entstehens als Gegenspieler galten, im Interesse der Lösung mancher wohldefinierter Probleme auf eine widerspruchsfreie Weise zu integrieren" (155). Im Aufsatz wird die Plausibilität der am Anfang formulierten Hypothese, die kognitive Metapherntheorie sei geeignet zur wissenschaftstheoretischen Untersuchung von wissenschaftlicher Erkenntnis, unter Einbezug der kognitiven Metapherntheorie von Lakoff/Johnson und unter Anwendung der Ergebnisse der von Liebert durchgeführten konversationsanalyti-

schen Untersuchungen über die Metaphernkonzepte der AIDS-Forschung nachgewiesen. Kertész kommt zu den folgenden Resultaten: „die kognitive Metapherntheorie lässt sich metawissenschaftlich erweitern und in einen wissenschaftstheoretischen Ansatz überführen" (166), was aber erst durch umfangreiche Korpora ermöglicht wird, die mit Mitteln der Konversationsanalyse ausgewertet werden. Die wissenschaftstheoretischen Implikationen konversationsanalytischer Untersuchungen hätten aber ohne Einbezug der kognitiven Metapherntheorie auch nicht interpretiert werden können. Nach dem Autor können die Konversationsanalyse, manche Bereiche der kognitiven Linguistik und die Wissenschaftstheorie zusammen wirken, um äußerst komplexe Probleme zu thematisieren.

Im Zentrum der Ausführungen von **Walther Kindt** *(Argumentationsanalyse, ein Stiefkind der Diskursforschung: Warum die Rekonstruktion von Argumentation zu den Standardaufgaben in Kommunikationsuntersuchungen gehören sollte)* steht die brisante Frage, warum sich bisher keine eigenständige gesprächsanalytische Argumentationsforschung herausentwickeln konnte und warum die Argumentationsanalyse ein konstitutiver Bestandteil von Diskursuntersuchungen sein sollte. Diese Frage sieht er durch die folgenden Begründungen gerechtfertigt: Erstens bieten sich in der Konversationsanalyse günstige Voraussetzungen zu weiteren Untersuchungen dadurch, dass umfangreiche Forschungen zu Kommunikationstypen (Beratungsgespräche und Schlichtungsgespräche) durchgeführt werden, in denen Argumentationen vorkommen. Zweitens gibt es in textlinguistischen Ansätzen viele Hinweise darauf, dass eine kleinschrittig sequenzielle auf sprachliche Details achtende, logisch differenzierte und vollständige Analyse erforderlich wäre, wenn man zuverlässige argumentationsanalytische Resultate erzielen möchte. Drittens hält er die Förderung von Argumentationskompetenz der Gesellschaftsmitglieder für durchaus wichtig. In Kenntnis all dieser Begründungen fordert er eine umfassende Argumentationsuntersuchung. Trotz der günstigen Voraussetzungen wurde nach seiner Meinung bislang die Frage vernachlässigt, welche Erkenntnismöglichkeiten Argumentationsanalysen für die Diskursforschung eröffnen könnten. Ein anderes Problem sieht er in Anlehnung an Deppermann darin, dass argumentationsrelevante Phänomene in der Gesprächsanalyse meistens ohne Bezug auf Argumentationstheorie behandelt werden. Am Beispiel einer literarischen Erzählung versucht er deutlich zu machen, welchen Nutzen eine argumentationstheoretisch fundierte Vorgehensweise hat und er verallgemeinert das Ergebnis auf alle Kommunikationstypen, in denen explizit Argumentationen vorkommen. Schließlich schlägt er auch die Analyse 'impliziter Argumentation' vor.

Sven F. Sager skizziert in einer ausführlichen und differenzierten Darstellung *(Zu einer Gesprächsethologie)* die charakteristischsten Züge der Gesprächsethologie. Darunter ist hier ein Ansatz zu verstehen, der die Erkenntnisse der Verhaltensforschung für die Gesprächslinguistik nutzbar machen möchte, indem die Frage gestellt wird, wie es dem Einzelnen gelingt, sich in einem Gespräch durch sein kommunikatives Verhalten zu

bewähren und seine Position im sozialen Feld zu finden und zu behaupten. Anhand eines Gesprächsausschnittes unter Obdachlosen versucht der Autor u.a. den folgenden Fragen nachzugehen: Wie wird eine kommunikative Anpassungsstrategie realisiert, die es den Beteiligten erlaubt, sich kommunikativ in der Situation zu bewähren und zu qualifizieren? Welche allgemeinen Verhaltensverfahren der Situationsbewältigung kommen zum Ausdruck?

Von den zahlreichen interessanten Gedanken des Beitrages, die hier natürlich nicht in aller Breite dargestellt werden können, soll hier auf zwei – in wissenschaftstheoretischer Hinsicht wichtige – Anmerkungen des Autors verwiesen werden. Erstens wird sehr einleuchtend gezeigt, wodurch sich die Gesprächsethologie von anderen gesprächsanalytischen Konzepten untercheidet und inwieweit es sich an die Diskursanalyse anknüpft. Zweitens wird am Ende der Studie durch weiterführende Fragestellungen angedeutet, inwiefern die Ergebnisse „vergleichender primatenethologischer Studien ein wichtiges und erhellendes Licht auf das grundlegende Bild vom Menschen werfen würden" (202). Somit ist der Beitrag nicht nur eine lesenswerte Einführung in die methodologische Denkweise der Gesprächsethologie, sondern es wird auch zum Weiterdenken über die im Bereich gegebenen Forschungsmöglichkeiten angeregt. Mit dem sehr ausführlichen Literaturverzeichnis bietet der Aufsatz für diejenigen, deren Interesse für das Thema erst jetzt geweckt wurde, ein Nachschlagewerk.

Die Studie von **Reinhold Schmitt** *(Die Tafel als Arbeitsinstrument und Statusrequisite)* verfolgt die Frage, was der Einsatz der Tafel in einer bestimmten Situation, in einer Arbeitsbesprechung über die Struktur der Meeting-Gruppe sagen kann, welche Bedeutung die strukturellen Gemeinsamkeiten der Tafeleinsätze für die Gruppenstruktur haben. Als Bezugspunkt für die theoretische Einbettung der Analyse gelten zwei Forschungsansätze: der Ansatz, der als 'studies of work' bekannt ist, und der alles einbezieht, was „sich im Vollzug von Arbeitstätigkeiten ereignet, also nicht nur die sprachliche Interaktion der Arbeitenden, sondern etwa auch den technischen Umgang mit Instrumenten" (224); und ein Aufsatz von Streeck, in dem die These vertreten wird, dass Interaktionsbeteiligte vorfindbare Objekte aufgreifen, um deren interaktionsstrukturierende Kraft auszunutzen und dass sich die eingesetzten physikalischen Objekte im Laufe der Interaktion zu Symbolen entwickeln können. Außerdem kommt auch der Konversationsanalyse eine große Bedeutung zu, indem die Tafeleinsätze des Gruppenchefs in seinen wesentlichen Merkmalen (z.B. auf ihre Platzierungen im Interaktionsverlauf und ihre Verbalisierungen hin) beschrieben werden. Mit seiner Methodenvielfalt und seinem interessanten Untersuchungsgegenstand findet sich in dem Beitrag viel Diskussionswürdiges, kritisch anzumerken ist dagegen, dass der Leser von der Schlussfolgerung, bei hierarchischen Organisationsstrukturen würden oft materielle Gegenstände eingesetzt, die durch eine bestimmte Form der Handhabung Symbolcharakter erhielten und so eine Karriere als Statusrequisiten machen könnten, wenig profitieren kann.

Die letzte Arbeit des Bandes *(Zur Methodologie der Handlungsstruktur-*

analyse von Gesprächen von ***Carmen Spiegel und Thomas Spranz-Fogasy)*** legt eine empirische Analyse zur Handlungskonstitution von Schlichtungsgesprächen dar. Die Autoren setzen sich mit der Frage auseinander, wie der Handlungscharakter von komplexen Gesprächsabschnitten und ganzen Gesprächen analytisch erfasst und beschrieben werden kann. Dabei stützen sie sich auf den handlungsschemaanalytischen Ansatz von Kallmeyer und Schütze, deren Konzept am Beispiel des Interaktionstyps 'Schlichtung' illustriert wird. Die Analyse erfolgt in drei Etappen: Zunächst werden allgemeine Angaben zu diesem Interaktionstyp gegeben, dann wird das Handlungsschema vorgestellt, daran anschließend die handlungsschematische Orientierung der Gesprächsteilnehmer und ihre flexible Handhabung des Schemas verdeutlicht. Die Ergebnisse haben gezeigt, dass die Aufgabe der Beteiligten in Schlichtungsgesprächen darin besteht, eine gütliche Einigung herzustellen. Bei der Bearbeitung dieser Aufgabe können zwei zentrale Aufgabenkomplexe – Ermittlung des Konfliktsachverhalts und Herstellung der Einigung – unterschieden werden. In diesem Zusammenhang werden 'Konflikt' und 'Streit' als Ausdruck unterschiedlich verlaufender Perspektiven der Parteien über Sachverhalte interpretiert. Es wird gezeigt, dass „das Konzept imstande ist, die interne Handlungslogik aufgabenbezogener Interaktionen herauszuarbeiten und ihre Typen prozessensitiv zu beschreiben" (14). Anhand der Auswertung der empirischen Daten sehen sich die Autoren veranlasst, anzunehmen, dass „Interaktanten auch für nicht-aufgabenorientierte Interaktionen wie z.B. Small Talk über vergleichbare Schemata verfügen" (255). Somit halten sie auch für solche Gesprächstypen eine strukturelle Schemabeschreibung für sinnvoll.

Zusammenfassend lässt sich sagen, dass mit diesem Band ein bedeutendes Forschungsergebnis für alle vorliegt, die sich für die gegenwärtigen Tendenzen der Gesprächsforschung interessieren. Insgesamt ist es ein gut lesbarer und sehr informativer Sammelband, der mit den originellen Fallstudien eine wahre Fundgrube für fortgeschrittene Gesprächsanalytiker ist. Da aber der Band auch die theoretischen Grundlagen breit und im Allgemeinen gut verständlich darlegt, ist es auch für Anfänger lesenswert. Das Buch kann jedem an Konversationsanalyse Interessierten empfohlen werden. Man wünscht ihm eine weite Verbreitung.

Fóris Ágota (szerk.)

Magyar–olasz műszaki-tudományos szótár

(Budapest-Pécs: Dialóg Campus Kiadó, 2002. XXIV+459 pp.)

Józsa Judit

A Dialóg Campus Kiadó gondozásában 2002-ben megjelent a régóta várt magyar–olasz és olasz–magyar műszaki-tudományos szótár első része, a magyar–olasz kötet. A mű létrehozásáról 1995-ben született kétoldalú megállapodás, megvalósításában a Pécsi Tudományegyetem és a Bolognai Alma Mater Studiorum működött közre, elkészítését több rangos intézmény és alapítvány támogatta. A szótárt Fóris Ágota szerkesztette, akinek tudományos munkája is ehhez a területhez kapcsolódik.

Olasz szótárt szerkeszteni Magyarországon nem minden kockázat nélküli vállalkozás. Elég, ha arra a – nemesnek cseppet sem nevezhető – hagyományra gondolunk, mely szerint olasz szótárainkat egy-egy olasz anyanyelvű, vagy Olaszországban huzamosabb időt eltöltő magyar anyanyelvű italianista rendre igen komoly elmarasztalásban részesítette (vö. Tagliavini, Pálinkás, Korach, Gheno recenziói). Így nem csoda, ha egyesek úgy gondolják – Csokonait parafrazálva – hogy „az is bolond, aki olasz szótárt szerkeszt Magyarországon". Nem kevés bátorság kell ahhoz, hogy valaki ilyen munkába fogjon: tehát a szerkesztő már pusztán emiatt is minden elismerést megérdemel.

Az új szótár a magyar–olasz lexikográfia történetében mindenképpen úttörő vállalkozás, mivel a két nyelv viszonylatában ilyen lélegzetű szakszótár még soha nem készült. Kisebb vállalkozásokra azért találunk példát, ilyen volt például a Pauleting által szerkesztett *Magyar–olasz jogi műszótár,* amely 1912-ben Fiumében jelent meg

A szaknyelvek szóanyaga eddig korlátozott mértékben a nagyszótárakban kapott helyet. A munkatársak névsorát tanulmányozva láthatjuk, hogy a szerkesztők mindig igyekeztek olyan munkatársakat alkalmazni, akik a kérdéses területnek jó ismerői voltak (mint Szőkefalvi-Nagy Béla akadémikus, aki a matematikai szókincset gondozta), más esetben azonban bölcsészek vállalták egy-egy területen a szakszókincs összegyűjtését, akiknek már jóval nehezebb dolguk volt. De ha feltételezzük is, hogy sikerült hibátlan munkát végezniük, ezeknek a szótároknak a szakszókincse részben elavult már, vagy legalábbis alapos frissítésre szorul. Nem beszélve azokról a tudományokról és tudományágakról, melyek az elmúlt évtizedekben születtek meg.

A két ország közötti kapcsolatok jellege is változik, és ez a szótárírásban is megjelenik. A szótár mindig többféle publikumot céloz meg, de a prioritások változhatnak. A szakszókincsen keresztül is követhetők a változások. A XIX. században Fiume Magyarországhoz való tartozása indította el a

hazai italianisztika fejlődését. A város státusza az államigazgatás, a jog, az adminisztráció nyelvét tette fontossá, fekvése a tengerhez, a hajózáshoz kapcsolódó szakszókincset, így nem meglepő, hogy az első magyar–olasz szótár sok ilyen szócikket tartalmaz. Az első magyar–olasz szótárunk elsősorban azért született, hogy „a fiumeieknek lehetővé és könnyűvé tétessék a magyar nyelv tanítása". A későbbi szótáraknak szintén megvolt a maga speciális célcsoportja, a Kőrösi-féle szakszótár a régi irodalom fordítói számára készült. A szocializmus idején napvilágot látott szótáraink pedig természetszerűen gondot fordítottak többek között a „szocialista államberendezkedés" műszavaira.

A most megjelent műszaki-tudományos szótár már a rendszerváltozás utáni évek terméke. Előzőleg egy ilyen szótár elkészítésére nem lettek volna meg sem a feltételek, és – jelentős kétoldalú gazdasági kapcsolatok híján – talán igény sem mutatkozott volna iránta.

Az oktatásban mindenesetre az elsők között merült fel, hogy szükség lenne egy természettudományi szakszótárra. Amikor 1987-ben az országban újraindultak a két tanítási nyelvű tagozatok, komoly problémát okozott az olaszul tanítandó tantárgyak tankönyveinek olaszra fordítása. Mivel nem állt még rendelkezésre szakszótár, az általános szótár alapján nem szakemberek által készített fordítások igen sok kívánnivalót hagytak maguk után, s ez is közrejátszott abban, hogy a bizonyára nagy munkával és költséggel előállított könyvek a gyakorlatban használhatatlannak bizonyultak.

A szótár elkészítésének okairól, a szótár-műfaj fejlődéséről, a szakszókincs jellegzetességeiről, a szótár besorolásáról, elkészítésének módjáról, méretéről, szerkezetéről, a mintaválasztásról, a munkatársak kiválasztásának elveiről stb. a kötet elején található bevezető tanulmány ad részletes felvilágosítást.

A szótárt szerkesztője a középszótár-kategóriába sorolja, hiszen nem ölelheti fel a teljes lexikát. A válogatás alapja – igen helyesen – az volt, hogy azokat a területeket részesítsék előnyben, ahol a legnagyobb szükség van rá, ahol a legtöbb élő munkakapcsolat folyik.

A válogatás azonban a gyakorlatban bizonyára nem volt ennyire egyszerű, hiszen egy sor megszorítást kellett következetesen alkalmazni: már azt sem könnyű eldönteni, hogy mi minősül szakszónak. A szaknyelvek különböző szintjei és műfajai szinonimákat is létrehoztak. Ezek mindegyike szakszó-e vagy csak a „tudományosabb" változat tekinthető annak stb.

Nem lehetett egyszerű arról sem dönteni, hogy mi tartozik a tudomány körébe. A bevezetésből kiderül, hogy a természettudomány, de néha még a tudományok besorolása is függ a különböző kultúráktól. Erre jó példa a földrajz, amely a magyar felfogásban inkább természettudomány (a tanárokat a TTK-n képzik), Olaszországban pedig inkább humán tárgynak tekintik, s a bölcsészképzés részét képezi. Bizonyára mindenkinek volt legalább egy olyan matematikatanára, aki állította, hogy a matematika nem természettudomány.

A besorolás az egyes korokban is különböző lehet, mindnyájan megtanultuk, hogy a XIX. században a nyelvtudományt természettudománynak

tekintették. A tudományok és az egyes szakterületek között is vannak határesetek: az építészetnek nincs helye egy műszaki-tudományos szótárban, de az építőiparnak már igen, és ezen területek szókincse részben közös.

Ezenkívül nem lehetett könnyű a leggyakoribb szócikkek kiválasztása sem, általában a szótárkritika egyik szempontja éppen az, hogy mi miért nincs benne a szótárban. Ezt a szótárt az adott szakterületen tevékenykedő tolmácsok, fordítók, tanárok bevonásával hozták létre, ők a kompetensek annak eldöntésében, hogy szakterületükön melyek a legszükségesebb szavak és kifejezések.

Mivel egy ilyen „kis" nyelvből ritkán jelentethető meg szótár, arra is ügyelni kellett, hogy a szókészlet ne csak modern, de időtálló is legyen, s lehetőleg a minimumra csökkentsék a rövid életű neologizmusok számát. (Az időről időre megjelenő új szavak jegyzékének nagy része ilyennek bizonyul, de hogy melyek, az csak utólag derül ki).

Bár minden időben akadnak olyan emberek, akik szabad idejükben szívesen olvasgatnak szótárokat, egy szótár értékét az adja, hogy használói megtalálják-e benne a számukra szükséges információt. Így ők, a fordítók, tolmácsok, tanulók az igazán kompetensek a munka értékelésben is, és a szerkesztő számára az ő észrevételeik lesznek igazán értékesek. Az általam elvégzett „szúrópróba" (két rövid, pár bekezdést tartalmazó műszaki jellegű szöveg lefordítása mindenesetre pozitív eredményt hozott).

Egy ilyen lélegzetű munkába (a szótár 40000 szócikket tartalmaz) mindig becsúszhatnak hibák, nem gondolom, hogy – amennyiben ezek száma egy elfogadható hibahatáron belül van, mint a jelen esetben is – a recenzens feladata az lenne, hogy ezeket a szerkesztő fejére olvassa. Természetes, hogy ilyenekből itt is akad: vö. a *bíró* címszó olasz megfelelője téves.

A szótárfelhasználó szemszögéből nézve két megjegyzést kell tenni, amelyek természetesen semmit sem vonnak le a kitűnő munka értékéből.

Nem mindig tűnik világosnak a szakszó és a köszó elkülönítése. A szótár bőven tartalmaz olyan szavakat is, amelyek az alapszókincshez tartoznak. A szerkesztő előszavában azt írja, hogy a kézikönyv azok számára készült, akik megfelelő szintű nyelvtudással rendelkeznek, és a szerkesztési elvek is erre utalnak (pl. a szótár nem adja meg az igék vonzatát, ezeket tudottnak veszi). Ha ez így van, akkor talán felesleges volt olyan szavak megadása, mint *fehér-bianco, fizet-pagare, ezer-mille, gazdag-ricco, folyó-fiume, lakás–appartamento, macska–gatto, újság-giornale, dolgozik–lavorare* stb. Az ilyen és hasonló szavak helyett bővíteni lehetett volna a valódi szakszókincshez tartozó szócikkek számát.

Nagy értéke a szótárnak, hogy ahol lehet, jelzi, hogy ugyanannak a magyar szónak más és más szó felel meg az egyes szaknyelvekben: *csatorna, csomag, fok, érlelés, fakalapács, festék, tábla, mag, nyelv, jelző, kocsi, villa, stb* esetében.

A szinonimák között viszont gyakran bukkanunk a szokásos problémára, ti. hogy nem tudjuk meg, hogy van-e valami különbség az olyan szavak között, mint, *colomba, colombo, piccione, a fizetés* mikor *salario, pago, stipendio,* a *tér* szót milyen környezetben kell a *spazio*, mikor a *campo* szóval fordítani,

s hogy a *zokni* számos variánsa között van-e valamilyen különbség. Mivel a teljes szinonima ritkán fordul elő, ezért gyanítható, hogy sok esetben létezik különbség. A *dinnye* két megfelelője közül a *popone* regionális kifejezés.

Az elsődleges, gyakorlati felhasználáson túl a szótár igazi kincsesbánya a nyelvészet különböző területeivel foglalkozók számára is. A két, bizonyos szempontból ellentétes jellegű szaknyelv, a tudományos és a műszaki, eredetük és történetük szempontjából is igen érdekes. A tudományos szókincs egyetemes jellegű, latin–görög–angol-alapú, ez alkotja a közös európai szókincs jelentős részét. Ez nemcsak a közös szókincsre vonatkozik, amely kiejtésben és írásban minimális eltérést mutat, hanem a sok tükörfordításban, amely a közép-európai nyelvi térségben különösen jellemző szóalkotási mód volt, de az olasz lexikában is jelentős. Minderre bőséges példaanyagot nyújt a szótár. A tudományokon belül olyan területek is vannak, mint a környezethez tartozó flóra és fauna terminológiája, ahol hármas elnevezést találunk: a latint, a köznyelvit és a dialektálist, ez utóbbit több változatban. Így élnek egymás mellett egy lombard dialektusban az *asparago, asparagus officinalis, spares, sparago,* az *olmo campestre: ulmus campestris, ulem de sesa, ulma, uram,cabrosun, ormadel,* a *Pioppo gatterino-populus canescens, alberela. Quercia fatnia, quercus robur, ruer, ruver, rover, loer* elnevezések.

A hagyományos kismesterségek lexikájára az a jellemző, hogy a helyi nyelveken született meg. Bár a XIX. században a szaknyelveket is egységesítették (toszkanizálták), ezen a területen a regionális jelleg máig erős. Egy, az elmúlt években megjelent élelmiszeripari kiadvány (*A tavola con le carni bovine. I tagli e le ricette di Franco Faccincani-Giorgio Gioco*, Edizioni Edicoop) számos ilyen példát tartalmaz. Ami a köznyelvben *lombata* (vesepecsenye), annak a következő regionális variánsait sorolja fel: *lombo (*Bari, Bologna, Aquila, Perugia, Potenza, Roma, Rovigo), *rost beef*: (Treviso, Milano, Mantova, Belluno), *trinca* (Messina, Palermo, Reggio Calabria), *sottofiletto* (Trento, Torino), *lai sottile* (Venezia), *biffo* (Napoli). És ugyanígy a többi rész esetében.

A modern foglalkozások nyelve egységes, köztudott hogy a szaknyelvek milyen fontos szerepet játszottak a XX. századi nyelvi egységesülés folyamatában. Egyes szakmák esetében itt is erősödő angol hatással kell számolni (ruházat, lapkiadás).

Szaknyelveink terminológiájának kontrasztív elemzése is igen tanulságos (megjegyzendő azonban, hogy mindkét szóban forgó nyelvi változatnál Magyarországon a német nyelv szerepe is óriási volt).

A szótár segítségével tanulmányozhatók olyan jelenségek, mint az egyes szaknyelvek szóképzési jellegzetességei, a jelentés számos kérdése, a poliszémia, a metaforikus jelentés kialakulása, köznyelv és szaknyelv kétirányú kapcsolata, az egyes szaknyelvek közti viszony, a hamis barátok kérdése, vagy a nyelvi relativizmus problémája. Összehasonlító szempontból figyelmet érdemel az a jelenség, hogy kulturális okok miatt az egyes szaknyelvek a két nyelvben igen különböző mennyiségű és összetételű szókészlettel rendelkeznek. (Gondoljunk a tésztafélék rengeteg variációjára az olasz nyelvben, vagy azon építészeti kifejezésekre, melyeket csak körülírással lehet kifejezni.)

A szótár nagy segítséget nyújt abban, hogy mindezekre a jelenségekre bőséges példaanyagot találjunk.

Az egyetemi oktatásban sem csupán az elméleti tárgyak oktatásához kitűnő segédeszköz ez a szótár, hasonlóképpen jó szolgálatot tesz az egyre fontosabbá váló szaknyelvoktatásban és fordító- és tolmácsképzésben. A szótár jó kiindulási alap, hogy a szaknyelvi kutatások más szinteken is (szövegtan, szintaktika, pragmatika) beinduljanak.

Ez a mű akkor lesz teljes, ha a másik rész is megjelenik, remélhetőleg nem kell sokat várni rá. A munka azonban még nem ér véget. A szerkesztő nyilván meg tudja mondani, milyen területekkel kellene tovább bővíteni a műszaki-tudományos szótárt. Talán nem az elfogultság mondatja velem, hogy hasonló vállalkozásokra, ha szerényebb méretben és formátumban is, de a humán területen is szükség lenne, hiszen a két ország közötti közreműködés nemcsak ipari-gazdasági területeken folyik.

A magyar–olasz műszaki szótár az utóbbi évek magyar italianisztikájának kiemelkedő alkotása. Létrehozásához a szerkesztőnek igen sok nehézséggel kellett megküzdenie. Nemcsak az anyagi nehézségekre gondolunk, hanem azokra a problémákra, melyeket az előszóban említ: a műhelyek elaprózottsága, hogy nem tudjuk, ki mivel foglalkozik, az a tény, amely mindig felmerül, ahányszor magyar–olasz közös megmozdulásról lenne szó, hogy a két félnek nem egyenlő mértékben érdeke a kapcsolatok fejlesztése. Az előszó ezekről is szól. Az elkészült munka pedig kicsit arról is, hogy mindez legyőzhető.

Könyvszemle

Hollós Attila

Csopey László élete és művei
Жизнь и труды Ласло Чопея
Dimensiones Culturales et Urbariales Regni Hungariae, 5.
(Nyíregyháza, 2004. 109 [+2] p.)

Zöldhelyi Zsuzsa

Hollós Attila tanulmányaival, tankönyveivel, oktatói tevékenységével jelentősen hozzájárult az általános szláv nyelvészeti kultúra elterjedéséhez Magyarországon. Baleczky Emil tanítványa, majd munkatársaként elsősorban orosz szótörténeti kérdéseket tanulmányoz, *Az orosz szókincs magyar elemei* c. könyvében (1996) az orosz nyelvbe átkerült magyar szavakat gyűjtötte össze és dokumentálta. Baleczky Emillel közösen írt *Ószláv nyelv* c. egyetemi tankönyvéből tanult az összes orosz és más szláv szakos hallgató Magyarországon az utóbbi csaknem négy évtizedben. Hollós Attila érdeklődési köre most egy újabb területtel bővült.

Itt ismertetett könyve az Udvari István által szerkesztett *Dimensiones Culturales et Urbariales Regni Hungariae* sorozatban látott napvilágot, amelynek előző négy kötete különböző forrásértékű írásokat tartalmaz.

A szerző e kétnyelvű könyvében első ízben olvasható részletes ismertetés a mára teljesen elfelejtett Csopey László figyelemre méltó, sokoldalú tevékenységéről. Bevezetésképpen röviden felvázolja a Csopey-család történetét, ami elsősorban azért érdekes, mert a Csopeyek sorsa jellemző a magyarországi nemzetiségi (konkrétabban ruszin) értelmiségre. A 19. század első feléig a Csopey-család tagjai görögkatolikus papok és kántortanítók, közülük többen magasabb egyházi posztra kerülnek, Csopey Antal például papnevelő intézeti tanár, majd a munkácsi püspökség ideiglenes kormányzója lesz. A kiegyezés után egyre többen választanak világi (jogászi, tanári, stb.) pályát, és ott is elismerésben részesülnek. A 20. század elején már a lányok is tanulnak: tanítónői, tanári képzettséget szereznek. Néhány lelkész pedig híveik lelki gondozására az Egyesült Államokba megy és az I. világháború után ott is marad.

Csopey László 1856-ban egy kárpátaljai ruszin kisközség kántortanítójának fiaként született. Hatéves koráig csak ruszinul beszélt. Munkácson és Ungváron járt gimnáziumba, azonban feltehetőleg anyagi okok miatt a VIII. osztályt már magántanulóként végezte el és csak húsz éves korában érettségizett. Katonai szolgálata alatt sokat elsajátított a szerb nyelvből, s a környező megyék szlovák nyelvjárását is ismerte. 1876-tól a budapesti tudományegyetem matematika–fizika szakos hallgatója volt, de jellemző széles érdeklődési körére, hogy szaktárgyai mellett fölvette kora neves irodalmárainak és nyelvészeinek óráit is. A későbbiekben e különböző tudományágakban szerzett ismereteit munkájában hasznosította.

Hollós Attila hiteles és eddig feltáratlan levéltári források alapján ad képet Csopey sokoldalú tevékenységéről; könyvéből tudhatjuk meg, hogy már egyetemista korában napidíjas „lapszemlészként" dolgozott a miniszterelnökség fordítóosztályán, ahol később ruszin–orosz fordítóként állandó állást kapott. Munkájával elégedettek voltak, Tisza István miniszterelnök például az 1880-as évek elején azzal a kéréssel fordult az uralkodóhoz, hogy a tartalékos káplár Csopeyt háború esetén se hívják be katonának, mert nyelvtudása és különös megbízha-

tósága folytán jelenléte a fordítói irodán „felette kívánatos".

Szépirodalmi fordítói tevékenységét szintén még egyetemista korában kezdi meg Gogol *Tarasz Bulyba* c. elbeszélésével és az *Esték egy gyikanykai tanyán* ciklus néhány darabjával, nyilván nem véletlenül, bizonyára közel álltak hozzá ezek az ukrán tárgyú írások. Ugyancsak jelentősek Puskin-, Dosztojevszkij- és Turgenyev-fordításai.

A ruszin anyanyelvű műfordítók megjelenésével új korszak kezdődött az orosz irodalom magyarországi megismerésében. Bár egyes orosz művek már az 1830-as évektől megjelentek magyarul, s a fordítók között volt Arany János is, az orosz irodalomról pedig olyan jeles személyiségek írtak, mint például Toldy Ferenc, Gyulai Pál,[1] de a fordítók hosszú ideig német ill. francia közvetítőszövegek alapján dolgoztak, ami természetesen a fordítások minőségét is befolyásolta. Az első orosz eredetiből történő fordítások ruszin anyanyelvű fordítóktól származtak, akik közül kiemelkedik Csopey László tevékenysége: 1879-ben publikálta az első magyarra fordított Dosztojevszkij művet (*A szerény asszony* – Кроткая). De nem csak fordításaival, hanem az orosz írók tevékenységét bemutató írásaival is nagyban hozzájárult az orosz irodalom magyarországi megismertetéséhez, a különböző folyóiratokban, újságokban publikált cikkeiben ő nyújtott először összefüggő képet Tolsztoj, Dosztojevszkij és más orosz írók életművéről, s tájékoztatta az olvasókat az oroszországi körülményekről.

Csopey sokoldalú munkásságának része, hogy tanítványai által tisztelt és szeretett kitűnő matematika–fizika tanár, jeles természettudós, tudományszervező és népszerűsítő volt, rendes tagja a Matematikai és Phisikai, valamint Néprajzi Társaságnak, a Magyar Turista Egyesületnek és a Középiskolai Tanáregyletnek, örökös tagja a Természettudományi Társulatnak.

Igen értékes része Hollós Attila könyvének Csopey műveinek bibliográfiája, amely tevékenységének minden területét felöleli, az irodalomtudományt, néprajzot, nyelvészetet, a szépirodalmi, és szakirodalmi fordításokat, a ruszin iskolák számára írott tankönyveit.

A függelékben a mai kárpátaljai ruszin művek válogatott bibliográfiája mellett többoldalas fénymásolat is helyet kapott Csopey *Rutén–magyar szótár*ából, s néhány oldal a ruszin iskolák számára 1884-ben kiadott tankönyvéből.

Az ismertetett könyv hasznos olvasmánya lehet a szlavisztikával foglalkozóknak, s logikus felépítése, világos nyelvezete lehetővé teszi, hogy a nem szakember érdeklődők is haszonnal forgathassák. Ezt megkönnyíti Udvari István gazdag anyagra épülő bevezetője („Csopey László, a rutenista"). Mint rámutat, Csopey nyelvészeti munkássága tulajdonképpen a *Rutén–magyar szótár*ából és az ennek melléktermékeként publikált *Magyar szók a rutén nyelvben* című dolgozatából áll. A szótár, amelynek célkitűzése, hogy a rutén szavakból lehetőleg teljes gyűjteményt adjon, s hogy „a templomi szláv" nyelvből magába foglalja a leggyakrabban használt szavakat, 1881-ben elnyerte a Magyar Tudományos Akadémia pályázatát. Csopeynek igaza volt, amikor megállapította, hogy Magyarországon ruszin nyelven, azaz népnyelven nem írnak, „mivel az értelmiségiek olyan műnyelvet használnak, melyet az oroszszal azonosítanak". Szótárával a magyar államnyelv elsajátítását, s a ruszin társadalom modernizálását kívánta elősegíteni. Mint Udvari István megjegyzi, a korabeli moszkvofil ruszin értelmiség Csopey tevékenységéről igazságtalan, sértő kritikát fogalmazott meg, támadta azt a demokratikus törekvését, hogy egy népnyelven alapuló irodalmi nyelvet teremtsen a kárpátaljai ruszinok számára.

[1] Gyulaihoz, akinek „Petőfi költészete" c. kollégiumát egyetemista korában látogatta, Csopey Lászlót közvetlen barátság fűzte.

Csopey munkásságának fontos része, hogy tankönyveket írt a ruszin népiskolák tanulóinak – ezeket általában magyar, ritkábban szlovák nyelvből fordította, dolgozta át. Ő volt az első, aki ruszin nyelven írt, mivel azonban a nyelvjárási ruszin szókinccsel nem minden esetben tudta visszaadni a fordított könyvek valóságtartalmát, egyfajta nyelvújítást is véghezvitt: ruszin szavakat alkotott, amelyek között sok a tükörszó, a műszaki szövegekben pedig az idegen szó. Udvari hangsúlyozza, hogy Csopey a szótárírás kapcsán összegyűjtötte a ruszin–magyar népi érintkezés során a ruszinba került lexikai hungarizmusokat, s vizsgálatuk eredményét a fent említett önálló tanulmányában tette közzé.

Örvendetes lenne, ha Hollós Attila könyvét több olyan kismonográfia követné, amely áttekintést nyújtana az orosz irodalom magyar fordítóinak, az orosz kultúra közvetítőinek munkásságáról.

Ajtay-Horváth Magda (szerk.)

Endeavours
Papers in Applied Linguistics, Literature, Civilization and Methodology
(Nyíregyháza, 2003. 221 pp)

Teski Tibor

Kamaszkorát éli a Nyíregyházi Főiskola Angol Tanszéke a maga 15 éves múltjával, írja Ajtay-Horváth Magda tanszékvezető nemrégiben megjelent tanulmánykötetük előszavában. Fiatal tehát, mint az angol nyelv tanításának-tanulásának és az angol-amerikai felsőfokú stúdiumok rendkívüli expanziója a rendszerváltás után. A főiskola 40 éves múltjának, s más angol tanszékek nagyobb hagyományának viszonylatában „bevallott" ifjonti kor persze lelkesedést és fiatal tanárok generációs összetartását is jelenti. Ennek tanúsága az *Endeavours* című, a British Council által is megtámogatott házi kiadású tanulmánykötetük, mely műfajában némiképp rendhagyó. Egyszerre tart számot a szélesebb szakmai közönség érdeklődésére dolgozataival és saját volt vagy jelenlegi diákjainak figyelmére azzal, hogy évkönyvszerűen számba veszi az eddig kibocsátott és hamarosan kibocsátandó mintegy 800 angol szakos diplomást. E figyelemfelkeltő pedagógiai gesztus is összhangban van azzal, hogy a tanszék elsősorban jó általános iskolai tanárok képzését tartja szem előtt, s a kis létszámú oktatói közösség nem is igen engedheti meg magának a túlzottan bölcsészeti irányú specializáció luxusát. Legnagyobb számban a módszertani vonatkozású tanulmányok szerepelnek a kötetben tehát, de átfogó igényt mutatnak a poétikai és prózai irodalmi tanulmányok is, a nyelvészet elméletibb és gyakorlatiasabb területeit érintő, valamint az amerikanisztikára is tekintő civilizációs tanulmányok.

A módszertanhoz közelebb eső írásokat az ausztrál vendégtanár, **Granville Pillar** *Toward a Neurally-inspired Methodology for Integrated Multi-channel L2 Learning and Teaching* című tanulmánya nyitja, mely egy hatalmas forrásanyagra támaszkodó, hosszabb kutatómunka összegzése. Friss neurobiológiai és neurolingvisztikai kutatási eredmények fényében a teljes agyi aktivitáson alapuló nyelvtanulás realitására épít, olyan idegi hálózatok működését, mentális és fizikai folyamatokat feltételezve, melyek a multiszenzoros inputon, a pre-motorikus és motorikus tevékenységeken keresztül hatékonyabb nyelvtanulást tesznek lehetővé. Megállapítása szerint a szelektív figyelem, a neurológiai kettős modalitás és információ áramlás, a hatékonyabb pre-motorikus és motorikus koordinációs rendszerek tudományosan és pedagógiailag is alátámasztják a kombinált hallás- és látványalapú tanulási ingerek hasznosságát. A nyelvtanulás receptív és produktív készségeinek fejlesztését szintén elősegíti a verbális és non-verbális

tanári és tanulói órai viselkedés integrációja.

Egy olyan pedagógiai helyzetben, ahol az idegen nyelvi képzésben a kommunikatív kompetencia fejlesztése továbbra is nagy kihívás a napi tanári gyakorlatban Pillar tanulmánya forrásértékű az elméleti alapozás terén, melyet elismerésre méltó napi gyakorlati tevékenység is hitelesít.

Demkó Gabriella *The Role of Age in Second Language Acquisition* című tanulmánya azt az izgalmas kérdést feszegeti, hogy az életkor mennyiben határozza meg idegennyelv-elsajátítási esélyeinket. A gyerekek, kamaszok és felnőttek hármas csoportjának viszonylatában azt kényszerül megállapítani azonban, hogy a meglévő kutatási eredmények alapján nem vonható le általánosítható következtetés egyik nyelvi alterület vonatkozásában sem. (Az az „áltörténészi" kérdés itt fel sem tevődik, ami pedig a nyelvtanulás iránt /csupán/ érdeklődő egyént időnként elfogja, hogy személyesen neki mikor lett volna legérdemesebb nyelvet tanulni.) Az eredmények összegzésében a felnőttek egyértelmű veszteségként kerülnek ki, míg a gyerekek előnye a kiejtés, a történetmondás és -értés vagy a káros nyelvi transzfer kiküszöbölődése terén szembeötlő. A morfológia és a szintaxis terén viszont a kamaszok tűnnek a legeredményesebbnek.

Mivel a nyelvészek között nincs egyetértés az életkori esélykülönbség biológiai, fiziológiai természetét illetően, a kutató hajlamos olyan különbségek számbavételéhez folyamodni, mint a motiváció, az attitűdök, az input és a tanulási szituáció milyensége, stb., amelyek természetesen nem választhatók el az életkor tényezőjétől. Ezek tekintetében is a gyerekek és kamaszok látszanak azonban esélyesebbnek.

Orbán Irén *Strategies in Teaching Young Learners* című dolgozata a 7–11 éves tanulóknál leginkább használható feladatalapú tanítási-tanulási módszereket vizsgálja az órai gyakorlat szempontjából. Megoldásokkal szolgál a tantárgyi integráció elképzelésének érvényesítésére, melynek során olyan témákat, történeteket, eljárásokat javasol, amik e korosztály tantárgyainak nagy részében általában előfordulnak. A témák kiválasztásában, megtervezésében lehet építeni a tanulók ötleteire és segítségére. A szerző a tanárokat bátorságra és önállóságra buzdítja még a feladatok testreszabása, az adott pedagógiai helyzethez alkalmazkodó módszerek megválasztása tekintetében is.

Kiss Tamás *Roles in School-based Teacher Education* című tanulmányában a tanárjelöltek képzési folyamatának legfontosabb szereplőit és feladataikat vizsgálja. Véleménye szerint a képző intézményeknek az együttműködést megelőzően világosan meg kell határozni, hogy e folyamatban mit vár el a mentor tanártól, a főiskolai-egyetemi oktatótól valamint a tanárjelölttől, mert különben a tisztázatlan, egymást esetleg keresztező szerepek és elvárások akadályozhatják a jelölt, s végső soron a szakma fejlődését. A szerző további elővizsgálatok folytatása után a gyakorló iskolai tanárképzés teljes szerkezeti reformját javasolja a szereplők szakmai szuverenitása tiszteletben tartása mellett.

A kötet irodalmi blokkját **Ujszászi Zsuzsanna** dolgozata nyitja *True poems flee (# 1472) – Emily Dickinson's Principles of Communication* címmel. Az amerikai írónő munkásságának elmélyült ismeretéről tanúskodó tanulmány a költemények és levelek egymásra rímeltetésével a szerző sajátos kommunikációfelfogását, s annak paradox voltát vizsgálja, amennyiben a csend ugyanúgy lehet közlés értékű, mint az egyes szavak. Górcső alá kerülnek ennek az írásmódnak a retorikai stratégiái, a poétikai igazságok körülírásos sejtetése, a transzcendentális élményeket szerző szavak jelentésének szokatlan kontextusokban való szerepeltetése, jellegzetes metaforák, valamint a helyesírás és központozás idioszinkretikus használata, melyek mind a jelentés határainak kiterjesztését

szolgálják a kifejezhetetlen és megragadhatatlan felé.

Ajtay-Horváth Magda *The Power of Language and Linguistic Consciousness in Toni Morrison's Song of Solomon* című munkája Toni Morrison Nobel-díjas fekete írónő regényének stilisztikai eszközeit veszi szemügyre. A gazdag eszköztárból különösen szembeötlő a családok, közösségek finoman kirajzolódó történetében szereplő tulajdonnevek és helynevek szimbolikája, mely az egyén és a közösség sorsának összefonódását szemantikailag is érzékelteti.

A szövegközpontú regényértelmezés rengeteg példával élő műveletében a különböző motívumoknak, görög és keresztény mitológiai elemeknek, fekete népi tradícióknak, s a modern fogyasztói világ gyorsan változó mítoszainak sűrű hálója jelenik meg az amerikai fekete élettapasztalatot eredeti módon tükröző alkotói szemléletben. A szemantikai közelítésű elemzés e klasszikusan posztmodern szöveg minden jelentős retorikai eszközére igyekszik rámutatni a szövegszervezés teljes szintrendszerét alapul véve.

Paul Titchmarsh angol vendégtanár *Text within Text in George Meredith's One of Our Conquerors, or, towards the Ethnography of Late Victorian Manhood* dolgozata már címével is sok mindent elárul. A férfiség lényegét igyekszik kibontani a regényben a viktoriánus századvég társadalmi és szellemi összefüggéseiből szellemtörténeti közelítésmóddal.

A nyelvészeti témakört **Szerencsi Katalin** *Investigating the Grammatical Competence of Non-native Speaking and Native Speaking Teachers of English as a Foreign Language in the Light of Their Metalinguistic Competence* című ambiciózus, hatalmas forrásanyagra építő, s roppant kérdőíves feltáró munkát sejtető tanulmánya nyitja. A kétféle tanár metanyelvi performanciájából következtetett grammatikai kompetenciájához kötődő kérdéseknek a széles körével foglalkozik, s érint egyes, a nyelvtanulásra pozitívan ható tényezőket is, melyek a vizsgálódásnak multidiszciplináris jelleget adnak a leíró és alkalmazott nyelvészet, a pszicholingvisztika és a nyelvpedagógia egyes területeinek bevonásával. A magyar anyanyelvű vagy anyanyelvi nyelvtanár alkalmazása izgalmas dilemmájának értelmezéséhez, eldöntéséhez is adalékul szolgáló tanulmány jó néhány felmérési mintalapot és érdekes eredményt is bemutat, mellyel saját értékein túl további kutatási ötleteket is adhat.

Katona Gizella *English Lexical Collocations – a Linguistic and a Lexicographical Problem* című dolgozata a nyelvtanuló elsajátítási nehézségeit tartja szem előtt, amikor a szókapcsolatok tipizálható, s a kategóriák alól kibújó fajtáit kezdi vizsgálni. A lexikográfus nehézségeire is tekintettel van azonban, amikor ezek szótárba rendezésének elvi és gyakorlati kérdéseiről ejt szót. A szókapcsolati szótárak vizsgálatával pedig mind a pedagógus, mind a tanuló számára ad ötleteket a nyelvtanulás e nehéz terepének könnyebbé tételére.

Az amerikanisztika területét két tanulmány képviseli. **Vraukó Tamás** *Diagnosing Multicultural America: The Chicanos in American Historiography* című írásában a Chicano-mozgalom történetével foglalkozik, amelynek nem sok hazai művelőjéről tudunk. A mexikói eredetű lakosság Amerikában is csak az 1960-as években kezdett el erőteljesebben érdekelni egyes történészeket és társadalomkutatókat, s mivel e népesség számaránya egy ideje jelentősen nő, s az „olvasztótégely" nem működik már úgy, mint ahogy azt korábban gondolták, a kutatók érdeklődése hosszú időre garantált. A lendületes tanulmány széles körű forrásanyagra támaszkodva rajzolja meg a jelenig azt a képet, amely az amerikai mexikóiakról a többiekben él, s ahogy történelmüket saját maguk, s az őket kívülről szemlélők értékelik.

Szathmári Judit egy szintén őshonos, de régóta defenzívába kényszerített népcsoporttal foglalkozik az *Urban Adjustment: American Indian Self-help Organi-*

zations in Milwaukee című dolgozatában. A magukat szuverén népcsoportoknak, s olykor nem is az USA állampolgárainak tartó közösségek önsegítő szerveződéssel próbálják elszegényedésüket, marginalizálódásukat, népességük szétforgácsolódását megállítani. Az 1950-es évektől egyre többen hagyták ott közülük rezervátumaik elkülönítettségét, s jelentek meg a nagyvárosokban. Erős kulturális összetartozásuk alapján olyan kolóniákat alakítottak ki, melyek a kormányzati segítség mellett vagy azt kritizálva és nem elfogadva próbáltak maguknak lakhatási, munka-, tanulási és kulturális lehetőségeket megteremteni. Így jelent meg a nagyvárosi indián, aki a megélhetés érdekében a fogyasztói átlag civilizációjához és életmódjához igazodik, sajátos történettudatával, erős és magát erősíteni kényszerülő közösségi összetartozásával mégis egy egyéni kulturális identitást jelenít meg.

A dióhéjban ismertetett tanulmányok színessége és színvonala is mutatja, hogy ez az ifjú nyíregyházi tanszék a még tartó hallgatói létszámbővülés okozta munkatöbblet és a felsőoktatási szerkezetváltás bizonytalanságai közepette is kész az elmélyült tudományos munkára, a továbblépésre és az optimizmusra az ehhez szükséges objektív lehetőségeket illetően. Nem véletlen a címválasztás tehát: *Endeavours*.

SIMIGNÉ FENYŐ SAROLTA

BEVEZETÉS AZ ALKALMAZOTT NYELVÉSZETBE

Egyetemi jegyzet

Miskolc: Miskolci Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, 2003. 262 pp.

Antropológiai nyelvészet, Fordítástudomány, Neurolingvisztika, Pszicholingvisztika, Szociolingvisztika

Megvásárolható vagy megrendelhető:

Takács Zoltánné
Miskolci Egyetem, Bölcsészettudomány Kar,
Modern Filológiai Intézet
Miskolc-Egyetemváros 3515
Tel: 06 46 565 000, 06 46 565 111/17-66
E-mail: nyebeata@silver.uni-miskolc.hu

English Summaries

Links in the Bilingual Mental Lexicon

Judit Navracsics

The paper discusses the empirical aspects of the structure of the bilingual mental lexicon. Based on a word association test carried out among 77 bilingual subjects, the bilingual mental lexicon was explored and the links existing between stimuli and responses were analysed. Our findings show that the strongest link in the mental lexicon is that of a paradigmatic character; i.e. either synonyms, or antonyms, meronyms or words that shared common semantic features with the stimulus words were retrieved in the majority of cases. Syntagmatic links were fewer. The third type of link was the associative one which comprises responses triggered by similar sounding, i.e. on the phonetic base, and responses which had no links at all with the stimulus words, i.e. which reminded the subjects of a past event, a situation, etc. The composition of the bilingual mental lexicon and the storage depend on the age and manner of becoming bilingual. Those having been exposed to two languages at an early time gave more responses of paradigmatic character than people becoming bilingual at a later age. They tended to give responses rather of syntagmatic character instead. In terms of parts of speech, the majority of responses given to nouns, adjectives and verbs, it was again the paradigmatic link that outnumbered the others, however, syntagmatic links were characteristic in a decreasing number mainly in adjectives, verbs and, finally, in nouns. Code-switches happened most often in paradigmatic responses.

Beckett: Poet of Failure

Zsolt Sógor

This paper, 'Beckett: poet of failure' examines Samuel Beckett's poetry, with the implication that the quality of the poems is not of an exceptionally high standard. The main argument is that of a double failure, though, stating firstly that Beckett could not achieve the same quality in poetry as in prose and drama, and secondly that poetry itself in its conventional form could not remain a suitable genre for Beckett.

By looking at the main poems and volumes, the paper attempts to present how Beckett kept turning inside, how he left behind precise references, identifiable emotions, even irony to concentrate on sheer sounds wishing to cease. An especially significant step was to leave English itself; it was notably in poetry that Beckett began experimenting with French.

The final step is to deprive poetry even of its form and produce it in plays and, mainly, prose pieces. The paper, from the beginning, identifies the main characteristics of Beckett's poetry, and ends by demonstrating that everything preserved in the latest poems found its place in late prose-like texts. Beckett's writing remains poetry after all, only without the traditional poetic appearance. The failure of Beckett the poet is inseparable from the failure of poetry to serve his aims.

Sciences and Misogyny. Remarks on Misogyny in French Literature in the Second Half of the 19th Century

Gabriella Körömi

Misogyny is one of the main characteristic features of French literature in the second half of the 19th century, therefore the myth of the „femme fatale" became the most important myth of the time. The aim of this study is to refer to the lesser-known elements of this thoroughly discussed topic. Whereas misogyny can already be found in the Bible, it is not accidental that it became so strong in the second half of the 19th century and in France. This study also presents the philosophical tendency of the time, the pessimistic, world-weary atmosphere of the *fin-de-siècle*. This intellectual background explains why misogyny came into the foreground in literature.

Another aim of the paper is to examine the scientific and philosophical theories that had an effect on French literature. Neither Darwin nor Spencer dealt with these questions in detail; nevertheless, their theories provided reasons for those writers who wanted to prove scientifically the superiority of men. The paper includes a close scrutiny of Schopenhauer's philosophy because it was him that contemporary French writers relied upon the most.

The Myth of Petersburg in Russian Literature

Zoltán Hajnády

Saint Petersburg is now 300 years old. Historians and writers realized the significance of Peter the Great's city in the culture of Russia, and of the whole world centuries ago, but its secret is still unresolved. The solution to this mystery forms the basis of the so-called *Petersburg-plot* (syuzhet), and this trend can be traced from Pushkin's *The Bronze Horseman* through Dostoevsky to the underground literature of the present day. This present research is not centered around the history and topography of the city, rather the essence of the „soul" or spirit of Petersburg embodied in works of art. The author examines the city as an *enigmatic* text, a specific feature of the Petersburg stories, although different writers in different periods have interpreted it in various ways.

Zoltán Hajnády points out that the symbolists at the turn of the century not only continued, but also renewed the mystical-romantic tradition of the 19th century. They did not aim at an authentic and realistic physiological representation of the misery and squalor of the city, which created a stir at that time. They tried to express the duality and paradoxical nature of Petersburg through special poetic means such as *nightmare, night visions, hallucination, divination,* and *revelation*. The city of *The Bronze Horseman* had become a city of myths and signs.

The 300 year-old history and meta-history of Petersburg has not yet ended. The circulation of texts goes on without interruption, creating a more and more abundant repertory of texts, which is comprised of exclusions and inclusions, as well as canonizing and anti-canonizing efforts. This is the proliferation of the postmodern or the *underground* of Leningrad-Saint Petersburg, luxuriating in literary and mythological allusions and in the mounting of others' texts into one's own texts. This often evokes the past by transforming previous canons into their opposites and demythologizing them, without being able to draw away from the Petersburg text.

On Social Gender in the Light of Associative Linguistic Behaviour

Erika Kegyesné Szekeres

Linguistic behaviour, manners of speech, as well as the linguistic markers and indicators of gender identity and gender orientation can be analysed from various aspects. From among the implicite linguistic markers of gender identity and gender orientation I observe in my thesis the content and form characteristics of association structures and strategies in spontaneous speech products of male and female native speakers of Hungarian. I think the analysis of associative linguistic behaviour can prove the assumption that male and female linguistic behaviour are different, and that the content and form analysis of the associations can show these differences are. To find the gender specific differences, I used visual elicitation. The results of my observation can be summed up as follows: remarkable differences can be stated in terms of the association content and structure as well as in terms of the grade of subjectivity. Male speakers generally approached their task using iconic problem solving techniques, i. e., their association and strategies served the verbal representation of visualisable contents. Female speakers had different association structures and strategies. They generally applied symbolic techniques, i. e., their association structures and strategies served to communicate nonvisualisable content in a subjective way.

The Portrait of a Scholar: Miklós Révay (1750–1807)

Márta Konczosné Szombathelyi

This paper presents Miklós Révai's lifework who was the first appreciated scholar of our mother tongue. He lived between 1750 and 1807; this era was one of the most eventful periods of Hungarian history, cultural history, literary life, scholarly efforts: the Hungarian Enlightenment. All good causes were supported by him; he tried to influence decisions concerning schools, education, linguistics, literary history, poetry, and scholarly life. He was the early Enlightenment's key figure in literature, the founder of Hungarian historical linguistics. He applied in his comprehensive linguistic work – ahead of the best scholars of historical linguistics – the method of diachronic study of language and he used – also among the first – the findings of the study of related languages. He also studied comparative linguistics. Herder's views on popular culture exercised influence on him; it was Révai who first realised that folk-poetry was a real gold-mine of the mother tongue and for this reason he urged the systematic collection of folk-poetry. Similarly, he encouraged the study of folk-speech. Although he was predominantly a linguist, his most important writings are his works on linguistics – his lifework is the linguistic system he developed – and his spelling principles make up the basis of Hungarian orthography. He was a passionate propagandist and advocate of the mother tongue

Szerkesztési útmutató az MFK munkatársai számára

1. Formai követelmények:
- Terjedelem: 15000 n (leütés)
- Betűtípus és nagyság: Times New Roman CE 12
- Sortávolság: 1,5
- Főcím középre zárva: félkövér (bold), kisbetű Times New Roman CE 16-os
- Szerző neve középre zárva: kurzív (italic) kisbetű Times New Roman CE 14-es
- Első (1.) címfokozat: félkövér (bold)
- Második (1.2) címfokozat: félkövér (bold)
- Harmadik (1.2.1) címfokozat: kurzív (italic)
- Értelmi kiemelések: félkövér (bold)
- Nyelvi példák szövegen belül: kurzív (italic)
- Kiemelés nyelvi példákon belül: kurzív és félkövér (italic, bold)
- Könyvcím vagy folyóiratcím szövegen belül: kurzív (italic), nem kell lefordítani!
- Szakszövegből vett idézetek maradhatnak eredeti nyelven, de ha lefordítjuk őket, fel kell tüntetni a fordító nevét, ha a szerző maga a fordító, ezt lábjegyzetben közölje.
- Szépirodalmi idézetek esetében meg kell keresni a megjelent fordítást, és a szerző neve, a fordítás kiadásának éve és az oldalszám után fel kell tüntetni a fordító nevét (pl.: Rilke 1983: 69. Rónay György fordítása).

2. Hivatkozás a folyamatos szövegen belül:
- ha általában idézünk: szerző és évszám (Nida 1964)
- ha szó szerint idézünk – akár szakirodalmi, akár szépirodalmi műből: a szerző neve után következzen az évszám, majd az oldalszám (Nida 1964: 411).

3. Idézés:
- ha az idézet 40 szónál hosszabb, különítsük el a folyó szövegtől: előtte és utána egy sort hagyjunk ki, és balról indentáljuk.

4. Hivatkozás feloldása az irodalomjegyzékben:
- a hivatkozások a szerzők vezetékneve szerint betűrendben kövessék egymást (nem kell számozni);
- az irodalomjegyzék **(Irodalom, References)** csak azokat a szerzőket tartalmazza, akikre a szövegben utalás történt
- a nyelvi adatok forrását külön irodalomjegyzékben kell közölni **(Források, Sources).**

5. Ha könyvre hivatkozunk:
- szerző vezetékneve majd a keresztnév kezdőbetűi: Nida, E.A.
- ezután jön az évszám, utána pont: Nida, E.A. 1964.
- ha a szerzőnek abban az évben több műve volt: Nida, E.A. 1964a., Nida, E.A. 1964b.
- ha két szerző van: Nida, E.A., Taber, Ch.R. 1969.

- ha három vagy több szerző van, lehet rövidíteni: Nida, E.A. et al. (et alias = és mások)
- az évszám után jön a cím, ha önálló mű címe, akkor kurziválva: Nida, E.A., Taber, Ch. R. 1969. *The Theory and Practice of Translation.*
- a könyv címe után jöjjön a megjelenés helye, és utána kettősponttal a kiadó: Nida, E.A., Taber, Ch.R. 1969. *The Theory and Practice of Translation.* Leiden: Brill.

6. Ha folyóiratcikkre hivatkozunk:

- ha folyóiratban jelent meg a tanulmány, akkor nem a tanulmány címét kell kurziválni, hanem a folyóirat címét: Klaudy K. 1988. A frazeologizmusok szó szerinti fordításáról. *Magyar Nyelvőr.*
- folyóiratcikknél továbbá fontos megjelölni az évfolyamot, a számot és a pontos oldalszámot: Klaudy K. 1988. A frazeologizmusok szó szerinti fordításáról. *Magyar Nyelvőr.* 112. évf. 3. 305–314.

7. Ha tanulmánygyűjteményre hivatkozunk:

- ha tanulmánygyűjteményben jelent meg a cikk, fontos megjelölni a tanulmánykötet címét (előtte In:), és a szerkesztőt vagy a szerkesztőket utána zárójelben (ed.), (eds.), (hrsg.), (szerk.): Baker, M. 1993. Corpus Linguistics and Translation Studies. Implications and Applications. In: Baker, M., Francis, G. and Tognini-Bonelli, E. (eds.) *Text and Technology: In honour of John Sinclair.* Amsterdam: Benjamins.
- tanulmánygyűjtemény esetén fontos megjelölni a tanulmány oldalszámát a köteten belül: Baker, M. 1993. Corpus Linguistics and Translation Studies. Implications and Applications. In: Baker, M., Francis, G., and Tognini-Bonelli, E. (eds.) *Text and Technology: In honour of John Sinclair.* Amsterdam: Benjamins. 233–250.
- több szerkesztő esetén is megtehetjük azt, hogy csak az elsőt írjuk ki és utána írjuk, hogy et al. (és mások): Baker, M. 1993. Corpus Linguistics and Translation Studies. Implications and Applications. In: Baker, M. et al. (eds.) *Text and Technology: In honour of John Sinclair.* Amsterdam: Benjamins. 233–250.
- ha ugyanabból a tanulmánygyűjteményből több tanulmányra is hivatkozunk, nem kell minden alkalommal a teljes bibliográfiát megadni, csak rövidítve: Baker, M. 1993. Corpus Linguistics and Translation Studies. Implications and Applications. In: Baker, M. et al. (eds.) 233–250.
- ilyenkor a tanulmánygyűjtemény pontos adatait csak egyszer kell megadni, az első szerkesztő vezetékneve szerinti betűrendben: Baker, M. et al. (eds.) *Text and Technology: In honour of John Sinclair.* Amsterdam: Benjamins.

8. Ha megjelent konferenciakötetre hivatkozunk:

- járjunk el ugyanúgy, mint a tanulmánykötet esetén. Ne a konferencia helyét, idejét és címét tüntessük fel, hanem a **megjelent kötet** címét, szerkesztőjét, a megjelenés helyét, a kiadót és az oldalszámot: Ujszászi Zs. 1991. Grammatikai transzformációk Károlyi Amy Emily Dickinson-fordításaiban In: Székely G. (szerk.) *Az Első Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia előadásai* II. kötet. Nyíregyháza: BGYTF. 760–763.

9. Ha elhangzott (írásban nem megjelent) konferenciaelőadásra hivatkozunk:

– ebben az esetben a szerző neve, az évszám és az előadás címe után írjuk azt, hogy Elhangzott: ... és ezután következzenek a konferencia adatai a következő sorrendben: a konferencia címe, rendező intézménye, helye és ideje: Klaudy K. 1998. A magyar fordítástudományi terminológiáról. Elhangzott: *A nyelv mint szellemi és gazdasági tőke.* VIII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia. Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola. Szombathely. 1998. április 14–17.

10. Lábjegyzetek:

– általában kerüljük a lábjegyzeteket. A hivatkozott művek adatai az irodalomjegyzékbe kerüljenek, a gondolatokat pedig illesszük bele a tanulmány szövegébe. Az alábbi két esetben használható lábjegyzet:

(1) ha a tanulmány címéhez kívánunk megjegyzést fűzni (pl. ha meg kell köszönni a kutatáshoz nyújtott támogatást, vagy ha a tanulmány részlet egy készülő könyvből, vagy ha a tanulmány írott változata egy valahol elhangzott konferenciaelőadásnak stb.

(2) ha a tanulmány szerzője saját fordításában ad meg valamely idézetet.

11. Szövegvégi jegyzetek:

– a tanulmány tartalmi részéhez kapcsolódó megjegyzéseket ne lábjegyzetben, hanem **szövegvégi** jegyzetben közöljük. A szövegben felső indexszel folyamatosan számozzuk a megjegyzéseket kívánó helyeket, és a tanulmány végén **Jegyzetek (Notes)** címszó alatt fejtsük ki megjegyzéseinket részletesen.

12. A nyelvi adatok forrásának megjelölése:

– a szépirodalmi művekből vett részletekre és fordításukra való hivatkozások az **Irodalom** alatt külön jegyzékben szerepeljenek **Források** címszó alatt. A kézirattal együtt kívánatos leadni az idézett szépirodalmi részletek és fordításuk fénymásolatát is, hogy a korrektor ellenőrizni tudja a szokásostól eltérő helyesírást (pl. versek tördelését, központozását).

13. Ábrák, táblázatok:

– az ábrákat és táblázatokat folyamatosan számozzuk (1. ábra, 1. táblázat), és lássuk el önálló címmel. A címet és a számot az ábra vagy táblázat FÖLÖTT KÖZÉPEN helyezzük el.

14. Képek, grafikonok, diagrammok:

– a cikk nem szöveges részeit jó minőségű, fotózható formában, külön oldalon (is) kérjük csatolni a tanulmányhoz. Mellőzzük a színes grafikonokat, mert fekete-fehér nyomtatásban nem látszanak a különbségek.

A szerkesztőségbe beérkezett újabb folyóiratok és könyvek

Folyóiratok

Across Languages and Cultures. A Multidisciplinary Journal of Translation and Interpreting Studies. 4/1, 4/2. 2003. Klaudy Kinga (szerk.) Budapest: Akadémiai Kiadó. ISSN 1585-1923

Acta Universitatis Szegediensis. Dissertationes 2001. H. Tóth Imre (szerk.) Slavicae. Sectio Linguistica. Szeged: JATEPress. HU ISSN 0324-6523

Alkalmazott Nyelvtudomány 2/1, 2/2. 2002. Gósy Mária és Lengyel Zsolt (szerk.) Veszprém: Veszprémi Egyetem. ISSN 1587-1061

Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae. Sectio Linguistica. Tomus XXIV. 1999-2000. Szathmáry István (szerk.) Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. ISSN 0524-899 X

The AnaChronist 2000. Péter Ágnes (ed.) Published at the Department of English Studies, School of English and American Studies, Eötvös Loránd University. Budapest: ELTE. ISSN 1219-2589

Fordítástudomány – Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből. 5/1. 5/2. 2003. Klaudy Kinga (szerk.) Budapest: Scholastica. ISSN 1419 7480

Hungarian Journal of English and American Studies. 7/1, 7/2, 8/1. 2001–2002. Abádi-Nagy Zoltán (ed.) Debrecen: University of Debrecen. ISSN 1218-7364

Modern Nyelvoktatás. Alkalmazott nyelvészeti szakfolyóirat. IX. évfolyam 1, 2, 3, 4. szám. 2003. Szépe György (szerk.) Budapest: Corvina Könyvkiadó. ISSN 1219-638

Német Filológiai Tanulmányok XXIV. *Arbeiten zur Deutschen Philologie* Band XXIV. 1999. *Nietzsche.* Lichtmann Tamás (szerk.) Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó. ISSN 1218-9634, ISSN 0418-4580

Német Filológiai Tanulmányok XXV. *Arbeiten zur Deutschen Philologie* Band XXV. 2002. *Goethe.* Lichtmann Tamás (szerk.) Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó. ISSN 1218-9634, ISSN 0418-4580

Német Filológiai Tanulmányok XXVI. *Arbeiten zur Deutschen Philologie* Band XXVI. 2002. *Heine*. Kiss Endre & Lichtmann Tamás (szerk.) Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó. ISSN 1218-9634, ISSN 0418-4580

Nyelv-Info. A nyelvtanárok lapja. 2003. Bartha Magdolna (szerk.) Székesfehérvár: Kodolányi János Főiskola

Sprachtheorie und germanistische Linguistik 13/1., 13/2 2003. Kertész András (szerk.) Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó. ISSN 1218-5736

Studies in Lingistics V. A Supplement to the Hungarian Journal of English and American Studies. 2001. Ted Riordan – Béla Hollósy (eds.) 2001. Debrecen: University of Debrecen. ISSN 1217-2642

Könyvek

Ajtay-Horváth Magda (szerk.) 2003. *Endeavours. Occasional Papers in Applied Linguistics, Literature, Civilization and Methodology*. Nyíregyháza: Bessenyei György Könyvkiadó. ISBN 963 9385 71 9

Bibok Károly – Ferincz István – Kocsis Mihály (szerk.) 2002. *Cirill és Metód példáját követve... Tanulmányok H. Tóth Imre 70. születésnapjára*. Szeged: JATEPress. ISBN 963 482 573 7

Csengery Kinga – Ittzés Nóra (szerk.) 2002. *Mutatványok az Akadémiai nagyszótárból*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. ISBN 963 9074 31 4

Fóris Ágota 2002. *Szótár és oktatás*. Pécs: Iskolakultúra. ISBN 963 641 912 4, ISSN 1586-202 X

G. Láng Zsuzsa 2002. *Tolmácsolás felsőfokon. A hivatásos tolmácsok képzéséről*. Budapest: Scholastica. ISBN 963 86141 2 9

Kabán Annamária (szerk.) 2001. *Funkcionális mondatperspektíva és szövegszerkesztési stratégia*. Szövegtani tanulmányok. Miskolc: Miskolci Egyetemi Kiadó. ISSN 1587-7736, ISBN 963 661 505 5

Kabán Annamária 2002. *A sorismétlés mint versszövegszervező alakzat*. Az alakzatok világa 6. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. ISBN 963 19 3484 5, ISSN 1588-5992

Mózes Huba (szerk.) 2001. *A próza intertextualitásának retorikája és pragmatikája*. Kelet-közép-európai irodalmi tanulmányok. Miskolc: Miskolci Egyetemi Kiadó. ISSN 1587-7965, ISBN 963 661 507 1

Nagy L. János 2003. *A retorikus nyelvhasználat Weöres Sándor költészetében.* Budapest: Akadémiai Kiadó. ISBN 963 05 7907 3

Simigné Fenyő Sarolta 2002. *Britain and the European Union. Translation practice.* Miskolc: Bíbor Kiadó. ISBN 963 9103 92 6

Simigné Fenyő Sarolta 2002. *Bevezetés az alkalmazott nyelvészeti terminológiába. Fealdatok alkalmazott nyelvészet szakos hallgatók számára.* Miskolc: Start Rehabilitációs Vállalat Sátoraljaújhelyi Nyomda. ISBN 963 430 029 4

Simigné Fenyő Sarolta (ed.) 2003. *European Integration Studies.* A Publication of the University of Miskolc. Volume 2, No. 2. 2003. Miskolc: Miskolc University Press. ISSN 1588-6735

Szabari Krisztina 2002. *A tolmácsolás. Bevezetés a tolmácsolás elméletébe és gyakorlatába.* Budapest: Scholastica. ISBN 963 65912 8 5

Szabó Csilla (ed.) 2003. *Interpreting: From Preparation to Performance. Recipes for Practitioners and Teachers.* Budapest: British Council Hungary. ISBN 963 20 6409 7

Szathmári István 2002. *Alakzatok Márai Sándor Halotti beszéd című versében.* Az alakzatok világa 9. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. ISBN 963 19 3487 X és ISSN 1588-5992

Urbán Anna 2002. *Modern British History. History of Great Britain after World War II.* Miskolc: Bíbor Kiadó

Zsemlyei János 2002. *A mai magyar nyelv szókészlete és szótárai.* Kolozsvár: Erdélyi Tankönyvtanács. ISBN 973-8239-49-4

MANYE XV.

MAGYAR ALKALMAZOTT NYELVÉSZETI KONGRESSZUS

Miskolci Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Modern Filológiai Intézet
2005. április 7–9.

A VILÁG NYELVEI – A NYELVEK VILÁGA

Soknyelvűség a gazdaságban, a tudományban és az oktatásban

2005 tavaszán a Miskolci Egyetem Modern Filológiai Intézete rendezi meg a Magyar Alkalmazott Nyelvészek és Nyelvtanárok Egyesületének (MANYE) XV. Kongresszusát.

Magyarország európai uniós csatlakozása új kontextusba helyezi az anyanyelv- és az idegennyelv használat, a multikulturális kommunikáció, a nyelvi közvetítés, a kisebbségi nyelvhasználat, a szaknyelvoktatás, a tartalomalapú idegennyelv-oktatás kérdéseit.

A MANYE kongresszus országos szakmai seregszemléje a gyakorlatorientált, alkalmazott nyelvészeti kutatásoknak, és egyben fórumot teremt a közoktatásban és felsőoktatásban tevékenykedő nyelvtanárok és gyakorlati szakemberek (fordítók, szótárszerkesztők, nyelvkönyvírók, számítógépes nyelvészek stb.) számára.

* * *

A kongresszusról bővebb információk folyamatosan kerülnek a MANYE honlapjára (http://www.manye.pte.hu)

A Short History of the Publications of the University of Miskolc

The University of Miskolc (Hungary) was founded by the Empress Maria Teresia in Selmecbánya (today Banska Stiavnica, Slovakia) in 1735. After the First World War the legal predecessor of the University of Miskolc moved to Sopron, Hungary where, in 1929, it started a series of university publications with the title *Publications of the Mining and Metallurgical Division of the Hungarian Academy of Mining and Forestry Engineering* (Volumes I–VI). From 1934 to 1947 the Institution bore the name Faculty of Mining, Metallurgical and Forestry Engineering of the József Nádor University of Technology and Economic Sciences at Sopron. Accordingly, the publications were given the title *Publications of the Mining and Metallurgical Engineering Division* (Volumes VII–XVI). For the last volume before 1950 – due to a further change in the name of the Institution – *Technical University, Faculties of Mining, Metallurgical and Forestry Engineering, Publications of the Mining and Metallurgical Divisions* was the title. For some years after 1950 the *Publications* were temporarily suspended.

After the foundation of the Mechanical Engineering Faculty in Miskolc in 1949 and the movement of the Sopron Mining and Metallurgical Faculties to Miskolc, the *Publications* restarted in 1955 with the general title *Publications of the Technical University of Heavy Industry*. Four new series – Series A (Mining), Series B (Metallurgy), Series C (Machinery) and Series D (Natural Sciences) – were founded in 1976. These were published both in foreign languages (English, German and Russian) and in Hungarian.

In 1990, in accordance with the establishment of new faculties (Faculty of Law, Faculty of Economics, Faculty of Humanities and Social Sciences) the university was renamed as University of Miskolc. At the same time, the structure of the *Publications* was reorganized so that it could follow the faculty structure. Accordingly, three new series were launched: Series E (Legal Sciences), Series F (Economic Sciences) and Series G (Humanities and Social Sciences). The present journal *Modern Filológiai Közlemények (Papers in Modern Philology)* belongs to the latter one. The latest series, the series H (*European Integration Studies*) was founded in 2002.

MODERN FILOLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

2004. VI. évfolyam, 1. szám

E számunk munkatársai:

Hajnády Zoltán	Debreceni Egyetem, Orosz Tanszék
Józsa Judit	Pécsi Tudományegyetem, BTK, Olasz Nyelv és Irodalom Tanszék
Kegyesné , Szekeres Erika	Miskolci Egyetem, BTK, Német Nyelvészeti Tanszék
Klaudy Kinga	Eötvös Loránd Tudományegyetem, Miskolci Egyetem
Konczosné Szombathelyi Márta	Kovács Margit Általános Művelődési Központ, Győr
Koutny Ilona	Institute of Linguistics UAM, Poznań
Navracsics Judit	Veszprémi Egyetem, Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék
Sajgál Mónika	Miskolci Egyetem, BTK, Német Nyelvészeti Tanszék
Simigné Fenyő Sarolta	Miskolci Egyetem, BTK, Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék
Sógor Zsolt	ELTE, BTK, Angol-Amerikai Intézet
Teski Tibor	Nyíregyházi Főiskola, Angol Tanszék
Zöldhelyi Zsuzsa	ELTE, BTK, Szláv Filológiai Intézet

ISSN 1585-0439